

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ
НАУКИ, КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

ИЗДАНИЕ НА НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X
ГОДИНА XXIX (LXVIII)

3•2022

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X (PRINT) • ISSN 2738-845X (ONLINE)

ГОДИНА XXIX (LXVIII)

3•2022

РЕДАКТОР д-р ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ

КОРИЦА ГЕОРГИ ИВАНОВ

ПРЕДПЕЧАТ ЮЛИЯН ДОЙЧИНОВ

ПЕЧАТНИ КОЛИ 8,25. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 200

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,

БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 136

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2022

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ

Превод и редакция на резюметата д-р Радослава Стефанова

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Снимка – Стефан Рангелов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Анна Ангелова
гл. ас. д-р Бояна Минчева
д-р Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загоров
проф. д.и.н., д.н.к. Вера Бонева
Веселин Тодоров
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Заров
д-р Камелия Христова-Йорданова
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
д-р Петър Величков
проф. Роман Мотулски
д-р Руслан Иванов
д-р Силвия Найденова
ас. Силвия Филипова
доц. д-р Тодор Чобанов
доц. д-р Християн Атанасов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г. Дизайн и предпечат на таблата: Олтари на народната памет – Юлиян Дойчинов

Съдържание

Събития	доц. д-р Красимира Александрова
5–9	Библиотеката да пребъде, а колекциите ѝ да се множат и съхраняват за поколенията след нас
	Явор Иванов
10–12	С „Олтари на народната памет“ бе отбелязана 300-годишнината от рождението на св. Паисий и 260-годишнината на „История славянобългарска“
13–25	Изложба: „Олтари на народната памет“
	Иван Попов, Марияна Матова
26–35	Епифания на свети отец Паисий Хилендарски на Студентската научна конференция в УНИБИТ
	Росица Петрова, Ваня Аврамова
36–42	XXIV национален фестивал на детската книга – Сливен се проведе от 11–13 май 2022 г.
43–44	Националната библиотека и Община Сухиндол отбелязаха 110 години от рождението на Яна Язова
Минало	Вера Бонева
45–49	Гаврил Кръстевич и „Българското ръкописно повествование, събрано и наредено от Паисий йеромонах“
Библиотечни практики	Габриела Ангелова
50–59	Модел за оптимално управление на лични библиотечни колекции в българските културни институции
Клуб „Писмена“	Яница Радева
60–67	Владимир Полеганов и Райна Маркова гостуват на Клуб „Писмена“

Книжовен калейдоскоп 68–81	<i>Елисавета Мусакова</i> Дарението на Мелетий Софийски – факт или фикция?
Перли в короната 82–89	<i>Бояна Минчева</i> Истории, разказани в белите полета. „Книга систима или состояние мухаммеданския религии...“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Колекции 90–104	<i>Невена Граматикова</i> Преписи от ценно съчинение за историята на мистичните течения в Османската империя, съхранявани във фонда на Отдел „Ориенталски сбирки“
Спомени & приноси 105–115	<i>Христо Мутафов</i> Бюрото за оценка на технологии – поглед от дистанция
Реставрация и консервация 116–127	<i>Радостина Ангелова, Веска Лашева</i> Методи за стабилизация на хартия при опазване на писменото културно наследство
Нови книги 128–130	<i>Владимир Шумелов</i> Със сборника „Емилиян Станев. Той и другите“ Радка Пенчева отбеляза 115-годишнината на писателя класик
131–132	<i>Радка Недева</i> Кой уби Христо Ботев?

Библиотеката да пребъде, а колекциите ѝ да се множат и съхраняват за поколенията след нас

Слово при откриване на изложбата
„Олтари на народната памет“

ДОЦ. Д-Р КРАСИМИРА АЛЕКСАНДРОВА

На 11 май – денят, в който Българската православна църква почита Светите апостоли и просветители Кирил и Методий, екипът на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ отбелязва двоен празник – патронен и професионален.

Делото на Светите братя Кирил и Методий, в името на славянското просвещение, е наистина равноапостолско. С тяхна помощ глаголицата и богослужението

на славянски език се утвърждават и от източните патриарси, и от папата. А за славянските народи те вливат духовна светлина в мрака на безписмената словесност и въздигат както християнското, така и европейското достойнство на славянския свят. На този свят ден – патронен празник на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – си пожелаваме Библиотеката да пребъде, а колекциите ѝ да се множат и съхраняват за поколенията след нас.

Днешната дата, с решение на Министерски съвет през 2006 г., е обявена за професионален празник на библиотечните и информационни специалисти. От 16 години в цяла България библиотечните работници – често сравнявани с „рицари на книгата“ и „аристократи на духа“ за тяхната апостолска работа, празнуват и се поздравяват. В празничността на деня е редно да споменем с благодарност приноса на колегите, работили преди нас.

Всяка професия има своите хубави страни. Нашата е уникална с отдадеността ни към словото и знанието. Ние имаме късмета и щастието да познаваме уникалното чувство за досег както до ръкописи и старопечатни издания, така и до най-новите издания, постъпващи от автори и издатели в Библиотеката. Няма друга професия или занятие, които да възпламват в себе си в такава степен смисъла на познанието и съхраняването на книжовното наследство на нацията.

Вече 144 години Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е гарант в съхраняването на културата на България и предаването ѝ между поколенията. Нейната история през този дълъг период от време е паралелна на същинската история на родината ни.

Библиотеката е била и е институция, която в годините съумява да се адаптира към бъдеще, изпълнено с технологични и социални обществени промени. Нейните колекции отразяват развитието на българското литературно творчество, научна мисъл, изкуство, музика и наука.

Днес и в бъдеще Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е призвана да продължи да изпълнява специфичната си мисия в един контекст на постоянни иновации, да се хармонизира към среда на радикални промени в начина на създаване, разпространяване и достъп до културата, които провокират нови форми на съхранение, запазване и предаване на знанието в свят, в който се увеличава съдържанието, а не основата.

Без да излизам от контекста на празничността, много категорично формулирам нашето послание към обществото, изпълнителната и законодателната власт: необходимо е целево финансиране, интелектуална енергия, мъдрост и далновидност за осигуряване на нова сграда за Националната библиотека, с нови пространствени решения, адекватни на функциите на съвременните библиотеки.

През последните години в световната практика, като работещ библиотечен модел, се утвърди формата на застъпващите се пространства – за събития, за творчество, за общуване.

Решенията за модерното преустройство са във вътрешното реструктуриране, художественото и функционалното оформление на средата, като думата имат посетителите и потребителите, които се определят като част от библиотеката и

предлагат идеи и решения. Този начин на гражданско участие във вземането на решения се оказва важен фактор за развитието на библиотеките. Когато гражданите са съпричастни с библиотеките си, те се превръщат в отзивчиво, гостоприсъщно и любимо място за всички – най-силната гаранция за устойчиво бъдеще на вековната институция, наречена „библиотека“.

На този фон няма как се подцени или пренебрегне същността на институционалния аспект, свързан със съхраняването на универсалния дух на познанието в Националната библиотека. Този универсален дух, оставил траен отпечатък в развитието ѝ през годините. Всъщност, той определя трайно всяка култура, достойна за това име, тъй като по своето естество културата предразполага към дух на общуване.

На нашия хубав празник Националната библиотека по традиция открива изложба и тази година тя носи името „Олтари на народната памет“. Посветена е на 300-годишнината от рождението на Паисий Хилендарски (1722–1773) и 260 години от написването на неговата „История славянобългарска“ (1762).

Експозицията представя във възходяща хронология преписите и преработките на „История славянобългарска“, съхранявани във фонда на Библиотеката. Експонирани са 26 ръкописа придружени от пояснителни текстове и илюстративен материал, свързан с историята и мястото на тяхното създаване. И още един важен детайл – на науката са известни и доказано съществуващи 50 преписа.

На въпроса защо са толкова много преписите и преработките, направени в епохата на Българското възраждане, отговорът е кратък – за да достигне Паисиевата история до своите читатели. Всеки препис има свой облик, промени и допълнения, направени уточнения, предизвикани от индивидуалния ъгъл, от който книжовниците възприемат последователността и значението на историческите факти. Обединяваща черта за това многообразие обаче си остава говоримият, разбираем български език, на който те са написани.

Наричаната „белова“ на Паисий, преписвана и преработвана от духовни лица, учители и ученици, „История славянобългарска“ се разпространява в отечеството ни по два основни лъча – западно- и източнoбългарски. Не може да се открият по значимост експонираните преписи, но ще си позволя да изброя няколко от тях с да се придобие по-пълна представа за съдържанието и смисъла на изложбата:

- Най-ранен и най-близък до Паисиевия автограф е първият препис, направен в Котел от Софроний Врачански през 1765 г.

Често преписите са съпътствани от т.нар. бележки на книжовника. Към първия препис е добавена информация, която внася яснота за времето, мястото и хората, свързани с изпълнението му: „По времето на епископ Геден преписах тази история аз, многогрешният между хората Стойко йерей, в годината от възплъщението на Господа наш Исус Христос от светата Богородица и вечно дева Мария 1765 година.

Година от Адам – от създаването на целия свят – 7273, месец януари в 29 ден.

Тази история я донесе йеромонахът Паисий от Света гора Атонска и я преписах в село Котел. Настоятелят – църковният епископ Христо – я подари и постави

в храма „Свети апостоли Петър и Павел“. Който я чете, да каже: Бог да прости този, който е писал и който е настоял“.

Обичайна практика по онова време е било предпазването чрез клетва. В случая, за да се защити преписа е изписано: „И който я присвои или открадне, да е афоресан и проклет от Господа бога Саваот и от 12[-те] апостоли и от 318-те отци и от четиримата евангелисти. И сяра, и желязо, и камък да се стопи, а той не, навеки“.

- Преписът на поп Дойно Граматик от Елена от 1784 г. съдържа исторически добавки и поетични текстове.

- Поп Пунчо от село Мокреш включва в своя сборник от 1796 г. българската история, „за да извести за кралете и царете“, както споделя сам пред бъдещите читатели.

- Преписът на продуктивния възрожденски книжовник даскал Тодор от Пирдоп от началото на XIX в. също съдържа редица добавки, които характеризират личните му предпочитания.

- През 1825 г. в Рилския манастир монах Паисий Рилски прави първата преработка на История славянобългарска. Тя съчетава текстовете на историята, написана от йеросхимонах Спиридон Рилски, и историята на Хилендарския монах.

- Специфичен факт са т.нар. павликянски преписи и преработки от средата на XIX в. Изписани с латиница, но на жив, говорим български език, те предлагат текст с уточнени детайли за важни събития от историческото ни минало и допълват направеното от отец Паисий и неговите следовници.

Безспорен факт е ролята на тези текстове за пробуждането на националния дух и самосъзнание и за установяването на активната позиция на българския народ в определянето на неговото настояще и бъдеще. В епохата на Българското възраждане те са носители и пазители на идентичност, а в националната ни историопис това са светлите олтари на народната памет.

Днес официално представяме и шестото е-издание на български национални светини, съхранявани в НБКМ, и това е Първи котленски препис на История славянобългарска от 1765 г., изписан и подвързан от йерей Стойко Владиславов (Софроний Врачански) в Котел по някой от двата ръкописа, известни като бело-ва на Паисиевата история. Преписът е дарен в котленската църква „Св. апостоли Петър и Павел“. Е-изданието е финансирано чрез одобрен проект от Национален фонд „Култура“.

Благодаря на колегите експерти, които работиха за днешната експозиция: на д-р Бояна Минчева, ръководител на направление „Опазване на ръкописно-документалното наследство“, доц. Елена Узунова, д-р Явор Иванов, проф. Елисавета Мусакова.

Благодаря на Юлиян Дойчинов, Тихомир Семчов, Нели Иванова, Александрина Аенска, Кристина Лашева от Реставрационния център, Дигиталния център и отдел „Автоматизация“. От наличните 26 преписа на „История славянобългарска“ в НБКМ са дигитализирани 10 от тях. Останалите 16 преписа са заложили за дигитализиране и обработка в плана до края на 2022 г.

Благодаря на членовете на Обществения съвет на Националната библиотека, които днес даряват средства за изработване на 10 изображения на везаната карта, представяща 144 етнографски области на България. Тези карти ще дарим на българските общности в чужбина.

В качеството си на директор на Националната библиотека имам честта да обявя изложбата „Олтари на народната памет“ за открита.

Честит патронен празник, честит професионален празник, колеги! Бъдете здрави, радвайте се на успехите си и укрепвайте доверието на хората в нашите професионални ценности и НА ПОЛЗУ РОДУ БОЛГАРСКОМУ!

На многая лета!

С „Олтари на народната памет“ бе отбелязана 300-годишнината от рождението на св. Паисий и 260-годишнината на „История славянобългарска“

ЯВОР ИВАНОВ

“Altars of National Memory” marked the 300th anniversary of the birth of St. Paisius and the 260th anniversary of “Slavo-Bulgarian History”

Yavor Ivanov

Summary

On May 11, 2022 the “St. St. Cyril and St. Methodius” National Library opened an exhibition entitled “Altars of National Memory”, dedicated to the 300th anniversary of the birth of St. Paisius and the 260th anniversary of the writing of his significant work “Slavo-Bulgarian History”. On this date the church celebrates the Day of the Holy Apostolic Brothers Methodius and Cyril. The 26 transcripts of “Slavo-Bulgarian History”, stored in the fund of the National Library, were shown.

Key-words: St. Paisius, “Slavo-Bulgarian History”, “St. St. Cyril and Methodius” National Library, Altars of National Memory, exhibition.

На 11 май 2022 г., когато Православната църква отбелязва Деня на Светите равноапостолни братя Методий и Кирил, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ откри изложба със заглавие „Олтари на народната памет“, посветена на 300-годишнината от рождението на св. Паисий и 260-годишнината от написването на неговия значим труд „История славянобългарска“. Благодарение на вече изградени традиции, дължащи се на придобит опит в изготвяне на изложби по темата от страна на Библиотеката, тази година честването на паметта на св. Паисий и неговата история е по-специално. Според съставената концепция от отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ бяха показани 26-те преписа на „История славянобългарска“, съхранявани във фонда на Националната библиотека. Тези преписи представляват голяма част от общоизвестните на науката общо 50. Още в периода 11 март–15 април беше качван по един препис на „История Славянобългарска“ във виртуалната галерия на сайта на Библиотеката www.nationallibrary.bg. Неслучайно беше определена за начална дата 11 март, когато отбелязваме паметта на св. Софроний Врачански. Първият и най-ранен препис е дело именно на Стойко, бъдещия архиепископ Софроний. Всички останали паметници, придружени с анотации, заемаха своите позиции последователно в дните до 15 април.

Заместник-министрите на културата Юрий Вълковски и Весела Кондакова,
и доц. д-р Красимира Александрова на откриването на изложбата

За изложбата в централното фоайе на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ задачата пред организаторите беше разпределянето на ръкописите в 11 витрини, даващи възможност на читателите да се запознаят не само с преписите, отразяващи двата лъча на разпространение на Паисиевата история, но също така и контекста, в който са били изготвени. Специално място беше отредено на *Първия Котленски препис*, поставен централно в климатичната витрина.

Другите 25 преписа бяха подредени хронологично в останалите витрини. Сред изложените паметници направиха впечатление *Еленският препис* от 1784 г. на поп Дойно Граматик, отличаващ се с исторически добавки и поетични текстове; този на поп Пунчо от 1796 г., включен в неговия сборник, съдържащ българската история, *за да извести за кралете и царете*; преписът на даскал Тодор Пирдопски от началото на XIX в., представящ множество добавки и др. Важно е да се спомене, че в експозицията с ръкописното произведение *препис* се показаха и по-късните преработки на *История славянобългарска*. Първата от тях е създадена в Рилския манастир през 1825 г. и е дело на монах Паисий Рилски. Тя съчетава част от историята на йеросхимонах Спиридон Рилски с тази на Паисий Хилендарски. Други преписи и преработки от колекцията на Библиотеката, които предизвикаха особено внимание, бяха по-късните, павликянските, датиращи от средата на XIX в.

Интересно е, че те са част от книжовната традиция на българския език с латинска графика. В тях са отразени сведения за важни събития от миналото, като те не само потвърждават значимостта на делото, подето от отец Паисий, но и го допълват.

Представените експонати във витрините бяха поставени в удобен за читателя разтвор, придружени с изчерпателни анотации. Също така всяка витрина разполагаше с автентичен снимков материал, както и тематично табло към нея, придаващо усещане за пребиваване на читателя в епохата, от която са ръкописите. Това чувство се усилваше и от включените бележки на писачите и допълнителни изображения на таблата. Чрез тях посетителите на изложбата се отправяха на едно истинско пътешествие по места и събития, свързани с книжовниците и с техния труд. Всички преписи бяха представени по такъв начин, че сякаш сами разказват историята си.

За изработването на таблата отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ изказва благодарността си към фотографа Стефан Рангелов от Дигиталния център, както и към Юлиян Дойчинов, изработил художественото оформление. Двамата съдействаха не само професионално и самоотвержено, но и с душевен заряд за осъществяването на тази изложба. Нейната цел е преди всичко изграждане на действителна представа у хората за значимостта на делото на книжовниците, продължили завещаното от отец Паисий, а те, благодарение на него, са го предали и ще го предават на бъдещите поколения.

До края на 2022 г. ще бъдат дигитализирани всички 26 преписа, с включени метаданни към тях. Така те ще бъдат на разположение и за дистанционна работа чрез Дигиталната библиотека, достъпна от официалния сайт на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

ОЛТАРИ НА НАРОДНАТА ПАМЕТ

Преписи на „История славянобългарска“, съхранявани в
Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

изложба, посветена на

300

години от рождението
на Паисий Хилендарски

260

години от написването на
„История славянобългарска“

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Поп-Пунчов сборник, 1796 г. 390 л., 200 х 135 мм. НБКМ 693

Сборникът на поп Пунчо от с. Мокреш съдържа различни слова и поучения, жития и чудеса на известни християнски и балкански светци, исторически текстове и апокрифи. В него е включена и преработка на *История славянобългарска*.

Из бележката на книжовника:

...С божията помощ написах тази *История славянобългарска* и много други сказания и разни чудеса на светителите. Извадих ги от царския пролог за простите хора – да разберат силата на словото Господне и какво казва то ...

Еленски препис на *История славянобългарска*, 1784 г. Съдържа 183 ръкописни и 53 печатни листа, 200 х 150 мм. НБКМ 370

Писан от Дойно Граматик в Елена. Освен пълния текст на *История славянобългарска* ръкописът включва и няколко добавки – разкази за Ной, за подвизите на Александър Македонски, за разселването на славяните и за цар Самуил. След изписването му, Еленският препис е подвързан заедно с екземпляр от *Стефановата история* на Христофор Жефарович, отпечатана във Виена през 1741 г.

Ковантъшки препис на *История славянобългарска*, 1783 г. 134 л., 223 х 160 мм. НБКМ 369

Ръкописът е изготвен от книжовника Стоян Ковантъшки по Втория Софрониев препис от 1781 г. Според една от бележките, той е изписан за кратък период от време – от седми юли до девети август. Ръкописът е придобит от Софийската народна библиотека след 1901 г.

ЖИВОТЪТ НА ОТЕЦ ПАИСИЙ – ДАТИ И ХИПОТЕЗИ

1722 г. – в град Банско, в семейството на търговеца Билио Баанов е роден Паисий, с предполагаемо светско име Петър

1745 г. – отец Паисий, вече йеромонах, пристига от Самоковска епархия в Хилендарския манастир; вероятно преди това е бил замонашен в Рилския манастир

1755 г. – първото излизане на отец Паисий от манастира като таксидиот

1759 г. – разписка от 16 август в архива на Хилендар свидетелства, че отец Паисий е вече проигумен

1761 г. – документ на хилендарското братство от 14 март, упълномощаващ отец Паисий да прибере имуществото, останало след смъртта на хилендарския архимандрит Герасим в Сремски Карловци; там Паисий намира книгата на Мавро Орбини *Царството на славяните* и започва събирането на източници за своята История

1762 г. – Паисий пише *История славянобългарска* в Хилендарския манастир, по времето на игумена Лаврентий, неговия най-голям брат; довършва я в Зографския манастир, където и днес се пази черновата на труда; през същата година се подписва като хилендарски проигумен под финансов документ от 20 юли, което показва, че продължава да е част от ръководството на Хилендар

Паисий Хилендарски

1767 г. – 29 септември: Хилендарският събор решава да раздели притежаваната частица от Кръста Господен – едната остава в обителта, а с другата се ходи на таксид за събиране на милостиня; името на отец Паисий стои на трето място в издадения документ, в групата на проигумените

От 1755 г. до края на живота си отец Паисий пътува като таксидиот и допринася за финансовото благополучие на своя манастир: Самоковска епархия, София, Пловдив, Златица, Котел, Стара Загора, Сливен, Куч, Солун ...

1773 г. – писмо автограф на отец Паисий от 12 август до проигумена кир Стефан в Солун; това е предполагаемата година на смъртта на отец Паисий в Амбелино

1775 г. – разписка от 20 юли за 500 гроша, издадена от манастирския събор и подписана от проигумена Висарион, споменаваща, че отец Паисий е на таксид в Куч (хилендарски метох в днешното с. Евкарпия, в Серското поле); тя поставя под въпрос традиционно приетата дата на смъртта на отец Паисий

Зографският манастир. Щампа , 1843 г.

НА ПОЛЗУ РОДУ БОЛГАРСКОМУ

Историята на отец Паисий достига до своите читатели чрез преписите и преработките, направени в епохата на Българското възраждане. Всяка има свой облик, промени и допълнения, направени уточнения, предизвикани от индивидуалния ъгъл, под който книжовниците възприемат последователността и значението на историческите факти. Обединяваща черта за това многообразие обаче си остава говоримият, разбираем български език, на който те са написани.

Наричаната „белова“ на Паисий, преписвана и преработвана от духовни лица, учители и ученици, се разпространява в отечеството по два основни лъча – западно- и източнобългарски. От 50 известни на науката и доказано съществуващи нейни преписи 26 се съхраняват в Националната библиотека. Най-ранен и най-близък до Паисиевия автограф е първият препис, направен в Котел от Софроний Врачански през 1765 г. Преписът на поп Дойно Граматик от Елена от 1784 г. съдържа исторически добавки и поетични текстове. Поп Пунчо от село Мокреш включва в своя сборник от 1796 г. българската история „за да извести за кралете и царете“, както споделя сам пред бъдещите читатели. Преписът на продуктивния възрожденски книжовник даскал Тодор от Пирдоп от началото на XIX век също съдържа редица добавки, които характеризират личните му предпочитания. През 1825 г. в Рилския манастир монах Паисий Рилски прави първата преработка на История славянобългарска. Тя съчетава текстовете на историята, написана от йеросхимонах Спиридон Рилски и историята на Хилендарския монах. Специфичен факт са т. нар. павликянски преписи и преработки от средата на XIX в. Изписани с латиница, но на жив, говорим български език, те предлагат текст с уточнени детайли за важни събития от историческото ни минало и допълват направеното от отец Паисий и неговите следовници.

Безспорен факт е ролята на тези текстове за пробуждането на националния дух и самосъзнание и за установяването на активната позиция на българския народ в определянето на неговото настояще и бъдеще. В епохата на Българското възраждане те са носители и пазители на идентичност, а в националната ни историопис това са светлите олтари на народната памет.

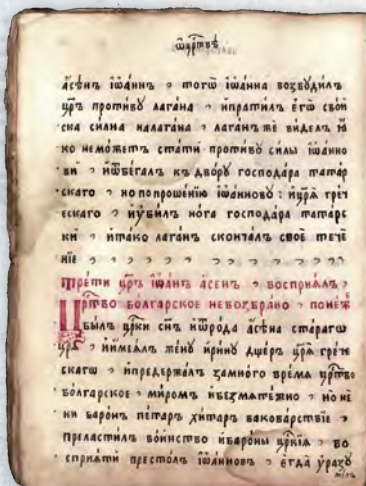
ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Лазаров препис на *История славянобългарска*, 1811 г.
72 л., 210 x 150 мм. НБКМ 776

Направен от Никола поп Лазаров, учител в Русе. Изследователите предполагат, че това е препис на текста от Жеравненския препис на *История славянобългарска*, направен най-вероятно през 1772 г. в Жеравна, но днес с неизвестно местонахождение.

Бележка на книжовника:

И аз Николай, син на поп Лазар и даскал в град Русчук (Русе), прочетох тази историйца и разбрах какво е писано в нея, а вие, братя, потрудете се, та я прочетете, за да бъде в полза на българите и похвала на гърците и сърбите ...

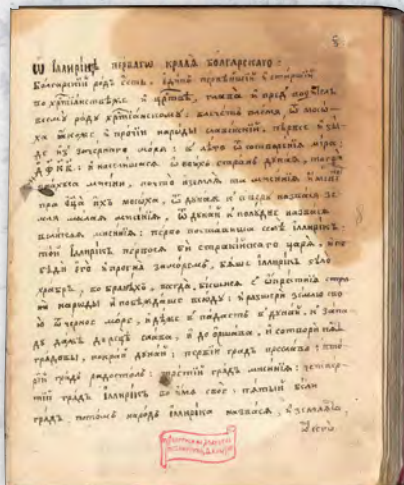

Краткое изъяснение в летопису болгарскому ... (Рилска преработка), 1825 г. 91 л., 200 x 140 мм. НБКМ 775

Най-ранната известна преработка на *История славянобългарска*, направена от монах Паисий Николаевич Рилски от Балджиларе (дн. с. Медово, Старозагорско) в Рилския манастир. В основата на преработката лежи компилацията на двете важни историографски съчинения на Българското възрождение – *История славянобългарска* на Паисий Хилендарски и *История во кратце о болгарском народе славенском* на йеросхимонах Спиридон Рилски.

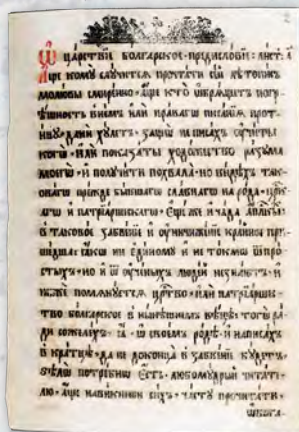

Рилски манастир.
Дворът с черквата и
западното крило. 1947 г.

Поп-Йоанова преработка (Първа змеевска преправка) на *История славянобългарска*, 1830 г. 84 л., 225 x 190 мм. НБКМ 1113

Преработка на Паисиевата история, направена в с. Змеево (дн. с. Дервент, Старозагорско) от книжовника Йоанкиев Петкович (поп Йоан). Вероятно ръкописът е препис от Рилската преправка от 1825 г. В текста е добавен списък на турските султани до Махмуд II (1785–1839). Ръкописът съдържа и житието на св. Ксенофонт. В приписката от 1853 г. се споменава името на монаха Даниил Хилендарски, един от притежателите на преписа през годините.

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

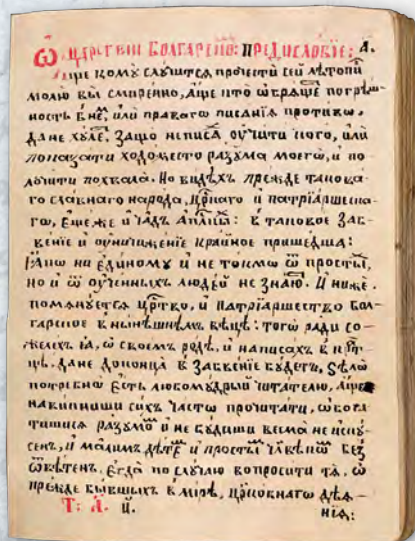

Първа габровска преработка на *История славянобългарска*, 1832 г. 143 л., 160 x 105 мм. НБКМ 1436

Направена в Габрово от учителя Дечо Йоанов Манафов от Севлиево. Текстът е оригинална компилация между Паисиевата и Спиридоновата *История*, като на места са посочени и страниците от източника, ползван от хиландарския монах – труда на Цезар Бароний. Ръкописът е открит от историка Гено Иванов през 1972 г. и е постъпил в колекцията на Народната библиотека през 1974 г.

Габрово. Общ вид на града. [1910] г.

Втора Змеевска (Първа Харитонова) преработка на *История славянобългарска*, 1831 г. 87 л., 160 x 210 мм. НБКМ 1115

В бележката на монах Харитон, изписал текста в с. Змейово (дн. с. Дервент, Старозагорско), се споменава Руско-турската война, завършила с Одринския мирен договор от 1829 г.

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Търновски (Шишков) препис на История славянобългарска,
1845 г. 180 л., 210 x 167 мм. НБКМ 376

Преписът е направен от ученика Теодор Николаевич Шишков в Търново. В него са включени и рисунки на гербове по *Стематографията* на Христофор Жефарович. В една от бележките си Теодор Шишков споменава за взаимното училище и за новото славянобългарско училище при църквата „Св. Николай“, които е посещавал в град Търново.

Тодор Шишков (1833–1896).
Фотограф О. Марколеско, 1888 г.

Търновски (Първи Славейков препис) на История славянобългарска, 1842 г. 60 л., 250 x 200 мм. НБКМ 371

Ръкописът е изработен от Петко Р. Славейков и Христо Драганов по Еленския препис на Дойно Граматик. В преписа са включени 4 листа с гербовете на балканските страни, несръчно направени копия от *Стематографията* на Христофор Жефарович и рисунка с молив на цар Иван Шишман. От приписката в началните листове се разбира, че книгата е изписана с иждивението (заплащането) на Евстатию Ангелович Търновец.

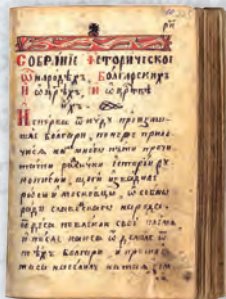

Белочерковски препис на История славянобългарска, 1843 г.
80 л., 210 x 170 мм. НБКМ 1116

Преписът е изработен от даскал Драгия в с. Мурат бей, наречено и Горни турчета (дн. с. Бяла черква, Великотърновско). В началото на ръкописа е залепен фрагмент от рилска щампа от 1809 г. с изображението на св. Иван Рилски. В книгата има летописни бележки и записи за исторически събития на територията на Европа, за природни явления и бедствия: преминаването на опашата звезда (комета), за земетресение, за наводнения, глад и др.

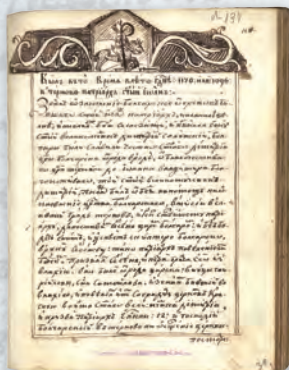

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Втора габровска преработка на *История славянобългарска*, 1833 г. 375 л., 157 x 107 мм. НБКМ 1112

Преработка, изписана от учителя Иванчо Гладича в Габрово. Като две части на един сборник, ръкописът съдържа Александрията и компилация от Паисиевата история и Спиридоновата история. Към текста е прибавено едно продължение на *Историята* с подробности за османското завладяване на балканските земи и положението на българския народ под османското владичество до 1804 г.

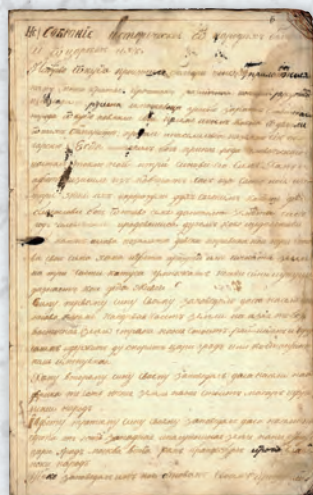
Пазарджишки препис на *История славянобългарска*, 1840–1841 г. 65 л., 210 x 155 мм. НБКМ 1235

Ръкописът, изработен от анонимен книжовник в Пазарджик, е бил за известен период в Плевен, където вероятно Влад Поппетков Гладичов от Габрово е направил някои маргинални бележки и поправки в текста. На л. 134а има графична заставка с изображение на св. Димитър на кон, който убива неверника. Книгата е постъпила във фонда на Националната библиотека с архива на възрожденския просветен деец Кесарий Поппасилен.

Башкьойски (Добруджански) препис на *История славянобългарска*, 1841 г. 44 л., 363 x 230 мм. НБКМ 375

Преписът, с оригиналното заглавие *Царственик*, е направен от иерей Василий Мануилов, родом от Сливен, в с. Башкьой (дн. Ново Кирсово) в Бесарабия. Преди текста на *Историята* са изписани две от *Чудесата Божородични* – за изцелението на ръката на евреина и за жената, която умряла в лодка, докато кърмела детето си и после оживяла.

Преписът е изпратен в Софийската народна библиотека от Ив. Икономов от Тулча преди 1910 г.

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Zaropismo illi Balgarska Istoria,
1849 г. 74 л., 215 x 165 мм. НБКМ 1312

Павликянска българска история, препис на Царственик на Христаки Павлович, издаден през 1844 г. Включени са много допълнения от дон Едуардо Валпа, енорийски свещеник в Калъчлий. За своите добавки в текста той използва сведения и от други извори – съчинения на византийски хронисти и западноевропейски автори. Ръкописът е изработен в с. Калъчлий (дн. с. Генерал Николаево, съставно на гр. Раковски, Пловдивско).

Христаки Павлович
(1804–1848)

Павликянски сборник, 1846–1855 г.
340 л., 210 x 155 мм. НБКМ 1313

Сборникът е изписан на български език с латински букви от Лаврентий Кьосестоянов от Пловдив. В него е включен препис на преработката на История славянобългарска, направена от дон Едуардо Валпа. Освен текста на Историята, ръкописът съдържа разказ за отделянето на Гръцката църква от Римската, духовни песни и др. През 1950 г. ръкописът е предаден в Народната библиотека от известния български художник Цанко Лавренов, наследник на Л. Кьосестоянов.

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Търновски (Чехларов) препис на *История славянобългарска*, началото на XIX в. 87 л., 210 x 145 мм. НБКМ 373

Преписът на *Историята* е без запазен край на текста. Книгата е подвързана заедно със сборник от 47 Чудеса Богородични. Ръкописът е донесен в Народната библиотека от художника Никола Чехларов (1876–1954) от Търново.

Велико Търново. Общ изглед.

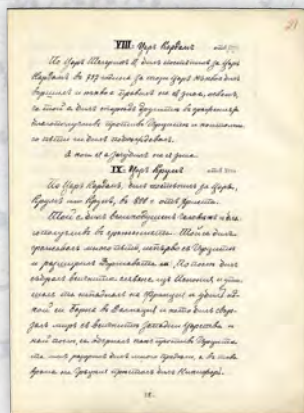
Оджаксов (Пирдопски) препис на *История славянобългарска*, началото на 80-те години на XIX в. 66 л., 210 x 165 мм. НБКМ 1438

Заглавието в ръкописа е *Кратка история*, с пояснението, че е преписана от печатния Царственик на Христати Павлович. Книгата е изписана в Пирдоп от учителя Димитър П. Оджаксов, участник в Българското опълчение. Ръкописът е предаден в Народната библиотека през 1958 г. от Цветан Спиридонов от Пирдоп.

Пирдопска преработка на *История славянобългарска*, началото на XIX в. 112 л., 160 x 110 мм. НБКМ 374

Книгата е изписана от продуктивния книжовник и илюстратор през първите десетилетия на XIX в. даскал Тодор Пирдопски. Ръкописът е компилация, направена въз основа на Рилската преработка от 1825 г. и Никифоровия препис от 1772 г. с редица добавки в текста. Преписът е постъпил в Народната библиотека от библиотеката на П. Р. Славейков.

Пирдоп. Стара къща.

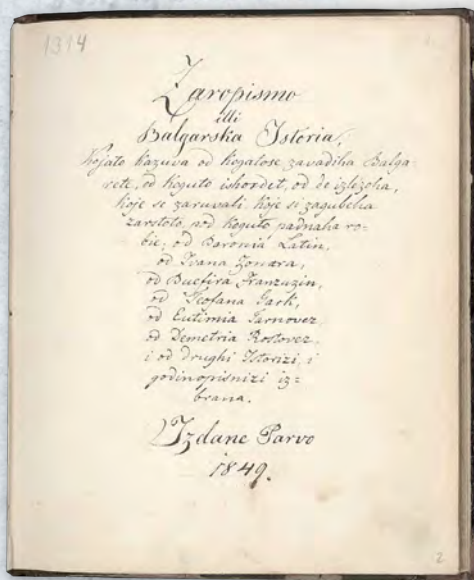
ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Zaropismo illi istoria bulgarska, втора половина на XIX в. 36 л., 215 x 160 мм. НБКМ 777

Павликянска преработка на *История славянобългарска*. Ръкописът, изписан от неизвестен книжовник с латиница, съдържа три тетрадки от по 12 листа, като първите две са чернова на текста, а третата тетрадка е част от беловата. Преработката на *История славянобългарска* е подготвена за българските павликяни в Пловдивско.

Пловдив. Общ изглед от стария град.
Фото Кавра

Bulgarsko Zaropismo, 1856 г. 76 л., 215 x 175 мм.
НБКМ 1314

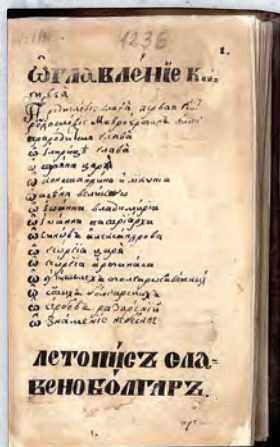
Павликянска преработка на *Царственика* с допълнения, преписана от бъдещия католически свещеник дон Петър Балсамаджийски с латински букви.

Бележка на книжовника:

Българска история, дето е преведена на български от дон Едуардо, свещеник в село Калашилия. И я изписал за себе си Петър Балсамаджийски, ученик в католическото училище. [През] 1856 във Филипополград (Филбе).

ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

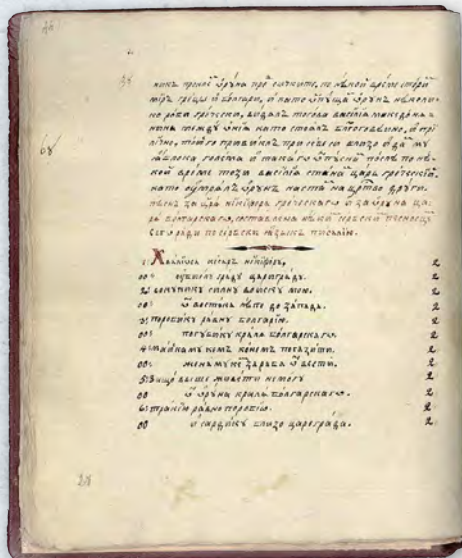

Панагюрски препис на *История славянобългарска*, първата половина на XIX в. 90 л., 190 x 115 мм. НБКМ 1236

Преписът е направен по Пазарджишкия препис на Кесарий Попвасилев от 1840–1841 г. Текстът следва Рилската преправка на Паисиевата история, с вмъкнати интересни подробности за конкретни исторически събития по българските земи в епохата на османското владичество. Ръкописът е намерен в Панагюрище, а е доставен в Народната библиотека през 1969 г. от Стоян Д. Петрински от София.

Панагюрище. Общ изглед.
фотограф Ив. А. Карастоянов, [1900] г.

Търновски (Втори Славейков препис) на *История славянобългарска*, първата половина на XIX в. 40 л., 250 x 200 мм. НБКМ 372

Ръкописът вероятно е направен от Петко Р. Славейков и Христо Драганов във Велико Търново. Текстът завършва със сведение за падането на Второто българско царство под османска власт. В началото на ръкописа са представени съдържанието на *Историята* по реда на владетелите, както и рисунки на гербовете по *Стематографията* на Христофор Жефарович.

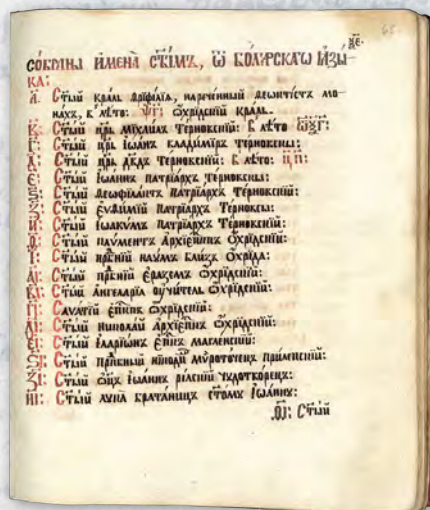
ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Чирпанска (Герова) преработка на История славянобългарска, 1831 г. 80 л., 240 х 200 мм. НБКМ 1114

Изписана е от монах Харитон в Чирпан. Ръкописът дълго време е бил в личната библиотека на Найден Геров. Тази преработка първа провокира интереса на учени у нас и в чужбина към българската възрожденска историография.

Из бележката на книжовника:

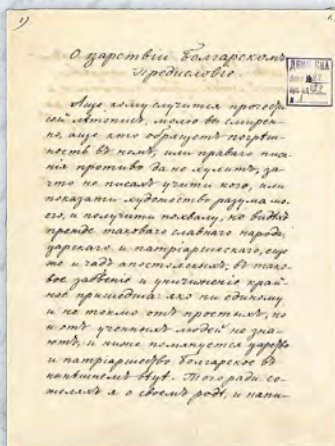
Да се знае как с бързината и труда на монаха Харитон беше [изписана тази книга]... когато седяхме в град Чирпан и учехме децата на четене. Преписа се тази история от трима писари без четиринадесетте листа ...

Чирпан. Общ изглед.
фотограф Гр. Пасков. 1929 г.

Найден Геров (1823–1900).
фотографи Брати Абдулах,
Цариград. 1893 г.

Геров препис на История славянобългарска, между 1851–1853 г. 70 л., 215 х 170 мм. БИА, ф. 622 (Найден Геров), оп. I, а.е. 622

Преписът е направен от Найден Геров и няма обособено заглавие. Открит е в личния му архив. Представлява компилация между Паисиевата История славянобългарска и История во кратце о болгарском народе словенском на йеросхимонах Спиридон, завършена през 1792 г.

Епифания на свети отец Паисий Хилендарски на Студентската научна конференция в УНИБИТ

Свети отец Паисий Хилендарски и *днес* се моли за България

ИВАН ПОПОВ, МАРИЯНА МАТОВА

Epiphany of Holy Father Paisii Hilendarski at the Student Scientific Conference at UNIBIT Holy Father Paisii Hilendarski still prays for Bulgaria

Ivan Popov, Mariyana Matova

Summary

Prospect of XVIII Student scientific conference and exhibition of ULSIT with international participation – 20 May 2022: 1) St. Ft. Paisiy Hilendarski today prays for Bulgaria : Academic interaction of the Student Scientific Society at ULSIT *TO BE BULGARIAN (HOMO SCRIBENS)*(script and staging of Prof. Alexandra Kumanova and Nikolay Vasilev edited by Ft. Stefan Pashov), the stage is situated on the exhibition platform with historical reconstruction of St. Athos cloister – Zograf Monastery in which in 1762 St. Ft. Paisiy completed his *Historia...* (historiography: Prof. Milen Kumanov), epiphany is written in the style of the oratory and are used the texts from: *Holy Writ, Cyprian prayer, St. John Damascene, Old Bulgarian apocrypha of Mother of God, ode Paisiy by Ivan Vazov, as well as authors' personal insights*; 2) Forum is presided over by Prof. DSc Irena Peteva – Rector of ULSIT, and Prof. DSc Stoyan Denchev – President of the General Assembly of the University; 3) There are traditionally three sections: I. LIBRARY STUDIES, BIBLIOGRAPHY, BOOK SCIENCE; II. INFORMATION TECHNOLOGIES; III. CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE; 4) Presented are 402 reports from which 12 by foreign students: 9 from USA, 2 from Russia and 1 from UK; 5) From Bulgaria take part students and doctoral students, not only from ULSIT, but also from Sofia University; 6) Forum is realized alive under regulation of the Ministry of Education and Science (01.01.2017) and Contract НИИП-2022-01 of 14.02.2022 on subject: *Civic competence of the researcher in personal, linguistic and technological approaches of the information modeling of the Student Scientific Society at ULSIT* directed by Prof. Alexandra Kumanova; 7) 3705 publications of students from Bulgaria, UK, Russia, Hungary for 2005-2022 in the framework of the SSS at ULSIT; 8) Forum is greeted by 25 scientists from *Bulgaria, UK, Germany, Georgia, Greece, Israel, Italy, Iran, Russia, USA and France* – reviewers and advisors of the SSS at ULSIT.

Key-words: XVIII Student scientific conference and exhibition of ULSIT with international participation – 20 May 2022 – 402 reports from which 12 by foreign students: 9 from USA, 2 from Russia and 1 from UK, Academic interaction of the Student Scientific Society at ULSIT *TO BE BULGARIAN (HOMO SCRIBENS)*, Alley of St. Ft. Paisiy Hilendarski – trees in the sweet memory of: St. Bishop Sofroniy Vrachanski, Georgi S. Rakovski, acad. Yordan Ivanov, acad. Petar Dinekov, prof. Milen Kumanov.

Денят на Отворените врати на Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ) премина на 20 май т.г. при изключителна тържественост под знака на 300-годишнината от рождението на св. о. Паисий Хилендарски и 260-годишнината от създаването на неговия труд *„История славяноболгарская...“* – първия граждански кодекс на българите.

По установена традиция Студентското научно общество (СНО) и неговият Научноизследователски център за стимулиране на студентската академична активност събраха многобройна публика от представители на институциите, гражданското общество и религиозния култ на поредната XVIII СТУДЕНТСКА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ и изложба на Университета с международно участие *„Информация – Етика – Милосърдие“ (Information – Ethics – Caritas)*, посветена на 24 май – Ден на Светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност.

Конференцията премина под председателството на проф. д.н. Ирена Петева – ректор на УниБИТ, и проф. д.ик.н. Стоян Денчев – председател на Общото събрание на Университета. Форумът се осъществи и под патронажа на проф. д-р Христина Богова – декан на Факултета по библиотекознание и културно наследство и проф. д-р Иван Иванов – декан на Факултета по информационни науки. Специални наблюдатели бяха проф. д.ф.н. Ваня Добрева (член на Комисията по гражданска позиция на научното творчество) и д-р Анжела Димчева – член на Комисията по етика на научното творчество към СНО, а неговото информационно обезпечаване осигури д-р Николай Василев с навигатор доц. д-р Венцислав Велев, технологично осигуряване от страна на Компютърна лаборатория на УниБИТ „Джон Атанасов“, с научен секретар гл. ас. д-р Надежда Томова. Насловът беше: „Не научим ли нищо, то и следващият свят ще е същият като сегашния – с все същите граници и все същите оловни тежести, които трябва да преодоляваме“. – думи на Ричард Бах от емблематичната творба за същността на творчеството *„Чайка на име Джонатан Ливингстън“* – *творецът да открива нови хоризонти...*

Три секции работят по традиция на конференцията:

1. Библиотекознание, библиография, книгознание.
2. Информационни технологии.
3. Културно-историческо наследство.

Общо бяха представени **402** доклада, като **12** от тях бяха на студенти от чужбини: 9 от САЩ, 2 от Русия и 1 от Великобритания. От България участваха студенти и докторанти, както и учени не само от УниБИТ, но и от Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Форумът се проведе на живо по проект по Наредбата на МОН¹ с Договор НИП-2022-01 от 14.02.2022 г. на тема: „Гражданската компетентност на изследователя в личностните, езиковите и технологичните равнища на информационното моделиране на Студентското научно общество на Университета по библиотекознание и информационни технологии“, с ръководител: проф. д.п.н. Александра Куманова.

25 учени от България, Великобритания, Германия, Грузия, Гърция, Израел, Италия, Иран, Русия, САЩ, Франция (извън Академичния състав на УниБИТ) – рецензенти и консултанти на изданията на СНО при УниБИТ, представяни на конференцията, приветстваха 3705-те публикации на студенти от България, Великобритания, Русия, Унгария за 2005–2022 г., направени по линията на СНО при УниБИТ. Форумът обобщи академичната продукция на СНО от 17 тома „Трудове на Студентското научно общество при УниБИТ“ и 30-томната серия „Факлоносци“ пред академичната общност не само у нас, но и на света, представители на която се присъединиха чрез активиран линк за дистанционно участие: <<https://meet.google.com/uiq-cdrp-xge>>. На конференцията бяха обобщени резултатите по конкурсите на форума: *e*-библиотеки *PAISIADA*, *ANTHOLOGICA*, *COMMENTATORICA* (КРЪГЛИ МАСИ I–II), *e*-библиотеки *PAISIADA*, *AUTOBIOBIBLIOGRAPHICA*, *BALANICA*, *DECAMERONICA*, *GLORICA*, *GRATULATORICA*, *HOFFMANNIANA*, *ZLATARICA* (КРЪГЛИ МАСИ I–IX), МИЛОСЪРДИЕ – кратко, точно, изчерпателно определение (КРЪГЛА МАСА IX).

На вниманието на участниците и гостите беше предоставена изложба:

1. Преписът на ръка и на компютър на „История славяноболгарская...“ на св. о. Паисий Хилендарски, направен и дигитализиран в УниБИТ – част от *e*-библиотека *PAISIADA*.

2. *E*-библиотека, посветена на проф. Васил Златарски – *ZLATARICA*.

3. *E*-библиотека, посветена на акад. Александър Теодоров-Балан – *BALANICA*.

На конференцията беше финализиран конкурс за най-качествен коментар на произведение от антологията на УниБИТ „Златна христоматия на България“ – Кн. I. *Антология* / състав. Н. Василев, А. Куманова. (София, 2014; Нови *e*-изд. – София, 2015 ; 2018) и Кн. 3, *Историография* / Н. Василев (София, 2015 ; Нови *e*-изд. – София, 2016; 2018), въведени в *e*-пространството чрез сайта на Университета (резултати от работата на експертни КРЪГЛИ МАСИ I–II). Експертно жури финализира експертизата на *e*-библиотеки *PAISIADA*, *AUTOBIOBIBLIOGRAPHICA*, *BALANICA*, *DECAMERONICA*, *GLORICA*, *GRATULATORICA*, *HOFFMANNIANA*, *ZLATARICA* (КРЪГЛИ МАСИ III–IX).

Пленарното заседание беше предшествано от въвеждаща в конференцията Академична сцена – интеракция „ДА СЕ НАРЕЧЕШ БОЛГАРИН (НОМО SCRIBENS)“, по сценарий и режисура на проф. Александра Куманова и д-р Николай Василев, под редакцията на о. Стефан Пашов, разположена директно в изложбената площадка, на която бе направена историческа възстановка на Св. Атонска обител – Зографския манастир, в който в лето 1762-ро св. о. Паисий завършва своята „История...“ (историография: проф. Милен Куманов). Епифанията е напи-

¹ Обн. в: ДВ, бр. 73, 16.09.2016, в сила от 01.01.2017 г.

сана в стила на ораторията въз основа на текстове от: *Св. Писание, Киприянова молитва, св. Йоан Дамаскин, старобългарския новозаветен апокриф, преведен от гръцки първообраз от ок. Х в. „Ходене на Богородица по мъките“, одата на Иван Вазов „Паисий“, както и лични прозрения на авторите...*

На сцената – пред божествените ликове от храмовата икона „Св. св. Методий и Кирил“ (НБКМ), на храм-паметник „Св. Александър Невски“, намираща се на съхранение в УниБИТ, и иконата „Св. Константин – Кирил Философ и св. архиепископ Методий“, предоставена от Златния фонд на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, беше възсъздадена автентичната монашеска килия на йеромонаха. За атмосферата свидетелстваха кандилниците от монашеската общност на католическата катедрала „Св. Йосиф“, разположена в пространството на толерантността на религиите, определено от международното право, в центъра на София.

Водещият конференцията – студентът Иван Попов (IV курс, спец. „Архивистика и документалистика“) – в образа на св. о. Паисий – произнесе създадената специално от д-р Николай Василев *Паисиева молитва*.

В светлината ѝ – *Бог да спаси българите от зло* – се явиха пред погледите на публиката Бог Отец (в образа Му – о. Стефан Пашов) и Пресвета Богородица – Дева Мария Българска (в Нейния образ – магистърът на УниБИТ по специалност „Библиотекознание и библиография“ – днес библиотекар в НБКМ, Марияна Матова). Пресветата Дева подаде на пишещия на компютър св. о. Паисий **перо**, с което той финализира своя труд, възторжено произнасяйки най-често споменаваните от него думи, фиксирани от тезауруса на езика му, създаден в УниБИТ (*словник*: проф. А. Куманова), предавайки ръкописа на своя труд в ръцете на българския народ (олицетворен от **ученичката Богдана Катърска** от бд клас на 88-о СУ „Димитър Попниколов“): **българите, български, българска, българско...** – споменати **505 пъти** от св. о. Паисий Хилендарски; **род, рода, роде, родители, родослов, родословие, родство, родът...** – споменати **174 пъти**; **БЪЛГАРИЯ** – спомената **83 пъти**; **народ, народа, народът...** – споменат **80 пъти**; **Бог, Бога, Божи, Божице...** – споменати **76 пъти**...

Академични слова на форума поднесоха: ректорът на УниБИТ *проф. д.н. Ирена Петева* – председател на конференцията; председателят на Общото събрание на УниБИТ *проф. д.ик.н. Стоян Денчев* – председател на конференцията; *проф. д-р Иво Панов* – специалист по персийска литурагура и култура в СУ, ръководител на специалност „Иранистика“ от създаването ѝ през 1993 г., *професор емеритус* на Еврейския университет в Йерусалим *Лариса Найдич* – старши научен сътрудник в Катедрата по езикознание, доктор на филологическите науки – сравнителна лингвистика: германски езици, полиглот, автор на книги и множество статии по лингвистика, поезика и теория на превода (директно включване от Йерусалим), *професорът по право* в Катедрата по социология на Калифорнийския държавен университет на САЩ, специалист в областта на човешките права и хуманитарното право, автор на трудове и преподавател по човешки права, пол и общество, международно право и международни отношения, световни проблеми и глобални

отговори, световно развитие *Емилия Янева* – Университет в Бъркли, Калифорния, САЩ (директно включване от Калифорния).

В своето академично слово – вместо пленарен доклад, ръководителят на СНО при УниБИТ проф. д.п.н. *Александра Куманова* посочи, че всяка конференция на СНО има 14-месечен цикъл на подготовка. Тя изтъкна особеностите на направения в УниБИТ препис на „*История славяноболгарская...*“ на св. о. Паисий Хилендарски по черновата на труда, намерена и публикувана от акад. Йордан Иванов, написана не на църковно-славянски, а на *говорим български език* (1914), по която са създадени изданията ѝ в превод на *съвременен български език* от акад. Петър Динеков (1963...). Акцент беше поставен върху първата научна историография на *Паисиезнанието*, осъществена през 2011 г. от проф. Милен Куманов в издание на УниБИТ. Дипломната работа на проф. М. Куманов „Професор Васил Златарски като историк на Първата българска държава“ (научен ръководител проф. Петър Петров, рецензент акад. Васил Гюзелев), защитена от него през 1965 г., беше експонирана в изложбата на форума, на защитата на която взискателният проф. Димитър Ангелов обявява, че се е родил историограф. Точно тази дипломна работа е в основата на отличената на форума е-библиотека *ZLATARICA* (студенти от III курс, специалност „Библиотекознание и библиография“, с групов отговорник Цветана Йовчева). И другата е-библиотека, финализирана на конференцията – тази, посветена на акад. Александър Теодоров-Балан – *BALANICA* – беше изтъкната специално (студенти от II курс, специалност „Библиотекознание и библиография“, с групов отговорник Иванка Трендафилова).

В знак на историографиране на следата от създадените в УниБИТ 3705 публикации на студенти и докторанти и от Университета, и от други вузове в страната и в чужбина, за които са използвани фондовете на обществените библиотеки, проф. А. Куманова дари на УниБИТ личната семейна библиотека на проф. Милен Куманов, на която тя е библиотекар.

В раздаването на грамотите на отличените завеждащи катедри на Университета взеха участие председателите на конференцията, които удостоиха за активното им внимание към дейността на СНО – специално засадени лаврови дървета: проф. д.н. *Таня Тодорова* (катедра „Библиотечен мениджмънт и архивистика“), проф. д.ф.н. *Ваня Добрева* (катедра „Култура, историческо наследство и туризъм“) и доц. Яница Димитрова (катедра „Обществени комуникации“).

С авторски книги, дарени от писателя Емил Чолаков и издания на катедра „Обществени комуникации“ лично *Емил Чолаков* и доц. д-р *Яница Димитрова* дариха 197 студенти.

С прочувствено слово към гостите и делегатите на конференцията се обърна дългогодишният редактор и водещ на програма „Хоризонт“ на Българското национално радио г-жа *Божана Димитрова*, която проникновено изведе връзката между феномените *Информация – Етика – Милосърдие*.

Разпечатани и подвързани по каноните на ръкописните книги, копия от дигитализацията на преписа на „*История славяноболгарская...*“ на св. о. Паисий Хилендарски, направен на ръка и на компютър от студентите на УниБИТ, чийто

виртуален образ е въведен в е-пространството чрез платформите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Виртуална колекция на преписите на първоизточника <<http://www.nationallibrary.bg/www/%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%82%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%bd%d0%b8-%d0%ba%d0%bd%d0%b8%d0%b3%d0%b8/>>, сайта на УниБИТ <<https://www.unibit.bg/news/important-info/XVIII-student-conference>> <<https://drive.google.com/file/d/1ayCZbxmtjx4UlitDS-sIWq0ZzkgK9gLe/view>> <<https://sno.unibit.bg/e-lib.html>> и Библиотечно-информационния център на Университета – Дигитална библиотека <<http://digital-library.unibit.bg/docushare/dsweb/HomePage>> – като част от е-библиотека PAISIADA, от проф. И. Петева, проф. С. Денчев и проф. А. Куманова, бяха поднесени на: директора на НБКМ доц. д-р Красимира Александрова; г-н Сотирius Бискас – филантроп, наш специален пратеник в Зографския манастир на Св. Атонска обител, на който е дарител на труда си, като на него студентите доверяват той да поднесе в манастира преписа на УниБИТ; директора на Библиотечно-информационния център на УниБИТ доц. д-р Елена Игнатова-Савова. Компактни дискове с е-копия на преписа, дарени освен на научните, регионалните и читалищните библиотеки у нас, както и на библиотеките – наши партньори по света, се поднесоха на всички участници и гости на форума.

Заместник-ректорите проф. д.н Иван Гарванов, проф. д-р Тереза Тренчева, деканът проф. д-р Христина Богова, директорът на Академичното издателство „За буквите – О писменехъ“, който подари на присъстващите новия брой на Кирило-Методиевския вестник „За буквите – О писменехъ“, посветен на юбилея на св. о. Паисий, доц. д-р Диана Стоянова поднесоха колективни и индивидуални грамоти на отличилите се студенти. Със слова на благодарност към академично-преподавателския състав на УниБИТ се обърнаха студентите Цветана Йовчева (III курс, специалност „Библиотекознание и библиография“), Илиян Барзев (магистърска програма „Софтуерно инженерство“), Марияна Матова (НБКМ, библиотекар, алумни на УниБИТ).

Кулминацията на пленарното заседание стана засаждането в парка на Университета на Аля на св. о. Паисий Хилендарски – пет дръвчета плачеща върба, символно обозначаваща ПАИСИЕЗНАНИЕТО – когнитивната историографска линия (церемонията водиха: проф. И. Петева, проф. С. Денчев, Андреа Пандулис (докторант по докторска програма „Автоматизирани системи за обработка на информация и управление“), Радослав Даскалов (II курс, специалност „Библиотекознание и библиография“); чете – водещата форума Зорница Вутева (III курс, специалност „Печатни комуникации“); сценограф: Иванка Трендафилова.

Засадените дравчета са в памет на: св. епископ Софроний Врачански – просветител със силно развито българско национално самосъзнание, създател на първия препис на „История славяноболгарская...“ на св. о. Паисий Хилендарски (1765), преписва Паисиевата история и втори път (1781)(1); Георги С. Раковски – именитият български възрожденец и родоначалник на организираното национално-революционно движение у нас познава почти всичко, излязло из под перото на предшествениците и съвременниците си, и пръв изтъква, че Историята на све-

тогореца е дело на „ученаго човека“, обръщайки общественото внимание към фигурата и делото на хилендарския монах(2); *акад. Йордан Иванов* – осъществил през 1914 г. по *Зографския препис* на „*История славяноболгарская...*“, който счита за оригинал на *Паисиевата творба*, призова на първия наш школуван историк *проф. Марин Дринов*: „да видим *Паисиевата история* обнародвана“ (1888) – издание, предизвикало огромната радост и възхищение на *проф. Иван Шишманов* и станало настолна книга за съвременните и по-късните изследователи на *Паисиезнанието*(3); *акад. Петър Динеков* – осъществил през 1963 г. превода на историческата творба на съвременен български език, основан на изданието на *акад. Йордан Иванов* от 1914 г., което приема за най-близко до първообраза на *Паисиевата история*(4); *проф. Милен Куманов* – създал през 2011 г. първата научна историография на *Паисиезнанието* – и в България, и в чужбина, обнародвана в справочно-енциклопедичното издание на УниБИТ „*Информационен код на българската книжовност и литература: св. о. Паисий Хилендарски*“, актуализирана от него за ново обнародване на УниБИТ през 2022 г.(5).

Благословът към България и българите на церемонията отпрати о. Стефан Пашов.

Дръвчетата засадиха: *проф. д.н. И. Петева* и *проф. д.ик.н. С. Денчев*(1); *гл. ас. Владимир Манчев* (СУ) и *д-р Анжела Димчева* (поет, литературен критик)(2); *Северина Ангелова* (Институт за литература при БАН, зав.-библиотеката) и *Марияна Матова* (НБКМ, библиотекар) – и двете са магистри на УниБИТ(3); *ас. д-р Десислава Костадинова* – приемник на *проф. М. Куманов* в енциклопедиката (Институт за исторически изследвания при БАН) и *Тервел Стилиянов* (Архив на Министерство на вътрешните работи) – магистър на УниБИТ(4); *А. Пандулис, Илиан Барзев* – редовен студент на УниБИТ, магистърска програма „Софтуерно инженерство“(5).

В *Паисиевата* алея се проведе и *сесията* на конференцията. На нея *проф. А. Куманова* разказа за религиозния мироглед на йеромонаха, призоваващ към действие чрез възпламеняваща употреба на глаголите – най-често срещаната част на речта в неговия език. Тя посочи, че о. Паисий в историографската база на своя уникален труд вписва българската и балканската история в световната. „*История славяноболгарская...*“ е част от библиографската патрология (историята на Христовата църква) и е вкоренена в работите на предшествениците: блажения Йероним Стридонски, презвитер Генадий Марсилски, епископ Исидор Севилски, архиепископ Илдефонсо Толедски, монаха Зигеберт от Жамблу, „*Анонима от Мелк*“, монаха библиотекар Петър Дякон, Хонорий Отьонски (Августодунски), доктор Хенрих Гентски, абат Йоан Тритемий. Във фокуса на внимание на оратора попадна тайнствената фраза на Хилендареца откъде са тръгнали българите:

„...Окиан-море, което се нарича Балтинско море при Брандибур. Оттам най-напред са излезли българите...“

Проф. А. Куманова специално благодари на д-р Николай Василев за интелектуалното му участие в подготовката и представените на форума изследвания на студентите и за емблемата на *Паисиезнанието* към 2022 г. – създадената от него *Паисиева молитва...*

Св. Атонска обител – книжовната школа – най-големият културно-просветен център през XV–XVIII в. на Балканите с европейско значение, в който св. о. Паисий създава своя уникален труд. Историческа възстановка

Св. Атонска обител, лето 1762-ро. Св. о. Паисий отправя молитва към Бога – да избави българите от злото. Историческа възстановка. В образа на о. Паисий – Иван Попов

Явяване на Бог Отец в отговор на молитвата на св. о. Паисий.
В образа на Бог Отец – преподобният о. Стефан Пашов

Явяване на Пресвета Богородица Дева Мария Българска в отговор на молитвата
на св. о. Паисий. В образа на Пресвета Богородица – Марияна Матова

С изпълнението на българската народна песен „Пиленце пее“, поднесено виртуозно от най-младия участник в Деня на отворените врати на УниБИТ **Симона Павлова**, която е на 8 години и е възпитаничка на Янка Ахмаджова в Народно читалище „Селска пробуда 1927“ – с. Варвара, и е носител на два златни медала за най-малък участник и най-добро представяне в 8 Национален фестивал „Дар от природата“ – с. Говедарци, първо място и златни медали в много други фестивали, присъстващите отнесоха в сърцата си конференцията на УниБИТ, в която о. Паисий се моли и *днес* за България.

Проф. Стоян Денчев засажда дръвче в памет на Г. С. Раковски, който пръв обръща внимание на св. о. Паисий Хилендарски като на учен

XXIV национален фестивал на детската книга – Сливен се проведе от 11–13 май 2022 г.

РОСИЦА ПЕТРОВА, ВАНЯ АВРАМОВА

XXIV National Children's Book Festival – Sliven was held from 11–13 May 2022

Rositsa Petrova, Vanya Avramova

Summary

The main events of the program of the XXIV National Children's Book Festival, organized by the “Sava Dobroplodni” Regional Library– Sliven in partnership with the Ministry of Culture, Sliven Municipality, District Administration – Sliven, the largest children's publishers, NHA – Sofia, etc. The festival successfully realizes its main goals: to promote the work of contemporary Bulgarian children's authors who work both in the country and abroad; to actively assist in improving the interaction between authors, illustrators, publishers and distributors of children's books; to provoke debate and influence publishing policies; with the assistance of leading computer companies, to provide space for meetings between art, storytelling and technology, where through presentations and master classes, innovations connecting the printing world with the digital universe are presented; to impose new models for creating interest in books and reading; through numerous competitions to inspire children to creativity, and the prestigious National Award “Konstantin Konstantinov” – for contribution to children's book publishing to be a stimulus for the development of writing and publishing for children.

Key-words: XXIV National Children's Book Festival, “Sava Dobroplodni” Regional Library – Sliven, contemporary children's literature, publishing policies, new models for creating interest in books and reading, digital innovations in book publishing and illustrations, National Award “Konstantin Konstantinov”.

От 11 до 13 май т.г., за двадесет и четвърта поредна година, в Сливен се проведе най-приказният, най-усмихнатият, най-смисленият детски празник в България – уникалният Национален фестивал на детската книга – единственият форум в България, посветен изцяло на детската книга, на проблемите, свързани с нейното издаване, разпространение и четене. Въпреки многобройните трудности, породени от въвежданите за продължителни периоди противоепидемични мерки и ограничения, организаторите на Националния фестивал на детската книга от Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ и техните партньори – Министерство на културата, Община Сливен, Областна администрация – Сливен, най-големите

Росица Петрова, директор на Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, открива изложбата „Театрални кукли на любими литературни герои“

детски издателства, НХА – София и др., не се отказаха от неговото провеждане, убедени, че той е желан, обичан и нужен празник, който зарежда с оптимизъм и надежда, че хубавата детска книга ще продължи да бъде част от духовния свят на децата. И техните усилия се увенчаха с успех. Двадесет и четвъртото издание на фестивала съчета основните си цели с променените условия и премина в различен формат, чрез включване в програмата на много прояви, представени с нови форми. Идеите му бяха реализирани с много желание, енергия и романтична всеотдайност. Многобройните прояви, включени в програмата, останаха като неповторимо преживяване за гостите и участниците от страната и от чужбина.

Фестивалът тази година премина под патронажа на Министерството на културата. Председател на Организационния комитет на фестивала бе кметът на община Сливен – Стефан Радев. Гост на част от проявите бе и заместник-министърът на културата Юрий Вълковски.

Фестивалът реализира много успешно няколко основни цели – популяризира творчеството на съвременните български детски автори, които творят както в страната, така и извън нейните граници, активно съдейства за подобряване на взаимодействието между авторите, илюстраторите, издателите и разпространителите на детски книги, предизвиква дебат и влияе на издателските политики, налага нови модели за създаване на интерес към книгите и четенето, чрез многобройни конкурси и пленери вдъхновява децата към творчество, а Националната награда

Откриване на изложбата с илюстрации от Международния студентски конкурс „Из приказния свят на Елин Пелин“

Карнавалното шествие

Връчване на Националната награда „Константин Константинов“ от заместник-министъра на културата Юрий Вълковски на Милен Халъов, в категория „Автор“

„Константин Константинов“ вече 19 години е стимул за развитие на писането и публикуването за деца. Днес Националният фестивал на детската книга е културно събитие с национален и международен престиж, което привлича все повече участници и гости от страната и чужбина.

В програмата на тазгодишното издание на фестивала бяха включени много и разнообразни прояви:

- премиери на най-новите книги на писателите Иван Раденков, Доника Ризова, Асен Сираков, Йорданка Белева, Димана Гуляшка, Христина Петрова, Валери Манолов, Милен Халъов, Тодор Каракашев, Слави Стоев, Александър Секулов, Никола Райков и Тони Теллалов;

- срещи с илюстраторите Петър Станимиров, Борис Стоилов, проф. Виктор Паунов, Сотир Гелев, Ралица Мануилова, Мая Бочева, Милена Радева, както и със студенти, спец. „Илюстрация“ от НХА;

- литературен маратон с писатели-гости на фестивала в най-големите сливенски училища;

- майсторски клас по творческо писане „Граматика на фантазията“, с модератор Марин Трошанов;

- връчване на Националната награда „Константин Константинов“ – за принос в детското книгоиздаване за 2022 г., в различните категории;

- откриване на изложба-илюстрации на Сотир Гелев – носител на Националната награда „Константин Константинов“ в категория „Илюстратор“ за 2021 г.;

- откриване на изложба и награждаване на отличените участници в Международния студентски конкурс за илюстрация „Из приказния свят на Елин Пелин“, посветен на 145 години от рождението на класика;

- откриване на изложба „Театрални кукли на любими литературни герои“, изработени от деца, с творби от единадесетото издание на Националния конкурс за изработване на театрални кукли на любими литературни герои;

- отчитане на резултатите от Националния литературен конкурс „Какво ми разказа вятърът“ и XI национален конкурс за изработване на театрални кукли на любими литературни герои, церемония по награждаването на отличените участници;

- театрални представления;

- приказно шоу;

- прожекции на анимационния филм „Виола“;

- концерти;

- карнавално шествие и др.

Важен момент в програмата на фестивала беше провеждането на кръгла маса с международно участие на тема: „Изкуството да се пише за деца днес – между модерните послания и фантазията“. Бяха представени 19 доклада на участници (автори и издатели) от България, Сърбия, Унгария, Гърция и Германия. Целта на форума бе чрез анализ на конкретни произведения от детската литература да се представи проекцията на съвременния свят в тях, промяната по отношение на ценностите, принципите и начина на реализирането на детската литература и как реалните и тревожни проблеми на модерността да бъдат предадени по разбираем и вълнуващ начин, така че да въздействат на въображението и креативността на детето читател. С финансовата подкрепа на Министерството на културата докладите вече са издадени в двуезичен сборник (на български и английски език), който ще бъде разпространен в големите български библиотеки и в националните библиотеки в европейските страни.

Проведена бе и кръгла маса, с участието на редакционния екип на ИК „Хермес“, посветена на 30-годишния ѝ юбилей, в която се включиха библиотечни специалисти от Сливенския регион. Форумът бе посветен и на 70-години от рождението на дългогодишния председател на ББИА Снежана Янева, с чието съдействие повече от 10 години се реализира програмата на Министерството на културата за обогатяване на фондовете на българските библиотеки. Представени бяха издателските политики на „Хермес“ и възможностите за работа в променените реалности. В края на срещата г-н Стойо Вартоломеев – собственик на ИК „Хермес“, дари на присъстващите представители на 60 читалищни библиотеки от Сливенския регион пакети с най-новите издания на „Хермес“. Общата стойност на дарението е 6000 лв. На Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ той дари и 120 книги на английски език от разпространяваните в книжарници „Хермес“ заглавия.

Със съдействието на водещи компютърни фирми фестивалът осигури пространство за срещи между изкуство, разказ и технологии, където чрез презентации и майсторски класове бяха представени иновациите, които свързват печатния свят с дигиталната вселена.

За талантливите малки поети и писатели, участници в тазгодишния Национален литературен конкурс в Регионална библиотека „Сава Доброплодни“, беше проведен майсторски клас по творческо писане – „Граматика на фантазията“, с модератор Марин Трошанов, който е един от най-успешните и обичани съвременни автори за деца.

И тази година централният площад и ларгото на града се превърнаха в улица на приказките. В трите фестивални дни на откритата сцена пред Община Сливен бяха представени няколко спектакъла, които срещнаха деца и възрастни с любими приказни герои. С детско шоу „Пътешествие с приказни герои“, на малката сцена пред книжарница „Хермес“, бе отбелязан 30-годишният юбилей на ИК „Хермес“.

В карнавалното дефиле с приказни герои, което по традиция се организира в късния следобед на втория ден от фестивала, се включиха актьорите от „Fireter – театър на огъня и сенките“, мажоретни състави от Сливен и страната и над 600 деца от различни сливенски училища, както и деца-гости на фестивала. Тази година в шествието с карнавални костюми се включиха и преподаватели, и родители. За всички участници в карнавала организаторите и спонсорите осигуриха много подаръци – детски списания и рекламни материали.

Няколко бяха и концертите на откритата сцена. Незабравим за публиката ще остане концертът на талантите на Сливен под надслов „И мечтите си чудесни – да превърнем в песни!“.

Церемонията по връчването на Националната награда „Константин Константинов“ за принос в детското книгоиздаване, която се определя като една от най-престижните литературни награди в България, се проведе на 12 май 2022 г. в ДТ „Ст. Киров“. В различните категории постъпиха над 60 номинации, а наградите бяха присъдени от националното жури след сериозна селекция. Наградите в различните категории бяха връчени: в категория „Автор“ – на писателя Милен Халъов, в категория „Издателство“ – на ИК „Робертино“, в категория „Илюстратор“ – на художничката Невена Ангелова. Наградата в категория „Автор“ връчи заместник-министърът на културата г-н Юрий Вълковски. Наградата на детското жури бе връчена на писателя Марин Трошанов от г-жа Росица Петрова – директор на Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ и организатор на фестивала. Тя връчи и награда за изключителен принос за организацията и провеждането на фестивала на художника Борис Стоилов, за подкрепата му за реализиране на художествени изложби, конкурси и пленери в рамките на фестивала, за художествените решения на голяма част от рекламните материали на ежегодните издания на форума и по повод на неговата 60-годишнина.

Над 60 деца и юноши бяха наградени за участието си в Националния литературен конкурс „Какво ми разказа вятърът“ и XI Национален конкурс за изработване на театрални кукли на любими литературни герои в последния ден на фестивала на специална церемония. В конкурсите, които и тази година се проведеха в условията на пандемия, се включиха над 1000 деца от страната и от българските общности в чужбина, което е безспорен успех. Тази година в Националния литературен конкурс се включиха и 81 деца от българските училища в чужбина, като най-голям е броят на участниците от училищата във Виена, Париж и Лондон.

Традиционно организаторите на Националния фестивал на детската книга от Регионална библиотека „Сава Доброплодни“ – Сливен и техните партньори превърнаха в грандиозен и незабравим празник срещата на децата с най-добрите постижения в българската детска литература и илюстрация от последната година и дадоха сцена за изява на много млади дарования, които чрез словото и рисунките, чрез магията на песента и танца отправиха своите първи послания на творци. Над 7000 деца и тийнейджъри от Сливен и страната посетиха проявите от фестивалната програма. Сред участниците и гостите на фестивала от България и от чужбина бяха и студенти-участници в международния конкурс за илюстрация, писатели, илюстратори, издатели, библиотекари, литературни критици, университетски преподаватели, педагози и др. В тридневния празник се включиха и стотици родители и много доброволци.

Многобройните прояви, включени във фестивалната програма, се превърнаха в неповторимо преживяване – с вълнението от срещите, с творческото себераздаване, с новите идеи, с искрената детска обич и вълнение, за рекордния брой участници и гости.

Националната библиотека и Община Сухиндол отбелязаха 110 години от рождението на Яна Язова

The National Library and the Municipality of Suhindol celebrated 110 years since the birth of Yana Yazova

Summary

With the celebration and opening of the exhibition “Yana Yazova and Suhindol” the “St. St. Cyril and Methodius” National Library and the Municipality of Suhindol honored the memory of the great Bulgarian writer and patriot Yana Yazova (1912–1974).

Key-words: Yana Yazova, 110 years old, Iliana Yotova, “St. St. Cyril and Methodius” National Library, Suhindol Municipality.

С тържество и откриване на изложбата „Яна Язова и Сухиндол“ Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Община Сухиндол почетоха паметта на голямата българска писателка и родолюбка Яна Язова (1912–1974).

Вицепрезидентът Илияна Йотова,
инж. Павел Чернев и Николай Иванов

Изложбата, създадена от историка Николай Иванов, проследява сухиндолските корени на Яна Язова, историята на бащиния ѝ род с 300-годишна история, представена с родословно дърво, венчалното свидетелство на родителите на Яна Язова от 1902 г.

На тържеството присъстваха вицепрезидентът на Република България, госпожа Илияна Йотова, директорът на Националната библиотека, доц. д-р Красимира Александрова, кметът на община Сухиндол, инж. Павел Чернев. Събитието уважиха много почитатели на творчеството на писателката.

Вицепрезидентът на Република България, госпожа Илияна Йотова, произнесе прочувствено слово, с което призова да не се забравя Яна Язова: „...тази силна жена и голяма българка, авторка на най-добрия роман за Васил Левски, според критиците и читателите“.

За живота на Яна Язова разказа и д-р Петър Величков, който проучва и подготвя за издаване непубликуваните ѝ творби от 1984 г. насам.

Създателят на изложбата Николай Иванов съобщи, че тя ще бъде експонирана заанапред в Сухиндол в пълния ѝ обем и повдигна въпроса за присвоения и заличен гроб на писателката в София.

Кметът на община Сухиндол инж. Павел Чернев съобщи, че на 23 май т.г. в Сухиндол ще бъдат обявени резултатите от тазгодишния литературен конкурс „Яна Язова – Христо Смирненски“, в който участват предимно млади автори. Това трето издание на конкурса е посветено само на Яна Язова.

Изложбата и конкурсът са организирани от Община Сухиндол и са знак на почит към творчеството на писателката и нейните сухиндолски корени.

Снимка: инж. Георги Бобев

Гаврил Кръстевич и „Българското ръкописно повествование, събрано и наредено от Паисий йеромонах“

ВЕРА БОНЕВА

Gavril Krastevich and “The Bulgarian Manuscript Story, Collected and Drawn by Paisius Hiromonah”

Vera Boneva

Summary

The scientific paper focuses on the role of Gavril Krastevich (1818–1898) in the process of popularizing the famous work of in the last years before the liberation of the Bulgarian lands from Ottoman rule. Krastevich owned three transcripts of “Slavo-Bulgarian History”, including the important for science transcript by Bishop Sophrony, made in Kotel in 1765. By the will of the prominent public figure, after his death in 1898, the mentioned transcript was donated to the National Library in Sofia, where it is stored until now.

Key-words: Gavril Krastevich, Paisii Hilendarski, historiography.

Гаврил Кръстевич (1818–1898) е възрожденски и следосвобожденски обществен, политически и книжовен деец, който е оставил дълбоки следи в редица съществени процеси от национално значение, разгърнати се през втората половина на XIX в. Чрез статиите и студиите си по книжовно-езикови въпроси той се нарежда сред основоположниците на нормата на новобългарския писмен език. Историческите му съчинения съответстват на нивото на европейската наука към времето, в което той работи, като в тях са осъществени едни от ранните професионални анализи на важни извори за развитието на българския народ през Средновековието. В църковното движение Гаврил Кръстевич участва като теоретик на българската кауза, а в качеството си на водещ юрист изнамира и популяризира важни доводи в полза на каноничната и институционална самостоятелност на българската църква. Дейността му като главен секретар и генерал-губернатор на Източна Румелия (1879–1885) е от ключово значение за доброто устрояване на административната област и за утвърждаването на преобладаващо българския ѝ характер. Споменът за Гаврил Кръстевич се пази чрез негови монументални паметници в Котел и в Пловдив, а името му напоследък придобива все по-голяма популярност в хода на чествания, свързани с Българската екзархия и със Съединението на Княжество България и Източна Румелия.

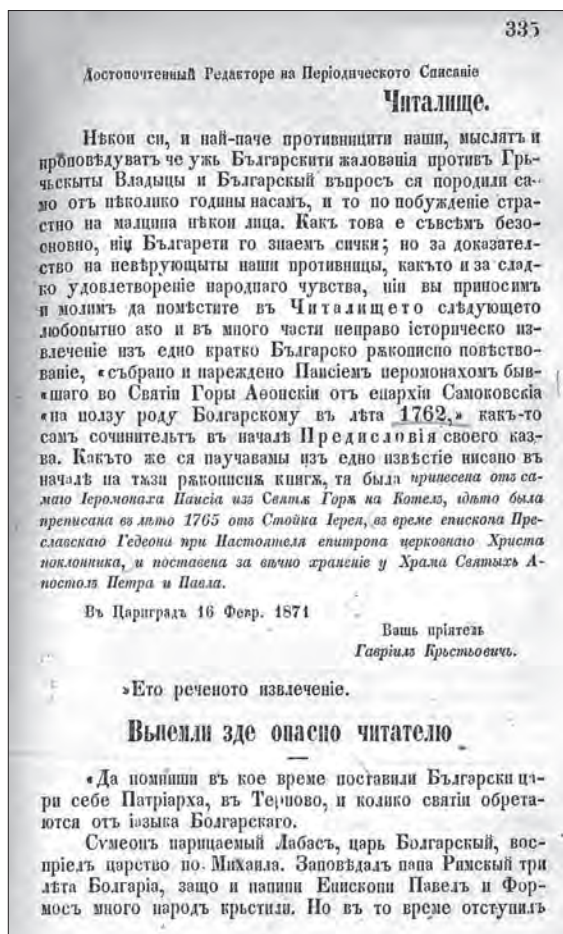
Ведно с Георги Ст. Раковски и Марин Дринов Гаврил Кръстевич е сред водещите дейци на Високото възрождане, които век след създаването на „История

Гаврил Кръстевич – главен управител на Източна Румелия

славянобългарска“ от отец Паисий Хилендарски популяризират чрез периодичния печат цялата творба и части от нея. През 1859 г. в полемичната брошура „За Цариградския патриарх“, подготвила в теоретичен план Българския Великден (1860), Гаврил Кръстевич се позовава на Паисиевата история, за да припомни на просветената си аудитория, че българите са имали автокефална църква още през Ранното средновековие. В бележка под линия към въпросния текст авторът отбелязва, че разполага с три преписа на „История славянобългарска“ – анонимен препис от 1845 г. (който не е достигнал до наши дни), препис на монаха Пантелеймон от Сопотския манастир от 1828 г. (също недостигнал до наши дни) и Софрониевия препис от 1765 г. Наличието на три отделни ръкописни варианта на „История“-та е свидетелство за значим изследователски интерес на интелектуалеца към първооснователя на модерното ни историописание. Това обстоятелство е ясен сигнал, че Кръстевич се е интересувал от „българското ръкописно повествование“, съз-

Факсимиле на въве-
днето на Гаврил Кръсте-
вич към публикацията
на откъс от „История
славянобългарска“
в сп. „Читалище“,
18 февр. 1871 г.

дадено от отец Паисий Хилендарски системно и че е полагал усилия да издирва негови вариации още в хода на системните си изследователски усилия още през 50-те години на XIX в. Очевидно, „История славянобългарска“ може да се постави сред основните домашни източници на историописните дирения и публикации на Гаврил Кръстевич.

Уповавайки се на познанието си за хода на църковната ни история през вековете, теоретикът на българските антипатриаршески борби публикува в края на 1870 г. на страниците на цариградското списание „Читалище“ откъс от Паисиевата история, в който се споменава за съществуването на автокефална църква през Средновековието. Тази публикация е знаменателна, защото в хронологически план тя е успоредна с известната студия на Марин Дринов „Отец Паисий, неговото време и учениците му“, появила се в официалното издание на Българското книжовно дружество през следващата 1871 г.

В представените тук чрез факсимиле уводни думи присъства обективната оценка на историка спрямо неговия предшественик. Той нарича Паисиевата история „любопитен текст“, като изрично подчертава, че с оглед на познанието за обществените процеси към тогавашния момент това четиво е „в много части неправо“. Въпреки това данните за Търновската патриаршия и Охридската архиепископия са безспорни. Важен е и регистрираният от отец Паисий процес на изгубване на йерархическия суверенитет след падането на Балканите под османска власт.

Ключовият в Паисиевата история откъс за денационализаторските действия на патриаршеските владици е подчертан с различен шрифт, тъй като той мотивира моралните и обществени мотиви на църковната борба. 108 години след създаването на „История славянобългарска“ Гаврил Кръстевич е категорично убеден в основателността на думите на светогорския монах, отнасящи се до ролята на патриаршеското духовенство по нашите земи. Гръцките митрополити – настоява отец Паисий, преследват българския език и пречат на българското просвещение. Това е оставило българите „прости и неучени, и неизкусни в писанието, [а] и много от тях са се обърнали към гръцките политика и учение“. Описаната ситуация е определена като „много несправедна“. Въпреки това, българите приемат гръцките владици „благоговейно“ и ги почитат като архиереи, защото уважават православните традиции и канон.

Появата на представения пасаж в българското публично пространство само няколко месеца след оповестяването на Фермана за учредяване на Българската екзархия от 27 февруари 1870 г. е ясен сигнал за връзката между Паисиевите послания и борбите на българите за утвърждаване на йерархическата им самостоятелност в началния етап от съществуването на Екзархията. Без да пледира, по подобие на Марин Дринов, че Възраждането започва с Паисиевата история, Гаврил Кръстевич привързва – логически и исторически – „любопитния текст“ на светогорския монах с текущите към повратната 1870 г. процеси и явления в българското публично битие.

Гаврил Кръстевич има и личен принос за опазването на един от най-важните за съвременната наука и култура преписи на Паисиевата история – *Първия Софрониев препис* от 1765 г. Фактите около съхраняването и предаването в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ на това книжовно съкровище са повече от показателни за нетленната връзка на общественика с родния Котел, за доверието към него на княз Стефан Богориди и за чувството на отговорност на Кръстевич пред следващите поколения.

След смъртта на епископ Софроний Врачански (1739–1813) първият препис на Паисиевата история, направен от него през 1765 г. в пряко общение с автора, остава в семейството. Поверен е на най-изявения му внук Стефан Богориди (1775–1859). Преди смъртта си князът го предава не на един от синовете си, а на своя ученик и сътрудник Гаврил Кръстевич, в чиито интереси и занимания българската история присъства като ключов компонент. От момента на придобиването до края на жизнения път на котленеца Софрониевият ръкопис е обгрижван от държателя

му като ценен скрижал. Той е присъствал на видно място в библиотеката му в къщата в Цариград. Бил е и сред книгите, които Кръстевич е пренесъл в Пловдив във времето на своята държавна служба там (1879–1885). В Пловдив, до малката, пожълтяла от времето, книжка има възможност в началото на 80-те години на XIX в. да се докосне и Константин Иречек, който споменава в писмото си до Иван Шишманов от 23.XII.1898 г., че при едно от посещенията му в румелийската столица Гаврил Кръстевич му е показал „този твърде важен ръкопис на Паисиевата история“.

След смъртта на Кръстевич, на 16 ноември 1898 г., по негова воля съпругата му изпраща негови документи, книги и ръкописи до Министерството на народното просвещение на Княжество България, с отразена в придружаващо писмо воля тези материали да бъдат съхранени за следващите поколения и да се използват за проучване и популяризиране делото на именития котленец. Министерството още през 1899 г. предава документите и книгите на Народната библиотека в София, която тогава е управомощен орган за опазване на ръкописното ни наследство. Всички материали, ведно с *Първия Софрониев препис на Паисиевата история*, са запазени и се използват по волята на дарителя – за обогатяване знанието ни за българското историческо и културно развитие през XVIII–XIX в. Така, критикуваният от мнозина за не съвсем убедителните си идеи за Българското средновековие интелектуалец се оказва сред най-прозорливите ценители и интерпретатори на монументалното Паисиево дело.

9 юни 2022

Източници

Бонева, Вера. Възрожденецът Гаврил Кръстевич. Шумен: Хелион, 2000. 210 с.

Димитрова, Маргарет, Пеев, Димитър. Из историята на *Историята* – преписи и пре-работки на Паисиевия текст. – В: *Научни трудове* [на] Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Филология, 2012, т. 50, кн. 1, с. 50–72.

Дринов, Марин. Отец Паисий, неговата история и учениците му. – В: *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, 4 (1871), с. 3–26.

Кръстевич, Гаврил. [Ето реченото извлечение]. – В: *Читалище*, 1 (1870), кн. 11, с. 335–337.

Паисий Хилендарски и неговата епоха : 1762–1962 : Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от „История славянобългарска“. под ред. на Д. Косев и др. София: БАН, 1962. 648 с. : с ил., факс., 1 л. портр.

Теодоров-Балан, Александър. Котленският препис на Паисиевата история. – В: *Български преглед*, 5 (1898), кн. 12, с. 381–385.

Модел за оптимално управление на лични библиотечни колекции в българските културни институции

ГАБРИЕЛА АНГЕЛОВА

Model for optimal management of private library collections within the Bulgarian cultural institutions

Gabriela Angelova

Summary

The article focuses on the problematic management aspects of valuable private libraries in an institutional environment. The presented model contains six key elements, which track the processes from the donation (acquisition) of private collections to their differentiation as a specific distinguishable resource in the library. The usage of the model in the professional practice of Bulgarian libraries would help the efficient presentation and preservation of valuable collections. This article is based on research conducted for the purposes of the author's dissertation "The private library of the Bulgarian intellectual as a research subject in the field of Library studies and Book history (1878–1944): historical and theoretical aspects".

Key-words: private libraries, conservation, special collections management, librarianship.

Даряването на лични библиотечни колекции е традиционен жест и поради тази причина представлява градивна част от книжовно-документалното наследство, съхранено в българските библиотеки. Макар и да не са упоменати изрично като самостоятелна категория в Закона за културното наследство, личните библиотеки на важни за българската история личности могат да се считат едновременно за исторически, книжовни и литературни движими културни ценности (ЗКН, гл. 3, чл. 53), с отделни предпоставки за определянето им и като национално богатство (ЗКН, гл. 4, чл. 54)¹. Личните библиотеки на исторически значими личности са свързани с техния живот, интелектуална, политическа и обществена дейност, както и с взаимоотношенията им с представители на различни елитни социални кръгове. В книгите от тези библиотеки фигурират различни по обем ръкописни бележки с научна и историческа значимост. Подобни колекции често са грижливо попълвани с ръкописни паметници, старопечатни книги, редки и ценни издания с научна, полиграфическа и библиографска стойност – все категории, които според ЗКН, гл. 4, чл. 53 представляват книжовна ценност. Литературната стойност на

¹ Закон за културното наследство. – В: *Държавен вестник*, 13 март 2009, бр. 19, с. 15–16.

личните библиотеки се изразява в наличието на непреходни художествени произведения, както и автографирани издания и посвещения, имащи пряка връзка с българската литературна и история.

Като обект на посочените законови регламенти, ценните лични библиотеки би следвало да бъдат опазвани и закриляни наравно с останалите книжовни ценности. Поради естеството си на движима културна ценност, личните библиотеки са били и винаги ще бъдат особено уязвими от разпокъсване и увреждане – деструктивен процес, който започва още преди постъпването им в институционална среда. Недостигът на място и финансиране, липсата на информираност и неподходящата преценка, от страна на специалистите, често стават причина за фрагментирането на тези колекции след депозирането им. Несъответствията между законовите предпоставки, действията на институциите и дарителите се дължат до голяма степен на липсата на утвърден модел за съхранение на лични книжовни колекции, посредством който да се предотврати тяхното разпръсване и потенциална загуба впоследствие. Дефицитът на политики относно проблематиката се дължи и на факта, че по темата за правилното съхранение на подобни сбирки в България не са провеждани достатъчно изследвания, които да отворят диалог по темата. Прегледът на примери от чуждия с опит в Западна Европа, САЩ и Близкия изток показва, че както у нас, така и в чужбина при управлението на лични колекции се наблюдават редица сходни проблеми. Основната разлика се корени именно в това, че в чужбина се дава по-широка гласност на проблемите на личните колекции и това естествено води към положителни инициативи, водещи до решението им. В чуждестранния опит за дейностите по идентифициране на лични колекции е утвърдена употребата на термина *provenance* или адаптирано към български език – произход на екземпляра. Според определението на Британската библиотека, *произходът* на екземпляра се установява, изследвайки неговата история и предходна принадлежност към дадена колекция.² От значение за този тип изследвания са маркерите, които показват принадлежността на екземпляра към дадени лица или институции – печати, стари сигнатури, екслибриси, ръкописни бележки и др.

Другата съществена разлика между нашата и чуждата професионална практика е пренебрегването на ролята на дарителя като активен участник в процеса. Забравя се, че именно дарителската воля определя първоначалните условия, които решават бъдещето на колекцията.

Поради тази причина, първата точка от модела за оптимално съхранение е свързан с ролята на дарителя, който има грижата за опазването на наследената от него колекция. Шестте компонента, които са включени в модела, разглеждат процесите при институционализирането на колекцията от договарянето с дарителя (ако такъв има) до последващата ѝ обработка. В модела се описват типове съхранение на лични библиотечни колекции (автономно и фрагментарно) и техните специфики, предимства, недостатъци. Обръща се внимание на ползата от специа-

² **British Library.** Provenance Research for books in the British Library [https. \[онлайн\]. \[прегледан 17.04.2022\]. www.bl.uk/help/guide-to-provenance-research-with-printed-books](https://www.bl.uk/help/guide-to-provenance-research-with-printed-books)

лизираната аналитико-синтетична обработка на изданията от лични библиотеки и ролята ѝ за публичния достъп до тях чрез справочния апарат на институцията. Подчертана е ролята на популяризацията и активната изследователска дейност от страна на специалистите и учените в сферата на хуманитарните и социалните науки. Обсъждат се и методите за набиране на средства за адаптиране на помещения и закупуване на специални материали, необходими за експонирането и реставрацията на ценните лични колекции.³

Дарителската воля

Дарителското желание се заявява от собственика на колекцията приживе или, както е по-прието – от наследници, които имат желанието да дарят личната библиотека на свой вече покоен близък. Волята на дарителя по отношение на колекцията може да бъде изказана в устно или писмено завещание (Марин Дринов; Ст. Чилингиров). Независимо по какъв начин е изказана дарителската воля, тя има най-голяма тежест, когато е предявена като условие, преди личната библиотека да премине официално в имуществото на институцията. Предварителната договорка може да включва клаузи, според които личната библиотека трябва да се съхрани по определен начин, след като дарението постъпи – например, като мемориален кабинет, както е обособена колекцията на д-р Константин Стоилов в Столична библиотека. Предварителното уговаряне е гаранция, че веднъж дарена, колекцията ще се съхранява спрямо поставените изисквания, но същевременно улеснява и вземането на решение от страна на експертите. Основните въпроси, на които те трябва да потърсят отговор, са свързани с оценката на ценността на самата колекция и възможността да изпълнят желанието на дарителя в случай, че той изисква колекцията да се съхрани в по-специални условия. Те са следните:

- Кой е собственикът на колекцията и има ли принос към българската история, литература и култура?
- Има ли колекцията добавена социално-историческа стойност (ръкописни бележки от притежатели, автографи, посвещения, екслибриси и др.)
- Съвпада ли цялостният профил на колекцията с този на библиотеката/музея/архива?
- Откриват ли се значим брой издания от следните категории: ръкописи, инкунабули, първопечатни и старопечатни български книги, редки и ценни издания и уникати?

³ Моделът за съхранение на лични библиотеки е подробно представен в дисертационния труд на автора. Вж. Ангелова, Г. Библиотеката на българския интелектуалец като поле за изследвания в сферата на библиотекознанието и книгознанието (1878–1944): историко-теоретични аспекти: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки, докторска програма „Книгознание, библиотекознание и библиография“. София: [Г. Ангелова], 2022. 333 л.

- Разполага ли институцията с нужната материална база и човешки ресурс, за да изпълни дарителската воля в случай, че дарителят иска личната колекция да се съхрани в по-специални условия от тези на останалите фондове?

- Какво може да се направи, ако налице няма нито условията, нито средствата, но колекцията безспорно е ценна и усвояването ѝ би било приносно?

Анализът на тези въпроси ще спомогне за взимането на обмислено решение – дали да се приеме дарението и съпътстващите го условия или да се откаже със съответните доводи. Обективната експертна оценка може да накара дарителите да преосмислят условията си, ако стойността на колекцията е по-ниска от очакванията им. В такъв случай те биха могли да я запазят, продадат/дарят на части или просто да приемат условията на институцията, доверявайки се на експертното оценяване на книжовното имущество. В случай че колекцията има потенциал, но за нея не може да се осигури подходяща среда, дарителите могат да бъдат пренасочени към други библиотеки/музеи/архиви, където има необходимите условия.

Автономно съхранение

Автономното съхранение на лични библиотечни колекции е типът съхранение, при което за личните библиотеки е обособено самостоятелно пространство. Колекцията може да бъде експонирана в литературен кабинет или да се съхрани в общо хранилище, но на специално отредено място.

Автономното съхранение на лични библиотеки без съмнение е най-благоприятния вариант за опазване на такъв тип колекции. Когато те са съхранени автономно, рисковете от разпръскването, загубата на библиотечни единици са редуцирани. Друга полза от автономното съхранение е повишаването на удобството, качеството и бързината на библиотечните услуги. Изпълняването на материали и справки, свързани със съдържанието на тези колекции, стават по-бързо, което респективно улеснява обществен и изследователски достъп и създава предпоставки за повишен интерес към тях. Самостоятелно съхранените колекции са едновременно пълноценен, функционален и естетичен културен продукт с принос към обществото и имиджа на институцията.

Автономното съхранение има някои отрицателни страни и поради тях то е едно от най-рядко вземаните решения при съхранението на личните библиотечни колекции. При него се изисква внимателно планиране и освобождаване на пространството – най-скъпият ресурс в една институция на паметта. Проблемът с мястото за съхранение е валиден и в случаите, когато колекцията трябва да се обособи на отделни рафтове в хранилището, защото това решение налага реорганизация и на останалия фонд. Автономното съхранение на лични колекции съсредоточава усилията на повече човешки ресурс от гледна точка на всички дейности, които трябва да се извършат – каталогизирането, класирането, сигнирането, съставянето на опис, оформлението на кабинета и подредбата на фонда.

Важно е да се отбележи, че само по себе си автономното съхранение не е достатъчно за пълноценното управление на подобни колекции. Съществено значение има материалната база, пряко отнасяща се до подредбата на фонда и коректната

аналитико-синтетична обработка. Такива проблеми са най-присъщи на музейните книжовни сбирки, които макар да са съхранени автономно, невинаги са сигнирани и подредени така, че да са леснодостъпни за читатели. Въпреки изброените затруднения при автономното съхранение на лични колекции – то е възможно най-добрият избор за опазването им, най-вече когато става въпрос за сбирка с висока обществена и културна стойност.

Фрагментарно съхранение

Фрагментарното съхранение е вид опазване, при което всички библиотечни единици от личната колекция са разпределени между различни институции или в различни фондове на конкретна институция. При фрагментирането в рамките на една институция книгите обикновено се разпределят в различни фондохранилища, което разпределение зависи от темата и спецификите на всяко едно издание. Зачисляването им към конкретен фонд обуславя необходимостта от стандартно сигниране, което да съответства на това на останалите издания. В резултат на това, книгите от личните библиотеки приемат разнообразни сигнатури спрямо местонахождението си, което затруднява ползването им като единен ресурс.

Фрагментарният тип опазване е често употребявано решение при съхранението на лични библиотеки, но при него е налице цялостно неблагоприятно въздействие върху публичния и служебния достъп. Недостатъците на този тип съхранение създават реални предпоставки за разпръсването и загубата на изданията от колекцията. Впоследствие част от тях могат да бъдат безкритично отчислени, дарени или просто затрупани завинаги сред разнообразието от фондове. Фрагментарното съхранение създава трудности, когато се извършва реконструкция на вече разпръсната лична библиотека. Реконструкцията на фрагментарно съхранена колекция е трудоемко начинание и няма гаранция за успех, поради някои специфични обстоятелства при идентифицирането на книгите. При старите постъпления и дарения на лични колекции често липсват служебни документи и описи, такива като: акт за дарение, библиографски опис на книжовното имущество, печатен каталог на личната библиотека⁴ и инвентарни книги. Като допълнителна трудност при разпознаването се явяват и отсъствието на идентификационни белези в част от книгите – приписки, печати, екслибриси, посвещения, автографи и др.п.

В противовес на посочените негативни страни на фрагментарното съхранение, не биха могли да се посочат положителни аспекти, които да обосноват съзнателното и отговорното взимане на това решение. Единственият довод, който обяснява защо фрагментарното съхранение е толкова често използвано, е желанието да се спести място. Има случаи, в които историческите обстоятелства са станали косвена причина за разпокъсване на такива колекции. Такъв пример е библиотеката на Марин Дринов, която е била съхранена автономно при постъпването си в НБКМ през 1910 г., след което е фрагментирана при пренасянето, пренареждането и реорганизацията на библиотечните фондове в новата сграда след 1944 г.⁵

⁴ *Напр.* Каталог на библиотеката „Марин С. Дринов“. София: Нар. библ., 1914. 270 с.

⁵ Ангелова, Г. Поглед към библиотечната колекция на проф. Марин Дринов в Националната

Може да се предполага, че поради бързането при организирането на фондовете е обърнато по-малко внимание на важни професионални практики, една от които е съхранението на ценни колекции, като тази на М. Дринов. Фокусът в този подчертано политизиран период на българската библиотечна история е изместен към утвърждаване на новия обществен строй, което, от своя страна, влияе негативно на всички останали дейности. В резултат на дългото отлагане в решаването на проблемите със съхранението на ценните лични колекции, много от тях са безвъзвратно загубени, а други са практически недостъпни като самостоятелна културна единица. Възстановяването им зависи изцяло от това до каква степен са съхранени свидетелствата, доказващи някогашната им принадлежност към автономна сбирка, а те невинаги са налични. Частичното решение на проблемите, породени от фрагментарния начин на съхранение, се намира в аналитико-синтетичната обработка, защото когато документите от лични колекции са описани правилно, те са лесно откриваеми в справочния апарат.

Аналитико-синтетична обработка на документи от лични колекции

Целта на аналитико-синтетичната обработка е да изведе необходимата информация за документа, така че той да бъде лесно отличим и откриваем за специалистите и най-вече за читателите. Дейностите, свързани с аналитико-синтетичната обработка, имат пряка роля в управлението на личните колекции още при самото им постъпване. Те трябва да бъдат своевременно планирани, целенасочени и изцяло съобразени с произхода на книгите и техните специфични белези. Това се отнася с особена важност за следните няколко вида аналитико-синтетична обработка: каталогизацията, сигнирането и анотирането на библиотечните документи.

Каталогизацията има ключова роля за бързата идентификация на екземплярите. В традиционната каталогизация това може да стане с добавянето на забележка на каталожните картички, която да упоменава, че екземплярът е част от нечия лична колекция. В случай, че личната библиотека има печатен или отделен традиционен каталог – в каталожния фиш би могло да се включи и препратка към него. Прилагането на този подход в електронната каталогизация е дори по-улеснено поради възможностите за постоянно и бързо обновяване на информацията, които дават библиотечните софтуери. Това важи, както за MARC-базираните софтуери като Aleph и COBISS, така и за софтуери като Автоматизирана библиотека (АБ) и E-Lib. Пример за специализирано поле в UniMARC може да е поле 317, с предназначение за поставяне на *забележка за произход*. По дефиниция то гласи: *Поле 317 съдържа забележка, отнасяща се до произхода на библиотечната единица, напр. екслибриси, автографи на автор или на собственик, печати и др.*⁶ Поле 317 има субординация от четири подполеа – *a*, *0*, *5* и *9*. В подполе *a* се отразява текстът на самата забележка, в подполе *0* сигнатурата на конкретния ек-

библиотека „Св. св. Кирил и Методий. – В: Библиотека, 2018, № 4, с. 5–14.

⁶ **Формат** COMARC/B. за библиографски данни. ръководство за ползвателя. – В: *Institut in formacijskih znanosti*, Maribor, 2016, с. 278. [онлайн]. [прегледан 17.04.2022]. https://home.izum.si/izum/e-manuals_BG/1_COMARC_B/Complete_1_COMARC_B.pdf

земпляр, в подполе 5 се изписва националният код на институцията, а в подполе 9 – инвентарният номер на екземпляра.⁷ Предимствата, които дават специализираните полета са особено големи, защото чрез тях може да се изкара автоматизирана справка и да се установи каква част от фонда е с принадлежност към конкретни лични библиотеки, чия собственост са били и кои са екземплярите, ако определено заглавие е многоекземплярно. Преимствата от такава каталогизационна практика са свързани и с улеснението при съставяне както на печатни каталози и описи на лични библиотеки, така и на по-опростени библиографски списъци и бюлетини за по-малки колекции. Ето защо, въвеждането на каталогизационни политики и допълнителни правила при описването на книги от лични библиотеки би имало положителен ефект върху идентификацията и управлението им.

Друг важен аспект при обработката на лични библиотеки е тяхното сигниране. Независимо какъв начин е избран за подредба на колекцията (систематично или по пореден номер), сигнатурата трябва да показва принадлежността на дадена книга към целостта на съответната лична колекция. Това може да се постигне с поставянето на специално подбрана фондова буква в сигнатурата, която да идентифицира всеки екземпляр, в случай, че личната библиотека е съхранена автономно. За подобен пример от практиката може да се посочи опитът на Санкт-Петербургския исторически институт към Руската академия на науките, който е известен с прецизната обработка на лични библиотеки. Александър Александрович Фурсенко дарява личната си колекция през 2000 г. На сайтът им има ясни инструкции за начините, по които може да се стигне до сбирката. По-голямата част от нея се съхранява в отделен кабинет и има печатен каталог, който е достъпен в страницата на колекцията. Фондовата буква на книгите от личната колекция на А. Фурсенко са неговите инициали А. Ф. и пореден номер напр. А. Ф. – 4.⁸

Един от най-важните компоненти при библиотечната обработка е съставянето на специален каталог или опис. Справочниците имат фундаментално значение за колекциите, които са съхранени фрагментарно, защото могат да служат като пътеводител към изданията в тях, дори ако са разпръснати из различни фондове. Поради тази причина, съставянето на опис/каталог с актуални сигнатури се явява единственият компенсаторен механизъм, когато, поради една или друга причина, дадена лична колекция не е съхранена автономно. Освен по отношение на фрагментираните лични колекции, справочникът има положително влияние и към автономно съхранените. Предимствата, които дава, са в полза основно на читателите и на по-широкия обществен достъп до съдържанието на колекцията. Съставянето и разпространението на каталози на ценни колекции създава и престиж на институцията. За пример може да се приложи печатният каталог на М. Дринов, половината от чийто тираж е разпратен на интелектуалци и общественици.⁹ Това

⁷ Пак там, с. 278–283.

⁸ **Каталог** библиотеки академика А. А. Фурсенко, русская часть № 1–373. – В: *Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук*. [онлайн]. [прегледан 17.04.2022]. <http://www.spbiiran.nw.ru/katalog-bibl-a-a-fursenko/>

⁹ **НБКМ–БИА**, ф. № 35, а. е. 1147, л. 2.

показва, че освен практически, справочникът има и представителни функции, а днешните технологии значително спестяват усилията при разпространението на такъв род издания.

Популяризация на лични библиотечни колекции

Личните библиотеки са особено благодатни и универсални като ресурс за популяризиране. Те могат да бъдат представени чрез традиционни и виртуални изложби, документални филми и специални рубрики в уеб-сайта и социалните мрежи. За дейностите по популяризацията им е особено полезно, когато дадена лична библиотека е обособена като литературен кабинет. Тогава тя става ценен актив и атрактивно място за посещения на ученици, студенти, туристи и гости, и др. Положителен пример в това отношение са Столична библиотека, РБ „Любен Каравелов“ – Русе, Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“, РБ „Емануил Попдимитров“ – Кюстендил и др.

Наличието на информация за личните колекции в специалните рубрики (или отделни страници) на институционалния уеб-сайт са полезни за изследователите, защото дават основни сведения за принадлежността, броя, естеството и достъпа до тези колекции. Рубриците в уеб-сайта могат да бъдат съчетани с галерия, която да допълва визуално писмения текст с кадри на по-интересни издания и вещи на дарителя. За представяне на библиометричните параметри на личната колекция могат да се изработят и допълнителни визуални материали под формата на инфо графики, времеви линии, диаграми и пр. Сред чуждите организации, които успешно прилагат този подход, са Британската библиотека, Библиотеката на Филаделфия, Шокен институт в Израел, Санкт-Петербургският институт за история на РАН, Австрийската национална библиотека и др.

Присъствената изложба е най-разпространения подход за популяризация на лични книжовни колекции. Обикновено те са посветени на годишнини от раждането, смъртта или други паметни дати, свързани с притежателя на колекцията. Фокусът на изложбата може да е насочен изцяло към конкретна библиотека или към част от изданията, които да се ползват за други тематично свързани изложби. Особено използвани за тази цел са изданията с авторски или читателски следи по тях. Много подходящо допълнение към физически обособената изложба е виртуалната изложба. Макар да не възплъщава всички предимства, които има традиционната, тя има и своите плюсове. Виртуалната изложба достига до по-широк кръг потребители, които не могат да присъстват на място. Тя се запазва и може да остане на сайта за по-дълго време, докато присъствената е ограничена времево. Виртуалните изложби намират и отлично приложение в условията на епидемичната криза, в която сме в последните години.

Академичните публикации са важни за утвърждаването на научните качества на личните библиотеки в изследователските общности. Наличието на висока публикационна активност по естеството и проблемите на личните колекции разкриват възможностите за прилагането на по-разнообразни интердисциплинарни подходи от областта на хуманитарните и обществените науки.

Най-слабо разпространения подход за представянето на личните библиотеки е документалният филм. Заснемането и обработката му изискват повече приготвления, техника, финансови средства и подготвени специалисти, които да участват в него. Документалните филми, подкастите и влоговете са по-разпространени в Западна Европа и САЩ. Те често са провокирани и инициирани от медийния и обществен интерес към колекцията.

Възможности за външно финансиране и партньорство

От десетилетия насам недостатъчното финансиране и дефицитът на пространство създават хронични затруднения на повечето културни институции. Заниженият стандарт е причина много от тях да не поставят на дневен въпросите, свързани със съхранението на личните библиотеки. В резултат на това не се дава гласност на проблема с фрагментираните лични библиотеки, защото се счита, че възстановяването им е нерентабилно. Примерът с библиотеката на император Франц Йосиф I показва какъв е възможният изход от неблагоприятната ситуация, когато имаме желание да организираме ценните си лични колекции, но не можем да инвестираме необходимите средства. Императорската колекция е реорганизирана, описана и изследвана от група специалисти в Австрийската национална библиотека, с помощта на финансиран проект към Австрийския научен фонд.¹⁰ Съставянето на проектно предложение по различни национални и европейски програми, действащи в България, е отлична възможност за осъществяването на подобни инициативи. Алтернативен вариант е намирането на спонсорство и на дарения от корпорации, организации или частни лица, които са социално ангажирани и оказват финансова подкрепа на проекти в областта на науката и образованието.

Темата за съхранението на личните книжовни колекции в българските библиотеки и музеи е силно подценявана и поради тази причина в нашата практика липсва междуинституционален консенсус и методология на работа с този сегмент от културното ни книжовно наследство. Прилагането на принципите в разгледалия *модел* е съобразено с условията в библиотечния сектор у нас и не изисква допълнителна квалификация. Основните водещи фактори за осъществяването на успешни проекти в тази насока си остават единните политики, мотивацията и инициативността. Формирането на личните колекции и тяхното институционализиране е исторически продължаващ процес. Цикличността на изграждането и даряването им е явление, което само по себе си обуславя необходимостта от прилагането на навременни методологични насоки, които да минимализират риско-

¹⁰ Научната обработка на тази библиотека е финансирана от двуетапен проект към Австрийския фонд за развитие на науката. За двата проекта *вж* **Knieling**, Nina, Huber-Frischeis, Thomas, Valenta, Rainer, Petschar, Hans. Die Habsburg-Lothringische Familien-Fideikommissbibliothek vom Tod Kaiser Franz I. 1835 bis zu ihrer Eingliederung in die Nationalbibliothek der Republik Österreich 1921. Ein Forschungsbericht. – В: *Bibliothek Forschung und Praxis*, 2018, vol. 42, № 1, с. 154–161. [онлайн]. [прегледан 17.04.2022]. <https://doi.org/10.1515/bfp-2018-0014>
<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/bfp-2018-0014/html>

вете при съхранението им и да гарантират тяхната цялост. Преди всичко библиотечните специалисти трябва да са убедени в културния и научен капацитет, който личните библиотеки имат, за да вземат професионални и устойчиви решения. В ретроспективен план ние вече сме изгубили следите на твърде много малки и големи лични библиотеки, чието запазване е било напълно възможно. Независимо от това, възстановяването на обезличеното интелектуалното наследство на нашите предшественици може да бъде постигнато, също както и по-добрата участ на бъдещите постъпления, а това зависи от специалистите в професионалния и в научния сектор.

Източници

At the Instance of Benjamin Franklin [online]. A Brief History of the Library Company of Philadelphia. Philadelphia: Library Company of Philadelphia, 2015. 116 с. [онлайн]. [прегледан 22.08.2021]. <https://librarycompany.org/about-lcp/>

Libraries within the Library. The Origins of the British Library's Printed Collections. edited by Giles Mandelbrote and Barry Taylor. London: British Library, 2009. 448 с. DOI 10.10911.3.358. [онлайн]. [прегледан 22.08.2021]. <https://bl.iro.bl.uk/concern/books/53239729-fccf-4e79-ba0c-bebb1f324c5e?locale=en>

Mahrer, St. Much More than just another Private Collection: The Schocken Library and its Rescue from Nazi Germany in 1935. – В: *Naharaim*, 2015, vol. 9, № 1–2, с. 1–14. [онлайн]. [прегледан 22.08.2021]. <https://doi.org/10.1515/naha-2015-0003>

Privatbibliothek Kaiser Franz' I. von Österreich (1784–1835). project results. – В: *Österreichischen National bibliothek*. [онлайн]. [прегледан 22.08.2021]. <http://fkb.onb.ac.at/projekte/privatbibliothek-kaiser-franz-i-von-oesterreich-1784-1835-2010-2014/results>

What is provenance and why do we record it? – В: *University of Adelaide Library*. [онлайн]. [прегледан 05.08.2021]. <https://www.adelaide.edu.au/library/special/exhibitions/provenance/provenance/>

Владимир Полеганов и Райна Маркова гостуват на Клуб „Писмена“

ЯНИЦА РАДЕВА

Vladimir Poleganov and Raina Markova were guests of the Writing Club

Yanitsa Radeva

Summary

Interviews with the writers Vladimir Poleganov and Raina Markova, who participated in the first 2022 edition of the Writing Club. As different as they are as authors, styles and searches, the meeting with them was built on similarities.

Key-words: Writing Club, Vladimir Poleganov, Raina Markova.

В първото за 2022 г. издание на Клуб „Писмена“ гостуваха писателите Владимир Полеганов и Райна Маркова. Колкото и различни да са те като автори, почерци и търсения, срещата с тях беше изградена на сходствата. И двамата се интересуват от странното в литературата, което е и чудното, и чудовищното, както отбеляза по време на вечерта Владимир Полеганов. Райна Маркова коментира интереса си към странното като контрапункт на баналното и обикновеното.

Срещата с двамата протече като разговор не само върху техните последни книги – „Влажна зона“ на Райна Маркова и „Другият сън“ на Владимир Полеганов, но и върху цялостния им процес на писане – от избора на заглавие, герои и теми до времето за писане и възможността да се съчетава с другите ежедневни и работни дейности.

Между двамата гости на „Писмена“ има и още едно сходство, около което протече разговорът – творческото писане, което и двамата преподават. И тук те бяха единомдушни, че човек не може да бъде научен да пише, но пък със сигурност творческото писане ще изгради у него усет към текстовете и четенето. Владимир Полеганов сподели също и на блюдението си върху микрообщността, каквато е групата по творческо писане, която постепенно започва да функционира като единно същество.

Двамата прочетоха откъси от книгите си: Райна Маркова от „Влажна зона“, а Владимир Полеганов от „Другият сън“. В края на събитието те получиха като подарък за гостуването си в „Писмена“ по екземпляр от монографията на Евдокия Петева-Филова „Иван Милев“, издание на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Пред Централното фоайе на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ беше подредена витрина с книги на двамата писатели, която читателите

и посетителите имаха възможност да разгледат до следващото събитие на Клуб „Писмена“.

Владимир Полеганов: преводът е хубаво упражнение по улавянето на чуждия глас и излизането от твоя собствен

– *Първият въпрос, който искам да ви задам, е въпросът на странното, като го разбираме в широк смисъл. Струва ми се, че много ясно може да се забележи и у двамата ви с Райна Маркова. Разкажете как стигате до него, как да го дефинираме относно вас самия и защо ви е важно за текстовете?*

– За мен странното е един от начините изкуството да покаже, че светът е винаги по-голям от границите на сетивата и представите ни. В този ред на мисли ще цитирам (по памет) Джой Уилямс, която казва, че белег за смъртта на света ще бъде край на нашето удивление от него. Светът ще продължи да съществува, разбира се, но ще се е смалил, за да стане съвместим с нашите усещания за него. Странното е инструмент за борба с тази свиваща се представа за реалност и свят, която голяма част от литературата, за съжаление, приема като равнозначна на истинна или искрена.

– *Птицата е доста важна в текстовете ви досега. Изглежда, че и в бъдещите ви текстове. В един откъс на ваши роман в ръкопис, публикуван в „Артизанин“, пишете, че самолетът не е птица. „Никога птица“. Какво е птицата за вас?*

– Птицата е животно, истински Друг, носител на съзнание, към което все още човекът не е намерил път, място, до което нямаме пълен достъп. Ако мога да свър-

жа този въпрос с предишния – птицата е носител на странното. Това важи за цялата природа.

– *Нещо друго, за което ми се струва важно да поговорим, е за избора на озаглавяване и за избора на имената. Те са чуждоезични, странни, понякога прозвища или инициали. Каква е функцията на името при вас?*

– Трудно ми е да измислям имена на героите си и на местата, които обитават, и затова оставям тази задача за последния момент. Обикновено героите ми са носители или функции на някаква идея или тема, която разказът или романът изследва – не се стремя на всяка цена да ги развия така, че читателите да ги усетят като реални хора, които познават. Може би затова и името остава като финален или незначителен елемент на идентичността им. Това не е така в романа, върху който работя в момента, както и в един разказ от първата ми книга („И.К. между редовете“), където всички инициали са на реални имена на писатели.

– *Какви теми ви вълнуват в момента като писател? Работите ли върху нещо ново?*

– Винаги работя върху нещо ново, но това е бавен и объркващ процес. Продължавам да се вълнувам от теми като възможността за чудо, за внезапно разширяване на света, както и от пространствата, които не можем да достигнем чрез чист опит или език. Най-общо казано около такива пространства се лутат и героитена двата по-големи текста, върху които работя в момента.

– *Лесно ли стигате до крайния резултат на книгите си?*

– Не. Нещо се трупа, събира, сглобява, разпада и трансформира, без да ми е ясно точно как, а довеждането му до някаква що-годе приемлива форма става много бавно. Но това е и интересното в писането.

– *Забелязвате ли да се променят собствените ви авторски търсения?*

– Да, донякъде, но промяната не е голяма. По-скоро някаква настройка на картината, която позволява появата на нови елементи.

– *Искам сега да поговорим за извънлитературната ви работа и по-точно за преподаването на творческо писане. И двамата с Райна Маркова преподавате в различни формати. Със сигурност на онези, които посещават вашите курсове, те са им полезни. Но нека погледнем нещата откъм вас. Какво ви носи преподавателската работа?*

– Преподаването изгражда общност и това е може би най-важното. Особено, когато то е свързано с мисленето, четенето и писането на текст. Човек става, дори и за малко да е, част от по-голямата мрежа на литературата и получава пространство за проверка на идеите си и – по-важното – преодоляване на страховете си.

– Освен писател сте и преводач. Тук говорим отново за писане, но писане, различно от писането на собствен художествен текст. Освен това преводачът трябва в някаква степен да забрави себе си, за да е верен на онзи, когото превежда. Как се отразява тази допълнителна роля на вас като писател?

– Преводът е възможно най-внимателният прочит, който една книга може да получи. Преводачът трябва да може да види ясно структурата на едно изречение или абзац, да открие как тази структура носи смисъл и постига дадени ефекти, и да пренесе това на собствения си език – все много полезни за един писател умения. Освен това, преводът е хубаво упражнение по улавянето на чуждия глас и излизането от своя собствен – пак полезно за писателя умение.

– Искам да ви върна към днешната действителност, колкото и нежелана да е тя, с въпроса за отразяването ѝ от литературата. Поезията и прозата с някои излезли през изминалата година романи се опитват да въведат извънредността на обстановката, в която живеем. Как смятате, че ще се промени литературата в близко бъдеще?

– Сигурно ще се промени. Чисто формално вече имаме романи (чиито автори са големи имена в експерименталната проза), написани изцяло на езика на гифовете. Предстои навлизането на добавената и виртуалната реалност, а това вероятно ще даде някакви нови посоки. В тематично отношение забелязвам, че все повече автори работят с фантастичното (аргумент, може би в полза на това, че фантастичното не е жанр, а поглед), но не знам доколко това не заради влиянието на пазара (сега фантастичното е някак модерно). В същото време „странната“ реалност, в която живеем – превърната в още по-странна от навлезлите във всеки дом технологии – поражда някакъв стремеж към истината и истинското; има нещо като възход на мемоарната проза, документалната, есеистичната, на неизмислената, с други думи. Светът винаги е бил огромен и неразбираем и това, че последният век на технологичен напредък в какви ли не посоки не ни помогна да сглобим Хъмпти Дъмпти в едно гладко и бяло цяло, въпреки всичките ни очаквания и надежди, поражда подобни импулси към улавяне на реалното и автентичното. Не ми се струва особено възможно, но можем само да се преструваме, че сме го направили. Също както риалити форматите в телевизията се преструват, че са огледала на „живия“ живот.

– И един такъв въпрос: ако трябва накратко да представите Райна Маркова, как ще го направите?

– Райна Маркова е един от много, много малкото в българската литература истински радикални писатели. Във време, в което все повече и повече жестове не само на литературата, но и на изкуството като цяло се оказват празни или строго обвързани с пазара, радикалните творци са рядкост. Те са и най-близо до свободата.

Райна Маркова: Работя непрекъснато върху нещо ново, а ме вълнува винаги актуалното

– Първият въпрос, който искам да ви задам, е въпросът за странното, като го разбираме в широк смисъл. Струва ми се, че много ясно може да се забележи и у двама ви с Владимир Полеганов. Разкажете ни как стигате до него, как да го дефинираме и защо ви е важно за текстовете?

– Прекрасното е винаги странно (цитирам Бодлер), така че дори не искам да си представя как би изглеждало изкуство, което не предлага нещо невиджано. Не е ли обикновеното, да не кажа пошлото, твърде много в литературата ни? Това, което се опитвам да противопоставя на този „култ към обикновеното“, е не „странното в широкия смисъл“, включващ циркаджийски куриозното, изсмуканото от пръстите, а това, което с минимален разход на изразни средства ми позволява да кажа възможно най-много. Това, което бих могла да кажа с устата на герой-човекоядец или на човек с белязано от животно лице, не бих могла да кажа с помощта на купища тропи от името на кой-да-е, продаващ краставици на Женския пазар.

– Най-новата ви книга носи заглавието „Влажна зона“. Тя провокира различни посоки на разчитане на смисъла. Защо се спряхте заглавието на тази новела да стане и заглавие на книгата?

– Заради икономичността – само две думи, а толкова много значения. Първоначално исках да е „Буферна зона“ – човекът като буфер между природата и изкуствения свят, който сам е създал, но се сетих, че има такъв филм от моя съгражданин Георги Дюлгеров, който отгоре на всичкото разказва съвсем различна история, и се наложи да употребя по-шокиращото, но и може би по-ефектно „влажна зона“. Това е еко термин, отнасящ се към специфичен вид застрашени и сложни биосистеми. Но такава е и всеки човек.

– *Нещо друго, за което ми се струва важно да поговорим, е за избора на озаглавяване и за избора на имената. Те са чуждоезични, странни, понякога прозвища или инициали. Каква е функцията на името при вас?*

– При мен винаги са чуждоезични, но ако героят ми е палестинец, той ще носи палестинско име, ако е евреин – еврейско, ако е бургазлия, може да е Диоген, а ако е от сливения Балкан, може да е баба Сяровица или леля Руска. Може и да е Блюменшнитцер, ако е с немски произход. Може да вложи в тях и някакъв код, ако разказът е фантастичен, и това да са имена на цветя или екзотични оръжия.

– *Какви теми ви вълнуват в момента като писател? Работите ли върху нещо ново?*

– Работя непрекъснато върху нещо ново, а ме вълнува винаги актуалното. Предпочитам да не споделям предварително обаче, защото не знам кога и как ще имам възможността да го реализирам. От друга страна, само в рамките на последните три години успях да реализирам цели три неща, с които съм много горда: публицистичната книга „Контрол“, пиесата „Кусусан“ и сборника „Влажна зона“. Като гледам с каква скорост този вече вложен труд се реализира и как това ми се обяснява с „пренаситеност на пазара“ (вероятно от неща с подобно качество), не мисля, че е редно да обявявам отсега какво ще правя в следващите няколко години.

– *Лесно ли стигате до крайния резултат на книгите си?*

– Не, разбира се. Публиката, колкото и скромна да е, не заслужава да бъде заимавана с всяка глупост, бръмнала в нечия глава. Доста време минава преди да преценя дори дали една хрумка си струва. После следва доста дълга подготовка, четене, „рисърч“, пътуване до някакво място, срещи с хора... Самото написване идва после и отнема сравнително малко време.

– *Забелязвате ли да се променят авторските ви търсения?*

– Търсенията предполагат промяна. Дали сменям посоката? Не, защото съм многопосочна. Може би имаше един период, в който радикализирах и формата, за да предотвратя впримчването в пошли местни контексти и произволни интерпретации, но ако това може да мине за промяна, напоследък не експериментирам много с формата, просто се задоволявам с тази, която е да най-подходящата.

– *Искам сега да поговорим за извънлитературната ви работа и по-точно за преподаването на творческо писане. И двамата с Владимир Полеганов преподавате в различни формати. Със сигурност на онези, които посещават вашите курсове, те са им полезни. Но нека погледнем нещата откъм вас. Какво ви носи преподавателската работа?*

– Това са различни видове комуникация. Говоренето пред жива аудитория и писането на проза, изискват различни реторични умения и различен вид издръж-

ливост. Преподаването ме предпазва от това да подивея съвсем. Прекарвам доста време в мълчание над текста и най-близките ми вече са се примирили с това, но хората в аудиторията – не, и това ме мобилизира.

– *Водела сте колонка за публицистика във в. „Култура“ и „К“.* Тук говорим отново за писане, но писане, различно от писането на собствен художествен текст. Как, като писател, ви се отразява тази допълнителна роля?

– В началото беше изморително „маневриране в щурмови условия“ със слаб напредък. Колонката ме изправи пред необходимостта да вниквам бързо в изобилие от сложни, необговаряни още сюжети, да избирам най-важното в многотиата. Но пък тези сюжети после подхраниха прозата ми, а заниманията с проза спомогнаха за по-изискана като форма публицистика. Публицистиката учи на отговорна и прецизна работа с думите, държи изкъсо въображението и изключва домогването до емоциите на публиката. Работата върху художествена проза пък позволява доста волности, но това неозначава непременно отказ от отношение към реалността.

– *Свързват ви с декадентството. Героите ви са винаги доста крайни, екстравагантни, морбидни, девиантни. Давате израз на някакви ваши лични склонности или отразявате някаква обществена тенденция на упадък?*

– Упадъкът е присъщ на империите. В литературата той е свързан със символизма, с „изкуството заради самото изкуство“. Не бива да се забравя обаче, че този етикет е лепнат на символистите от злобната, завистлива критика. „Декадентите“, които аз ценя, от които съм се учила и с които занимавам хората в семинара си по творческо писане, преди да се самоостракират и отдадат на крайности, са били радикални критици на епохата си. Преди да седне и да напише „Срещу природата“, Юисманс е бил пръв приятел със Зола. Преди да напише „Цветя на злото“, Бодлер е бил трескаво активен политически. Едгар Алан По е бил абсолютно блестящ и успешен, макар и не във финансов смисъл, публицист. Красотата, често мрачна и крайна, формалното великолепие – това са били оръжията им срещу пошлия буржоазен утилитаризъм и „здрав морал“.

Колкото до „упадъчността“ на стремежа, да си служиш със символи... Още Августин Блажени, докато се е опитвал да тълкува на латински писаното на староеврейски Светописание, е открил силата на символите, а също и това, колко по-различни и мощни са те от тропите.

– *Искам да ви върна към днешната действителност, колкото и нежелана да е тя, с въпроса за отразяването ѝ от литературата. Поезията, а и прозата с някои излезли през изминалата година романи се опитва да въведе извънредността на обстановката, в която живеем. Как смятате, че ще се промени литературата в близко бъдеще?*

– Предполагам, много хора ще пропишат. Най-вероятно това ще е битова проза или антиутопично фентъзи. А може би ще се появяват повече пиеси... Затворени

сме в кухните и спалните си, мизансценът не се променя, но диалозите и монологите не спират да текат. В чата. Реалността отдавна е изпреварила въображението и е вече трудно за болшинството хора да проумеят как биват управлявани, лекувани, осведомявани, обслужвани. Те не само капитулират пред тази реалност, но и негодуват, когато някой се опита да ги изправи пред нея.

– *И един такъв въпрос, ако всеки от вас трябва да представи другия, как ще го направи?*

– Владо Полеганов е автор с чувствителност, въображение и размах – трите най-важни качества според мен.

Снимки: Стефан Рангелов

Дарението на Мелетий Софийски – факт или фикция?*

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

The Donation of Meletii, Metropolitan of Sofia – Fact or Fiction?

Elissaveta Moussakova

Summary

Meletii, the Metropolitan of Sofia (1832–1891), a conflicting person in his spiritual, public and political life, is constantly mentioned among the founders and first donators of the National Library. It came out that his bequest, which gave start to the manuscript collection of the Library, is wrapped in mist. Among the documents preserved in the Bulgarian Historical Archive Department, there is none to confirm the receiving and registration of Meletii's manuscripts. However, a list of them, perhaps lost forever, has been known at a time and on this evidence Veliko Yordanov described in his history of the Library the 48 items given to it by Meletii. Strangely enough, neither Benyo Tsonev, to whom belongs the first professionally compiled catalogue of the Slavonic manuscripts in the Library, nor any of his followers tried to identify the manuscripts from the Yordanov's list, perhaps doubting its veracity. Relying upon the number 48, confirmed in some of the sources, even though not first-hand ones, and considering the oldest catalogue numbers of these manuscripts, the author admits the reliability of the list and succeeds in identifying with great certainty eight out of twelve manuscripts (one is consisting of two fragments) in the present-day collection. Some of the most important ones are represented in brief with the awareness that their acquisition is still a hypothesis and not a proven fact.

Key-words: Meletii Metropolitan of Sofia, donation, Slavonic manuscripts, Bulgarian Historical Archive Department, "St. St. Cyril and Methodius" National Library.

Митрополит Мелетий Софийски (1832–1891), с богат на противоречия духовен, обществен и политически живот, е споменаван многократно като един от учредителите и първите дарители на Народната библиотека в София. Оказва се, че неговото дарение, дало началото на ръкописната сбирка на Библиотеката,

* Статията беше подг. във връзка с кратката публ. в рубр. „Книжовен калейдоскоп“, 10–31 ян. 2022 г.: <https://www.nationallibrary.bg/www/2022/01/10/%d0%b2-%d0%bf%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%b4%d0%b8%d1%86%d0%b0%d1%82%d0%b0-%d0%ba%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b5%d0%bd-%d0%ba%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d0%b9%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%bf/>

е обгърнато от мистериозен облак. В писмо от 28 март 1883 г. Мелетий подканва старшият помощник В. Манчев¹ да изпрати някого „с един чувал“, за да прибере от Митрополията подготвените за подарък ръкописни книги.² Във второ писмо от 31 март³ се извинява, че не е било възможно да се предадат книгите, които събирал с „голямо тщение“ от различни части на Софийската епархия и приканва сега да бъдат взети от него. За 48 ръкописа, дарени от Мелетий, споменава Константин Иречек⁴, директор на Библиотеката през 1884 г. В архива на Националната библиотека се пази Опис на ръкописите от 30 януари 1884 г.⁵, като са посочени само 48 ръкописа и старопечатни книги, подарени от Мелетий Софийски, „исчислени“ в рапорта № 34 от 2 юни 1883 г., изпратен до Министерството на Просвещението⁶. Отбелязано е състоянието на книгите – 22 „са добро вързани“, а другите са или с остатъци от подвързия или „съвсем невързани“. Уточнено е също, че страниците на „всичките са снабдени с числа“. Не е уточнено дали самият Мелетий е номерирал листовите, или това е било направено в Библиотеката.

През 1910 г. в увода към първия том на своя опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека Беньо Цонев посочва, че знае за сбирката от дългогодишния директор В. Д. Стоянов и от предишния директор Г. Кирков, но не е открил никакви документи за дарението⁷. Съответно, в Описа той не посочва ръкописи на Мелетий. През 1930 г. директорът на Библиотеката Велико Йорданов публикува в „История на Народната библиотека в София“⁸ списъка на дарените от Мелетий 48 ръкописа и старопечатни книги, без да упоменава на това място източника на сведението. В частта обаче където представя дейността на Константин Иречек, той цитира изпратения от него рапорт до Министерството на просвещението от 30 януари 1884 г.⁹ със само отбелязания брой ръкописи и старопечатни книги, подарени от Мелетий и в препратка под линия: „Тоя дар ние го съобщихме по-горе по списъка, писан от самия дарител Мелетий“¹⁰. В едно от най-новите изследвания за живота и дейността на Софийския митрополит не

¹ Васил Манчев.

² НБКМ–БИА, ф. 35, а.е. 1188, л. 69.

³ НБКМ–БИА, ф. 35, а.е. 1188, л. 71.

⁴ Иречек, Константин. Княжество България: Ч. 2, Пътувания по България. Пловдив, 1899, с. 57, бел. 77: „Български ръкописи има до 70, между които и сбирката от 48 къса, подарък от някогашния Софийски митрополит Мелетий“.

⁵ НБКМ–БИА, ф. 35, а.е. 1188, л. 85.

⁶ Засега не мога да посоча от чия ръка е този опис, на който най-горе е вписано „Копия“ (или „Копие“), но не с почерка на Иречек, доколкото мога да преценя.

⁷ Цонев, Беньо. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София: [Т. 1]. София, 1910, с. V–VI.

⁸ Йорданов, Велико. История на Народната библиотека в София по случай 50 годишнината ѝ 1879–1929. София: Държ. печ., 1930, с. 102–103.

⁹ Вж по-горе.

¹⁰ Йорданов, Велико. История..., с. 114, бел. 1.

става и дума за дарението на неговата ръкописна колекция¹¹. В архива на БИА не се откри списъкът, съставен от Мелетий, нито в броевете на *Държавен вестник*¹² беше намерено съобщение за дарението, каквато е била молбата на митрополита, изразена във второто му писмо¹³. Остава неясно къде или кой в крайна сметка е списъкът на Мелетий, за съставянето на който той се обръща към помощник-библиотекаря Манчев (Манчов).

Немалка част от ръкописите са били в лошо състояние или са фрагменти и отделни листове. Тъй като самият Мелетий не дава сведения нито откъде, нито как е придобивал старините, а списъкът е изготвен непрофесионално¹⁴, задачата по идентифицирането е изглеждала неизпълнима и до сега са известни само частични опити¹⁵ да се установи кои са ръкописите, дарени от Софийския митрополит.

По списъка на В. Йорданов днес със сигурност могат да се идентифицират осем ръкописа, а още четири с много голяма вероятност са част от същото дарение, което засега ще смятаме за Мелетиевото. Всички те датират от XIII до XVIII в. Допълнителна опора в издирването дават номерата на ръкописите според стария библиотечен каталог, които Б. Цонев поставя в скоби след сигнатурата, дадена от него при съставянето на описа и те сочат именно първите постъпления. Следвайки списъка на В. Йорданов, в който номерата отговарят на стария библиотечен каталог¹⁶, ръкописите са следните:

2. Слова на св. Ефрем, писани от монах Рафаил през 1592 г. – НБКМ 299 (2).

4. Осмогласник от XV в., принадлежал на Желявския манастир – НБКМ 178 (5).

7. Евангелие от „Кориловския манастир, хубаво и ясно написано, с изкусни орнаменти“ – НБКМ 51 (7), Куриловското евангелие.

8. Евангелие, принадлежащо на Мраморската черква, от XV в. – НБКМ 59 (8).

9. Миней за юли и август, „краснописан“, принадлежащ на с. Столник (храм „Св. Богородица“) – НБКМ 155 (9).

10. Самогласник, писан от Никола от Новачане – НБКМ 196 (10), т.е. Осмогласник (октоих), с приписка на Никола от Новачане (Новачене), която обаче не е от ръката

¹¹ **Мирчева**, Кета. Мелетий Софийски – първи екзархийски митрополит в София. – В: *Историята и книгите като приятелство*. Сб. в памет на Митко Лачев. съст. Н. Данова, С. Иванова, Х. Темелски. София, 2007, с. 541–582.

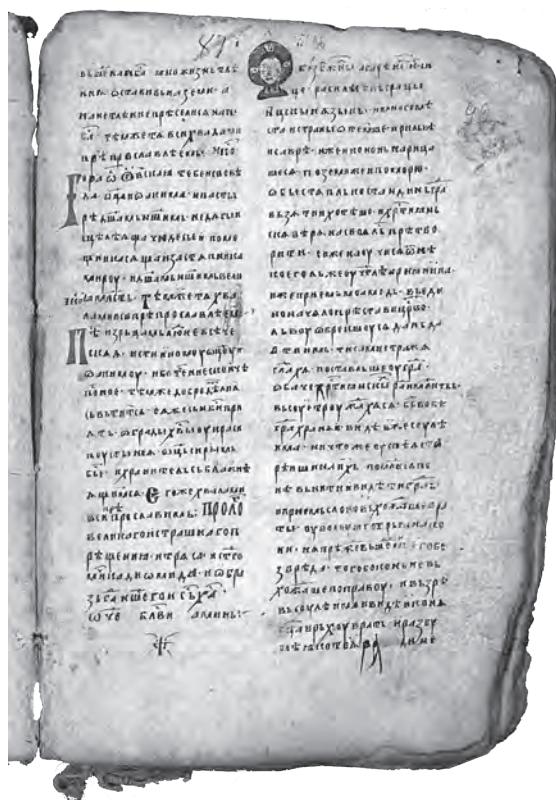
¹² Според справката, направена от д-р Явор Иванов, архивист в отдел „Ръкописи и старопечатни книги“.

¹³ **НБКМ–БИА**, ф. 35, а.е. 1188, л. 71.

¹⁴ *Напр.*: „43. Също откъслеци от разни църковни книги; 44. Също от ръкописни църковни книги. ... 47. Осмогласник, писан на пергамент; 48. Служебник с евангелия възкръстни, XII век“, *вж* Йорданов, Велико. История..., с. 103.

¹⁵ **Петкова**, Нона. Линия на времето – едно пътешествие през вековете. – В: *Библиотека*, 2018, № 5, с. 6.

¹⁶ С едно изключение. Б. Цонев посочва вписването на ръкописите и старопечатните книги в един списък, нещо като инвентар, както са постъпвали, без бележки за историята им или поне мястото на намиране, *вж* **Цонев**, Беньо. Опис..., с. VI.

Миней с пролози за юни–август, НБКМ 113, л. 96а

на писача; Б. Цонев допуска, че тя повтаря автентичната, за написването на ръкописа в „Св. Петка“, по времето на султан Сюлейман, т.е. в XVI в.¹⁷

31. Литургия (т.е. Служебник) с „възкръстни евангелия и послания апостолски“, от XVIII в., принадлежал на поп Вуче от Вакарел през 1738 г. – НБКМ 260 (31).

39. Апокалипсис, от XVI в. – НБКМ 101 (39).

Ръкописи, за които може да се предположи, че съответстват на списъка, са:

11. Евангелие, с изображения на евангелистите – НБКМ 65 (11): тук се ориентираме само по ранния каталожен номер.

25. и 46. Миней за юли и август; откъслечи от миней, пергамент, XIV в. – НБКМ 113 (25, 46, 87), датиран от XIII в., Миней с пролози, листовите от който Б. Цонев е събрал от три (по-скоро два?) фрагмента.

32. Молитвеник от XVII в. – НБКМ 250 (32): същото съображение като горе; Б. Цонев предполага, че ръкописът е взет от Боянската църква „Св. Пантелеймон“¹⁸.

¹⁷ Цонев, Беньо. Опис..., с. 131, № 196 (10).

¹⁸ Пак там, с. 159–160. Приписката, че „молитвеникът църковен“ е на „Св. Пантелеймон“, е оставена от някой си Велко.

За един от възможните Мелетиеви ръкописи Нона Петкова¹⁹ смята *б. Евангелие*, in folio, „много хубаво написано, с изображения на евангелистите“ – НБКМ 52 (6), Бусинското евангелие. Форматът in folio не съответства точно на този ръкопис, а в един от екземплярите на Описа е вписано с мастило от ръката на Маньо Стоянов: „Донесено от проф. Иречек от с. Бусинци, Трънско на 11.V.1884 г.“, при това за изпращането му има съответен документ, който тук няма да обсъждаме.

Оставяйки без категоричен отговор въпроса дали наистина разполагаме със списък на ръкописите и старопечатните книги, дарени от Мелетий Софийски, ще представим накратко някои от особено интересните от тях.

Миней с пролози за юни–август, НБКМ 113 (25, 46, 87)

Б. Цонев отбелязва, че под № 87 е имало 99 листа и вероятно те са били заедно с фрагмента, заведен с № 25²⁰. Може с право да се каже, че този ръкопис, датиран от различните автори в XIII или началото на XIV в.²¹, представлява една от големите ценности в сбирката на Националната библиотека – не с художествените си качества, а със своето съдържание. Включените в него служби започват от 29 юни и свършват с 31 август. Канонът в службата на св. Йоаким Осоговски има същия „примесен състав“, както съставения от св. Климент Охридски канон на св. Евтимий Велики²². Началните букви на тропарите в 8. и 9. песен на Канона за полагане ризата и пояса на св. Богородица образуват акростих „Климент“, открит от Г. Попов през 1986 г.²³ Съкратен акростих, с голяма вероятност съдържащ авторското име на Климент, е открит в 9. песен на Канона от службата на св. Аполинарий Римски²⁴.

Украсата в ръкописа е пределно скромна²⁵, както е характерно за голяма част от южнославянските минеи до края на XIV в. В нея обаче има и един по-рядко срещан вид инициали, а именно инициала на л. 96а с вписан лик на Христос²⁶. Той бележи

¹⁹ Петкова, Нона. Линия на времето..., с. 6.

²⁰ Цонев, Беньо. Опис..., с. 83.

²¹ Станкова, Радослава. Служби на св. Йоаким Осоговски. – В: *Scripta Bulgarica*. [онлайн]. [прегледан 22.06.2022]. <http://scripta-bulgarica.eu/bg/articles/sluzhbi-na-sv-yoakim-osogovski> Посочен с датировка началото на XIV в.

²² Попов, Георги. Химнографското творчество на Климент Охридски – открития и проблеми. – В: Станчев, Красимир, Попов, Георги. Климент Охридски: Живот и творчество. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1988, с. 121–122, 124, 175–181.

²³ Попов, Георги. Химнографското..., с. 129, 134, 182–188.

²⁴ Йовчева, Мария. Старобългарската служба за Аполинарий Равенски от Климент Охридски. – В: *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 26 (2002), № 1, с. 17–32.

²⁵ Стоянов, Маньо. Украса на славянските ръкописи в България. София: Български художник, 1973, с. 64; № 27.

²⁶ Moussakova, Elissaveta. About the Figurative Initials in Bulgarian Medieval Manuscripts. – В: *Vom Körper zur Schrift*. Hrsg. von M. Schnitter, E. Vavra, H. Wenzel. Sofia: Iztok-Zapad, 2007, с. 81–82 (с грешно посочена дата 29 август!); Караджова, Даринка. За илюстриращите образни инициали в някои ръкописи от Котленския книжовен център. – В: *Славянска палеография и*

Миней за юли и август, XVI в., НБКМ 155, л. 1766–177а

началото на проложното четиво за 16 август, предвидена за спомена за земетръса, паметта на св. Диомид и Пренасянето на неръкотворния образ Господен от Едеса в Цариград (Проло велнакого н страшнаго прѣщениа · и траса · н ст го мнка днѣмнда · н вбразъ га н шего нсѣ хъ ·). Рисунката, очертана с мастило, е много наивна и няма общо с традиционната иконография на Христос. Той е изобразен по-скоро младолик, с елипсовидно лице, оцветени в кафяво къса коса и смешно раздвоена брада. Бузите са обозначени с по едно червено петно, нимбът е червен, с оставени „бели“ трите лъча, в които са вписани червени точки. Инициалът е илюстриращ и единствените подобни примери в южнославянската ранна ръкописна традиция, при напълно различен стил и качество на изпълнение, са онези инициали в глаголическото Асеманиево евангелие, в които са вписани образи на Христос и на светци, илюстриращи текста.

Миней за юли и август, XVI в., НБКМ 155 (9)

Ръкописът²⁷, част от минеен комплект, съдържащ 12 тома, е бил купен от Вълко Богданов от с. Столник „в църквата Успение на св. Богородица в манастира Яковщица“ (Елешнишкия манастир), както сочи приписка от 1730 г. на л. 1766. Според още една приписка, на листа, залепен отвътре на десния капак, през юли

дипломатика. т. 2. София: СІВАЛ, 1985, с. 227. (Не включва инициала сред илюстриращите)

²⁷ Цонев, Беньо. Опис..., с. 107–108; Радославова, Диляна. Българската книжнина от XVII век: центрове, книжовници, репертоар. София: Изд. център „Боян Пенев“, 2020, с. 60–61.

1751 г. минеят е бил купен и подарен от кир Златан на църквата „Св. Крал“ (най-вероятно днешната „Св. Неделя“ в София). Преди да постъпи в Библиотеката е бил притежание на Богородичната църква в с. Столник, Софийско. Има предположения, че ръкописът е дело на Байчо Граматик, чиято книжовна дейност тепърва ще бъде уточнявана²⁸. Всъщност се появява и въпросът дали двете части на ръкописа – минеят за юли и минеят за август, са дело на един писач.

На л. 177а службите за август започват с голяма квадратна заставка с тънка двойноконтурна рамка. Композицията, запълваща заставката, в случая не оцветена а само очертана с черно мастило, е често срещана в украсата на ръкописи от XV и особено от XVI в. Основната фигура е равнораменен кръст, пресечен от диагонално поставен кръст, с очертан около пресечната точка на раменете двоен „венец“, чиято вътрешна част е розета, а външната се оформя от две успоредни стъбла (или ленти), които се чупят в местата на заплитане и образуват издължени „касети“. Растителните стъбла, заплетени в централната фигура и образувачи фигури в ъглите на композицията, съдържат характерния за ислямската орнаментика мотив „руми“, чиято основна съставка е стилизирано двуделно листо. От долния десен ъгъл на заставката се издига малък плетеничен орнамент с палметна пъпка, увенчана с трилистник на върха и обозначаващ обичайния за заставките мотив „Дърво на живота“. Горните ъгли завършват също с мотив „руми“, а над средата на горната рамка на заставката има още един малък плетенично-растителен орнамент. С някои минимални разлики в плетеничните детайли заставката повтаря модела, използван в Драгалевското евангелие (ЦИАИ 1524) от 1534 г. и в редица други ръкописи, взет от заставката пред Евангелието от Матей в печатното Търговишко евангелие на йеромонах Макарий от 1512 г.²⁹ При близък поглед се вижда, че ръката не е съвсем уверена в нанасянето на контурите, тъй като плетеничните стъбла имат неравномерна дебелина, а и самият контур на места прекъсва. В липсващото начало на ръкописа вероятно е имало подобна голяма заставка. Фонвете между сплитките в мотива „Дървото на живота“ са оцветени с размито светлокафяво мастило, с каквото са рисувани и ъгловите мотиви; ясно се вижда, че всички те са добавени към рамката на заставката от друга, умела ръка.

Водният знак върху хартията на първата част от минея е корона в кръг с полумесец отгоре, с контрамарка BG с трифил, за които се откри само един (!), много подобен, *вж* Станковић, Плевља, № 323 от 1593 г.³⁰ Спорадично се среща

²⁸ *Вж* обобщение на дискуссионните мнения за неговите ръкописи в: **Радославова**, Дияна. Българската книжнина..., с. 61–62. Големият проблем е установяването на връзката между Байчо Граматик и книжовника Петър Даскал и съответно, атрибуцията на техните ръкописи, тъй като единият почерк – на Байчо – и почеркът на Петър трудно могат да се различат един от друг.

²⁹ **Bianu**, Ioan, Hodoș, Nerva. Bibliografia românească veche 1508–1830: T. 1, 1508–1716. București: Soces, 1903, ил. 24.

³⁰ **Станковић**, Радоман. Рукописне књиге манастира Свете Тројице код Пљеваља. Београд, 2003, № 323. Водните знаци от ръкописа НБКМ 155 са фотокопирани от Нина Вутова и се пазят в архива на Отдела за ръкописи и старопечатни книги.

и котва в кръг, с трифил отгоре, със заострени листа; контрамарка не се открива, а знакът е идентичен с Гроздановић-Пајић, Станковић, Високи Дечани № 278 от 1590–1600 г.³¹ Във втората част на тома често срещан е и друг вид корона, с лилия и полумесец, много слабо видима.³² При нея има втори воден знак (или контрамарка?) G3 с трифил.³³ Водният знак котва в кръг със заоблен трифил е също много слаб. По тези предварителни данни можем да отнесем поне първата част на двусъставния миней към 90-те години на XVI в. или самото начало на XVII в.

Четириевангелие, XVI в. (Куриловско евангелие), НБКМ 51 (7)

Името на ръкописа идва от Куриловския манастир до София, откъдето той е бил

Четириевангелие, НБКМ 51, л. 52а

взет. И този ръкопис също не е бил обект на специално внимание, ако изключим докторската дисертация на Цвета Евлогиева-Кацарова, останала непубликувана.³⁴

³¹ Гроздановић-Пајић, Мира, Станковић, Радоман. Рукописне књиге манастира Високи Дечани: Књ. 2, Водени знаци и датирање. Београд: Нар. библиотекa Србије, 1995.

³² Установена от д-р Явор Иванов.

³³ Няма го копиран и в архива на Н. Вутова.

³⁴ Евлогиева-Кацарова, Цвета. Художественото оформяне на ръкописите от Софийското книжовно средище – XV–XVI век. София: Нац. худ. акад., 2014. (Дисертация); вж. Цонев,

В началото на ръкописа липсват няколко листа. Пред всяко от четирите евангелия в ръкописа има майсторски изработени заставки, богато украсени, включително и със злато във фоновете и орнамента.

Голямата квадратна заставка на л. 1а е изработена в типичния за епохата балкански плетеничен стил. Преплетените стъбла с мотиви „руми“ образуват сложна композиция, в която оцветените в бледозелено, синьо и червено фонове изтъкват ромбоидна фигура около вътрешното празно поле, в което е вписано началото на заглавието към Евангелието от Матей. Композицията е обрамчена с плетеница от две хлабаво сплетени стъбла, с оцветени в червено фонове между брънките и поредица от бели „перли“, които я обточват отвътре и се открояват върху синия и зеления фон между плетеничната композиция и нейната рамка. Мотивът „Дърво на живота“, издигащ се от долния десен ъгъл на заставката, завършва с разкошна, тип сасанидска палмета. Палметна пъпка увенчава средата на горната рамка, а в ъглите (левият липсва заедно с част от листа) плетеницата завършва с обичайните клонки или профилни мотиви.

Евангелието от Марко започва с голяма квадратна заставка на л. 52а, с широко очертана рамка от растително стъбло, в която се вписва поредица от скачени един с друг и с рамката плетенични квадрати на златни, зелени и сини фонове. В централното поле с пергел е очертан голям кръг, в който различни по големина дъги, също чертани с пергела, образуват сложна, шестолистна розета от растителни двойноконтурни стъбла. Малка шестолистна розета със заострени листа заема самия център на кръга. Фонът в централното поле е златен, а във фигурата – разноцветен, в злато, синьо, зелено и червено, с белите „перли“ в червените полета.

Същата обща композиция е използвана и в заставката пред Евангелието на Лука, на л. 92а, с тази разлика, че фигурата във вътрешното поле е кръстовидна, изпъкваща чрез оцветените в зелено и синьо фонове, като червеното с „перли“ запълва само най-малките полета между плетеничните стъбла с подчертано изявиени мотиви „руми“. Вместо злато е използвано жълто, включено е и бледорозово.

Заставката пред Евангелието от Йоан, л. 152а, е лентовидна, типична за орнамента в балкански стил – четири тройни, пресичащи се кръга, преплетени диагонално на кръст с тройни стъбла, които се чупят под ъгъл във външните си краища и така образуват поредица от ромбове, пресичащи кръговете. Фоновете на кръговете са червени с бели „перли“, останалите полета са оцветени със злато, синьо и зелено.

На списъка на главите в Евангелието на Марко (л. 49а) има по-малка, лентовидна заставка, също типична за орнамента в балкански стил и аналогична по композиция със заставката пред Евангелието на Йоан: четири тройни, пресичащи се кръга, преплетени диагонално на кръст с тройни стъбла, които се чупят под ъгъл във

Б. Опис..., с. 44–45; **Стоянов**, Маньо. Украса..., с. 114, № 191; **Христова**, Б., Караджова, Д., Икономова, А. Български ръкописи от XI–XVIII век, запазени в България: Своден каталог: Т. 1. София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1982, с. 133, № 352.

външните си краища и така образуват поредица от ромбове, пресичащи кръговете. Аналогични на тях са например заставките на л. 2а в Драйковия апостол от 1428 г.³⁵, началната заставка в минея за септември от манастира Любостиня, 1581 г.³⁶ и в други ръкописи. Фоновете са в жълто, зелено и червено, като в червеното се оставят малки бели „перли“. За разпространението на този популярен мотив може да се каже, че съдействат въвеждащата заставка в служебника на Макарий, отпечатан в Търговище (Румъния) през 1508 г., чиято композиция съдържа само два кръга³⁷ и още по-близкият образец, лентовидната заставка от триода-пентикостар от ок. 1550 г.³⁸, с вписаната композиция от четири кръга.

Заглавията са писани с везано писмо и са разноцветни, например съчетават червено, синьо и злато (л. 1а); червено, зелено и жълто (л. 49а); червено, синьо и зелено (л. 50а); червено, зелено, златно и синьо (л. 52а); червено, синьо и жълто (л. 88б); червено и синьо (л. 90а); червено, синьо, златно (л. 92а); синьо и червено (л. 149б); червено, зелено и златно (л. 152б).

Инициалите на всяко Евангелие са плетенични, в балкански стил и оцветяването на фоновете между сплитките е в различни съчетания на вече описания колорит, включително златото.

Инициалите на предисловията са от вида геометрични, в стила, назоваван „неовизантийски“ и писани с червено или синьо мастило. Тяхната орнаментика е растителна, както е характерно за този стил. С дребни растителни орнаменти са украсени и малките инициали на четивата в текста, писани със синьо или червено мастило, а само някои от тях са с жълто.

Обработеното писмо, празничният колорит в богато разработената орнаментална украса и най-вече използването на злато сочат, че ръкописът е бил по-скъпа, респективно неслучайна поръчка. Тъй като няма запазени свидетелства за неговото предназначение, може да се допусне, че е бил напрестолно евангелие за манастирска или енорийска църква. Водният знак върху форзаците показва датировката на последната подвързия на ръкописа, която не е била в добро състояние³⁹ и много вероятно е била изхвърлена, вместо да бъде запазена и реставрирана.

Четириевангелие, XVI в. НБКМ 65 (11)

Твърде вероятно това е ръкописът, отбелязан в публикувания от В. Йорданов списък на Мелетиевите ръкописи като „Евангелие, с изображения на евангелистите“⁴⁰. В днешния му вид то е реставрирано, с библиотечна подвързия от дъски, облечени с телешки бокс.

³⁵ HAZU III b 16, **Mošin**, Vladimir. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*: II. Reprodukciije. [Zagreb]: Jugoslavenska akad. znanosti i umjetnosti, 1952: ил. 52.

³⁶ МСПЦ, Грујић 196, писач Гавриил, *вж Каталог* изложбе копија орнаментике српских средњовековних ћириличних рукописа XIII–XVI века. Београд, 1980, табла 124.

³⁷ **Bianu**, Ioan, Hodoș, Nerva. *Bibliografia românească...*, ил. 2.

³⁸ **Пак там**, ил. 46.

³⁹ **Цонев**, Беньо. *Опис...*, с. 44.

⁴⁰ **Йорданов**, Велико. *История...*, с. 91. За ръкописа *вж Цонев*, Беньо. *Опис...*, с. 56–57;

Четириевангелие, НБКМ 65, л. 56–6а

Изображенията в акварелна техника заемат цяла страница пред всяко евангелие, което започва с орнаментална заставка. Украсата не се отличава с високи художествени качества, но личи стремещт да се наподоби представителен образец. И до днес този ръкопис не е бил специално проучван, а би заслужавал, дори само поради наличието в него на един лист от (изгубено?) българско четириевангелие (л. 7), писано на хартия с изключително изящен калиграфски устав. Два червени геометрични инициала с растителна орнаментика бележат двете зачала на л. 7а. Текстът съдържа Мат. 1: 18–25 с рубрика за утринната служба на Рождество и ясно показва, че листът е вложен на правилното му място спрямо съдържанието на по-късния ръкопис. Върху този лист не се вижда воден знак, но едрите вержори предполагат датировка около средата или третата четвърт на XIV в.

Водните знаци на листовите от основния ръкопис са от два вида: два варианта на бича глава с кръст и змия около него и контрамарка R в единия; два варианта на еднолинейна котва със звезда и контрамарка BM с трифил (сравнително рядко

срещана). Една предварителна проверка сочи датировка на хартията от края на 50-те–60-те години на XVI в.

Ръкописът е писан от една ръка, с обработен, но не калиграфски полуустав, със сравнително дебело перо – 1 мм при височина на буквата 3–4 мм. Текстът е разположен в две колони, оформяне на листа, което е по-характерно за сръбските ръкописи. Наклонът на буквените черти не е постоянен и в определени моменти клони по-отчетливо надясно. С по-тънко перо, ок. 0,5 мм, където височината на писмото също варира между 2 и 3 мм, се пишат списъците на главите и дяловете в богослужебния апарат в края на ръкописа. Последните части от евангелията на Лука и Йоан са писани с дребно, с различен стил писмо, включително при редуване с нормалното за ръкописа писмо.

Представянето на украсата тук ще бъде ограничено в рамките на по-общото описание, с акцент върху миниатюрите и големите заставки пред евангелията. Освен тях декоративната система на ръкописа включва малки лентовидни заставки, бележещи списъците на главите (л. 1а, 50б, 86а, 142а) и предисловията към евангелията (л. 1б, 51а, 87а, 142а), в които са използвани различни композиции от плетенични и растителни орнаменти.

Миниатюрите заемат цялото поле на листа и са изработени в проста, акварелен тип техника, с плътни очертания и запълване с равен цвят. Колоритът е изграден от червено, размито тъмносиньо, шоколадовокафяво и тъмнокафяво, охра, бледо синьозелено.

На л. 5б е представен евангелист Матей, седнал на дълга пейка с червена възглавница. Той държи фронтално разтворена на дясното му коляно книга, а с лявата ръка леко подпира бузата си. Хитонът му е червен, химатионът – охров, а лицето, ръцете и стъпалата на краката са оставени неоцветени. Евангелистът е с дълга заострена и къдрава брада, като очертанията и на лика, и на откритите телесни части са доста умело направени. Малките щрихи по вдигнатата към лицето ръка и в брадата са похват, характерен за гравюрите на дърво. Пейката, на която седи, стъпил върху супеданеум, е свързана в общо тяло с писаческата масичка, през чийто пюпитър е праметнат тъмносин свитък, а върху масичката има инструменти. Фонът представлява плътна сграда, свършено плоскостно предадена, с тъмносин велум върху цялото ѝ протежение отгоре.

Следващата миниатюра е на л. 53б и представя евангелист Марко, също седнал на дълга пейка с възглавница. Хитонът му е син, а химатионът кафяв, брадата и косата са къси. Както и в горното изображение, телесните части и свитъкът остават неоцветени. Марко е леко приведен напред и пише в свитък, който държи изправен в другата си ръка. Върху свитъка са написани първите три стиха от неговото Евангелие. Архитектурният фон е сграда с двускатен покрив и триъгълен фронтон, предадена пространствено и очевидно изобразяваща базилика, със завеса на високата врата. Миниатюрата е оградена със сравнително широка двойноконтурна рамка.

Евангелист Лука, на л. 88б, е представен също седнал на дълга пейка с поставени върху нея писачески инструменти и пишещ в изправен на лявото му

коляно свитък с изписан текста на Лук. 1: 4. Хитонът е червен, химатионът – тъмносин, откритите телесни части и свитъкът са неоцветени; архитектурният фон, също основно оцветен в синьо, представлява сграда от античен тип с две колони и с червен велум, праметнат върху цялата конструкция и висящ надолу.

Миниатюрата, представяща евангелист Йоан, е на л. 144б. За разлика от предишните той е представен в планински пейзаж, оформен от високи ешкарпи, оцветени в различни нюанси на кафяво, което запълва почти целия фон на листа. Пейката с възглавница е същата както в другите миниатюри, но тялото е обърнато наляво и само главата назад към текста на Евангелието. Погледът на Йоан е насочен нагоре, но в ъгъла на широката рамка от тъмносиня ивица го няма обичайният небесен сегмент с благославящата Божия десница. В тази поза евангелистът държи в молитвен жест лявата си ръка, насочена към дългия изправен свитък върху дясното коляно, приличащ повече на скрижал. Тъй като върху челото са изобразени две „рогчета“, образът напомня на Мойсеевия, а не на Йоановия. Хитонът му е в размито синьо, а химатионът е червен.

И четирите миниатюри имат много далечна връзка с изображения на евангелистите от ръкописи от времето на византийското Палеологово изкуство или изобщо с традиционната им иконография, когато те са представени на архитектурен и природен фон.

Първата от големите заставки, пред Евангелието от Матей, л. 6а, е от типа архитектурни, със пет-стъпална форма, чието средно, по-високо стъпало, е увенчано с мотива разцъфнал кръст. Запълващият заставката орнамент е плетеничен, образуващ скачени квадрати на разноцветен фон в описания по-горе колорит. В средата, под централното стъпало, е вписано схематично изображение на храм, а в горните ъгли на композицията се издигат две едри палметни полулиста, оформени в мотив „руми“ и подобни на двойката листа при кръста. Цялата заставка е оградена отгоре и от двете страни с двойноконтурна рамка, завършваща с малки кръгли „крачета“. Архитектурни заставки, запълнени с плетенични мотиви и представляващи схема на храм или на Голготския (Триумфалния) кръст върху стъпала, са популярни през втората половина на XIII и особено през XIV в., най-вече в сръбски ръкописи, но точно такъв вариант на многостъпална заставка, съчетаващ двете теми, не ми е познат до момента.

Заставката пред евангелието от Марко, л. 54а, е квадратна, запълнена с плетеничен орнамент, който образува кръст с широки рамене, между които се заплитат сърцевидни мотиви⁴¹, които заедно с плетеницата в кръста и плетеницата, отиваща към ъглите на заставката, образуват втори, диагонално поставен кръст. Между неговите рамене, всъщност в широките рамене на правия кръст, се заплитат хералдични двойки крилати същества, вероятно несръчно представляващи грифони. Този тип заставка, обикновено наричана тератологична в научната литература, е много популярна през XVI в.⁴², но нейният модел, което обяснява

⁴¹ Наричани в ср. лит. „сарацински луковици“.

⁴² Слепенското евангелие е с изключително луксозна украса, ЦИАИ 340, л. 2а – животните са четириноги; четириевангелията НБИВ 20 (22+60), л. 117а; НБКМ 488 от 1555 г., л.

и разпространението ѝ, е зададен в Загребския сборник от 1469 г. на Владислав Граматик, HAZU III а 47, л. 740а⁴³.

Заставката на л. 89а е отново квадратна, запълнена от плетеничен орнамент с мотиви „руми“; композицията, образувана от плетеничните растителни стъбла е равнораменен кръст с широки рамене, частично вписан в квадрат, със звездовидно оформяща се фигура в центъра. Фоновете между бялата плетеница са разноцветни, в описания колорит. Същата заставка или близки нейни разновидности са познати от ръкописи от XVI в.

На л. 145а е заставката към Евангелието на Йоан, разположена над лявата колона на текста. Тя е от типа рамка, изградена от плетеничен орнамент, типичен за балканския стил: поредица от пресичащи се кръгове, преплетени диагонално на кръст от растителните стъбла с двойки пъпковидни уширения. Фоновете са в тъмносиньо, зелено и охра, квадратният отвор в средата на рамката е празен. В средата на горната част „израства“ стилизиран като плетеница растителен мотив, а по една „клонка“, полулисто, излиза от горните ъгли.

Художествената работа в ръкописа не се отличава с високо качество, нито писмото, както беше посочено, спада към високите калиграфски образци. Независимо от това ръкописът заслужава по-нататъшно проучване, най-малкото поради свидетелството, че в мястото, където е бил направен, е имало останки от по-стари български ръкописи, а това, заедно с богатата – а на места и необичайна по съдържанието си украса, която не разглеждаме тук, говори за книжовно средище или ателие с повече възможности.

Този кратък преглед се надява преди всичко да е хвърлил ярна светлина върху дарението на Мелетий Софийски, останало толкова години неразпознато, но също така, че направените идентификации ще подтикнат и следващи проучвания.

Списък на съкращенията

Грујић: сбирка на Радослав Груич

МСПЦ: Музей на Србската православна църква, Белград

НБИБ: Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

ЦИАИ: Църковно-исторически и архивен институт към Българската патриаршия, София

HAZU: Архив на Хърватската академия на науките и изкуствата, Загреб

4а (писано от Петър Граматик в Ловеч); са само част от ръкописите, които могат да бъдат посочени.

⁴³ Вж **Павловић**, Вера. Порекло заставица у рукописима Владислава Граматика. – В: *Археографски прилози*, 21 (1999), сл. 5.

Истории, разказани в белите полета

„Книга систима или състояние мухаммеданския религии...“
в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Бояна Минчева

Stories told in the page margins

Kniga sistima ili sostoyaniye muhammedanskiya religii...
in “St. St. Cyril and Methodius” National Library

Boyana Mincheva

Summary

The article presents a copy of *Kniga sistima ili sostoyaniye muhammedanskiya religii...* by Dimitrie Cantemir, stored in “St St Cyril and Methodius” National Library. Despite the fact that this is a less known work of the author, the book is a valuable historical essay of one of the first Islamic scholars. A note in the margins of the book testifies to the connections between the aristocratic families of Moldavia and Wallachia, Cantemir and Cantacuzino. It gives us an opportunity to go back 300 years and to recall the curious story of their lives and relations.

Key-words: “St. St. Cyril and Methodius” National Library, “Pearls of the Crown”, Old printed books, Dimitrie Cantemir, Radu Cantacuzino.

Който желае постоянен успех, трябва да променя поведението си с времето.

Николо Макиавели

Да, и този път ще става дума за перли и за корони. Една книга, която среща двама родственици от благороднически фамилии. Няколкостотин страници, разкриващи детайли за мохамеданската религия и състоянието на Османската империя, но и запазили вписване от ръката на един неосъществен владетел на влашкия престол. Едно свидетелство за връзката между изтъкнатия учен и държавник Дмитрий Кантемир и Раду Кантакузино – потомствен аристократ, висш военнослужещ, но и ловък фалшификатор, и романтичен авантюрист от XVIII в.

В колекцията от редки руски книги към отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се съхранява екземпляр от ценно печатно издание от епохата на император Петър I Велики със следните изходни данни:

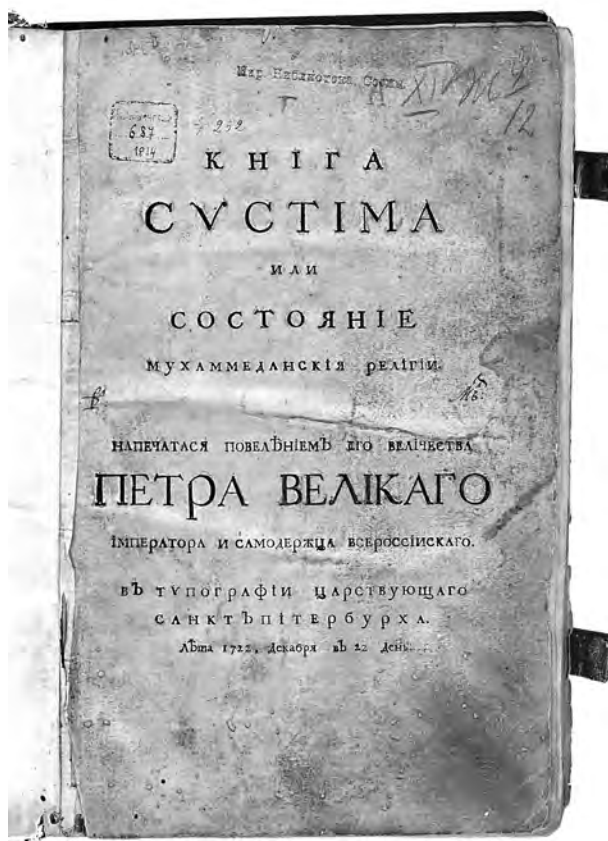
Дмитрий Кантемир

Кантемир, Дмитрий. Книга систима или Состояние мухаммеданския религии. / Напечатася повелением его величества Петра Великаго императора и самодержца всероссийскаго; [прев. от лат. И. И. Ильинский]: [Т. 1 и единствен]. [СПб.]: В типографии царствующаго Санктъ-питебурха, 22 дек. 1722. – [2], 5, 12, 8, 379, [2] с.; 29,5 x 20 см. – тир. 1050 экз.

Авторът на това историческо съчинение е княз Дмитрий Кантемир – син на молдавския княз Константин, изтъкнат учен и просветител, съратник на Петър I и влиятелна фигура в европейската история през XVIII в. Оригиналният текст е написан през 1719 г. на латински език по поръка на руския император, а по-късно е преведен на руски от И. Илински и

Дмитрий Грозин. Изданието е подготвено, за да бъде изпратено на участниците в Каспийската (Персийска) кампания, лично организирана и предвождана от Петър I. Този труд нарежда Кантемир до най-изтъкнатите ислямовеци в света.

Каква е личната история на Дмитрий Кантемир? По традиция молдавският княз веднага след интронизирането му изпраща свой син или близък родственик като заложник в Османската империя. Този акт гарантира верноподаничеството на новия владетел спрямо Високата порта. Младежите се ползват с всички почести, които знатното им потекло предполага и им се дава възможност да получат най-доброто образование според техните интереси. Княз Константин изпраща първо големия си син Антиох, но по-късно го заменя с Дмитрий. Момчето е само на 12 години, когато пред очите му се открива един пъстър нов свят, богат на екзотични и непознати неща и провокиращ неговата любознателност и изследователски интереси. В Гръко-латинската академия в Константинопол Дмитрий получава солидно образование. Изучава девет езика, сред които персийски, арабски, френски и руски. Увлечен е от науки като география, философия, математика. Завладян е от архитектурата и музиката. За кратко време младежът се превръща в надежден кадър за високи длъжности в Империята. През 1693 г. Дмитрий е изпратен обратно в Молдова. През 1699 г. се жени за Касандра Кантакузина – братовчедка на последния влашки воевода Стефан. През 1710 г. вече е избран за молдовски княз. През следващата година Кантемир вече е част от близкото доверено обкръжение на Петър I, за което се отплаща с лоялност и верноподаничество. Дмитрий завършва земния си път през 1723 г.

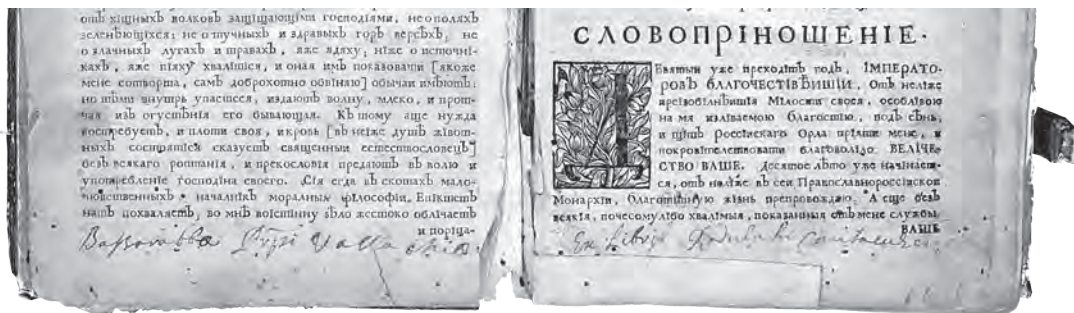
Заглавна страница на „Книга систима...“

„Книга систима“ е многообхватно историческо, философско, теософско и етнографско съчинение. В основата му са залегнали многобройни източници, признати като авторитетни и от османските учени и изследователи. Сведенията, които авторът дава в книгата, се отнасят до по-голямата част от ислямския свят до това време. Кантемир е не само летописец, но и изследовател и анализатор на наличния огромен по обем фактологичен материал, който лежи в основата на съчинението. Подробно са описани мюсюлманските нрави, обичаи, религиозни практики и начин на живот, но книгата следва линията на категорично отрицание на исляма. За целта авторът е впрегнал философските си познания и риторичната си ловкост. Установено е, че на места дори си служи с откровени измислици, за да подсили въздействието на текста.¹ В книгата е поместена алегорична гравюра на цяла страница. Тя изобразява три кралици (континентите Европа, Азия и Африка), заобиколили дърво, което вместо от клони, листа и корени е изградено от

¹ Смирнов, Н. А. Очерки изучения ислама в СССР. Москва: Изд. АН СССР, 1954, с. 27.

Алегоричната гравюра от „Книга систима...“

Ръкописна бележка на Раду Кантакузино

змии. Дървото „израства“ от гърдите на легнал човек и символизира мохамеданската религия.

Съчинението на Кантемир изиграва своята роля за укрепването на мотивацията у руските войски при военните набези на Петър I в Персия. Интересно е да се отбележи, че то оказва влияние и върху един от първите български възрожденци – Софроний Врачански, който го ползва като основа за своята „Книга за трите религии“², написана около 1805 г. в Букурещ³.

В полето под текста, на с. 1–2 на екземпляра, съхраняван в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, с мастило е изписан текст с латиница, който гласи следното: „Ex libris Rodulfi Cantacuzeni Basarabba Pr[inci]pi Vallachia“. Предпоследната дума е със съкращение (титла), което затруднява категоричното разчитане, но ако приемем посочения по-горе вариант, текстът гласи следното: „От книгите на Родолфо Кантакузино Басараб, принц на Влахия“.

Кой е Родолфо? При поглед върху родословието на влашките владетели става ясно, че това е Раду (Родион, Родолфо) Кантакузино – наследник на влашкия престол. Раду е роден през 1699 г. и е първи син на последния реален владетел на Влашкото княжество – Стефан Кантакузин, преди властта да премине в ръцете на фанариотите. През 1716 г. влашкият владетелски двор е застигнат от нелека съдба. Две години след възкачването му на престола Стефан предизвиква гнева на султан Ахмед III и е отведен под стража в Константинопол заедно с баща си Константин. След няколкомесечно заточение там те са осъдени за измяна и екзекутирани. Съпругата на Стефан – Пауна Гречану, заминава със своя съпруг за столицата на Османската империя заедно с техните синове Раду и Константин. В суматоката покрай процеса срещу влашките владетели османските власти изпускат от внимание техните наследници. Пауна не губи самообладание. Надарена

² Съчинението е запазено в ръкопис, който се съхранява в Публичната библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Санкт Петербург.

³ По-подробно за влиянието на „Книга систима...“ върху Софроний вж: **Тодорова**, Олга. „Сексуализацията“ на една религия. – В: *Либерален преглед*, 20 февр. 2013. [онлайн]. [прегледан 3.02.2022].

<http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/prospects/science/1957-2013-03-29-10-17-30>

с бърз и комбинативен ум, майката на Раду взима важно решение. С помощта на холандския посланик в Константинопол семейството се укрива зад стените на посолството, а по-късно с подправени паспорти предприема дълго и изнурително пътуване към Европа. В австрийската столица вдовицата на влашкия владетел намира топло и сърдечно посрещане. Двамата ѝ синове – Раду и Константин, получават възможност да продължат своето образование. Според исторически свидетелства, достигнали до днес, наследниците на Стефан били „твърде горди, за да ходят пеш“ и водели разточителен живот, който скоро въвлякъл семейството в непосилни задължения.⁴

След безуспешни опити да възстанови наследническите права на синовете си върху влашкия престол, в началото на 1718 г. Пауна започва преписка с висши сановници в руския императорски двор с молба за закрила и съдействие, която продължава две години. За благоприятната развръзка и за благосклонността на императора допринася немалко застъпничеството на нейния родственик Дмитрий Кантемир, тогава вече доверен съветник на императора. Дмитрий е чичо на Раду и Константин и през 1720 г. семейството се радва на неговото гостоприемство в дома му в Санкт Петербург. Още през първата половина на 1721 г. момчетата са зачислени в Преображенския полк на императора, а през следващата 1722 г. взимат активно участие в Персийската кампания. За съжаление, през следващите три години напускат този свят височайшите им застъпници Дмитрий Кантемир, Тома Кантакузин и самият император Петър I. По-малкият син Константин остава на военна служба в империята, а Пауна и Раду заминават за империята на Хабсбургите. От този период се засилва страстта на престолонаследника на Влахия да върне своите богатства и привилегии, които му се полагат по право. За целта той не жали време и усилия. Прибягва дори до ловки интриги и инсинуации, в които въвлича и родния си брат. Основавайки се на недоказуема родствена връзка с византийската династия Кантакузини, любопитна и дръзка проява на авантюристичния му дух е поредица от фалшиви грамоти, издадени от него в периода 1735–1744 г. Това са свидетелства за благороднически произход на приносителя им, които Раду създава и продава на богати представители на европейските общества.⁵ За неговите „клиенти“ тези грамоти отварят заключени врати и допускат до пространствата на затворени кръгове. Те са изработени с изключителна прецизност и усет към детайла и носят всички необходими реквизити на действителните отличия.

Раду се жени за Елизабет д'Естивал. Имат четири дъщери: Леополдина, Цецилия, Мария, Елизабета и един син Георги, впоследствие капитан в австрийската

⁴ Цвиркун, Виктор. Анна Кантакузино-Шереметева: Неизвестные страницы биографии. – В: *Tyragetia* 69, s.n., vol. 15 [30], № 2, 2021, с. 69–74. [онлайн]. [прегледан 13.04.2022]. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/69-74_24.pdf

⁵ Olar, Ovidiu. Un aventurier al luminilor: Prințul Radu Cantacuzino (1699–1761) și ordinul Constantinian al Sfântukui Gheorge. – В: *Istoria: utopie, amintire și proiect de viitor*. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi, Iași: EUAIC 2013, с. 153–166. [онлайн]. [прегледан 13.04.2022]. <https://www.academia.edu/22877389/>

Гербът на Раду Кантакузино от 1744 г.,
National Archives of Romania, www.wikipedia.org

армия. Семейството живее в Ерфурт, Париж, Венеция, Дрезден, Лайпциг, Рим, а накрая се установява в Полша. Раду умира през 1761 г. в Каменец-Подолски⁶.

От днешна гледна точка, поради отдалечеността във времето, животът на влашкия наследник крие някакво очарование и в известна степен предизвиква положителни оценки за неговата находчивост и приспособимост. Като същински почитател и последовател на Макиавели, Раду преминава през отредените му житейски изпитания и драматични обстоятелства, без да робува на норми и шаблони, готов на всичко, което би могло да възстанови владетелските му права и да доведе до постигането на предварително обмислени цели.

Да се върнем към „Книга систима...“ и да проследим връзката между чичото и племенника, осъществена преди 300 години. Екземплярът от книгата, който е бил без съмнение притежание на Раду по време на пребиваването му в Санкт Петербург, най-вероятно му е бил подарен от Дмитрий Кантемир, непосредствено след

⁶ Дн. в Украйна.

излизането му от печат. В полето на страница от предговора на автора има маргинална бележка с черно мастило „зри“ [виж], която цели да обърне вниманието върху маркирания участък от текста. Той гласи следното: „Както неукният селянин земеделец е много полезен за републиката, така князът с благородно потекло, прекарващ живота си в леност, окапва сломен и безполезен“⁷.

Дали чичото е отправил конкретно послание към племенника си по време на Персийската кампания, или бележката е нанесена по-късно от някой от притежателите на книгата, не знаем. Все пак много логично звучи Кантемир да е дал бащински съвет на високомерното и своенравно момче как да премине през живота си с цел и с достойнство. Друг е въпросът как са разтълкувани неговите послания.

Няма исторически данни дали Раду е взел книгата със себе си при отпътуването си за Виена. По страниците ѝ няма други вписвания, което позволява да предположим, че тя не е сменяла много притежатели. Екземплярът е в добро състояние, без липсващи листове. Подвързията е изработена от дъски, обвити в тъмна орнаментирана кожа. Има запазени 2 закопчалки. На места се наблюдават леки прокъсвания и зацапвания на книжното тяло от употребата през вековете. Липсва част от последния лист със съдържанието на книгата. Личат и следи от прояждания от насекоми, но без загуба на текст. На заглавната страница има малък правоъгълен печат на Народната библиотека в София с инвентарен номер 687 от 1914 г., но е възможно книгата да е попаднала във фондовете и по-рано. Няма сведения кой я е предоставил в българското книгохранилище.

Към настоящия момент екземпляри от изданието излизат на аукцион със стартова цена, която може да надхвърли 10 000 лева⁸. Високата им библиофилска стойност се дължи на факта, че те принадлежат към т.нар. „книги от Петровата епоха“. Въпреки относително високия тираж, много малка част от тях са запазени до наши дни. Противниците на император Петър I унищожават почти цялото книжовно наследство, останало от времето на неговото управление, след смъртта му през 1725 г. Книгата е отпечатана с първия славянски граждански шрифт – т. нар. „гражданка“, поръчан от императора на холандски майстори и изработен през 1708 г., за да се доближи обликът на руската книга до западноевропейската, а също и да се разшири достъпът до образование и наука. Екземпляри от книгата се съхраняват в библиотеки в САЩ, Великобритания, Русия и др. Няма сведения за наличието ѝ в други библиотеки в нашата страна.

Quae nocent docent – „Което наранява, поучава“, е девизът на Кантакузини, увековечен в някои от запазените до днес техни хералдически изображения. И в него е вплетена реалността на бурни съдби, героични подвизи, трагедия и човешко достойнство, белязали живота на наследниците на рода през XVIII и XIX в.⁹

⁷ Прев. Б. Минчева.

⁸ Вж напр.: <https://www.litfund.ru/auction/72/2/> [прегледан 30.03.2022].

⁹ Кантакузин-Сперанский, М. Сага о Кантакузиных-Сперанских. пер. с англ. Д. Налепиной. Москва: Рос. фонд культуры; Студия „ТРИТЭ“; Рос. архив, 2004. 368 с. (Рос. архив). [онлайн]. [прегледан 30.03.2022]. <http://feb-web.ru/feb/rosarc/kku/kku-001-.htm>

Преписи от ценно съчинение за историята на мистичните течения в Османската империя, съхранявани във фонда на Отдел „Ориенталски сбирки“

НЕВЕНА ГРАМАТИКОВА

Copies of a valuable work on the history of mystical currents in the Ottoman Empire, kept in the fund of the Oriental Collections Department

Nevena Gramatikova

Summary

Two recently established transcripts of an interesting work in the Ottoman Turkish language, preserved in the manuscript collection of the Oriental Collections Department of the „St. St. Cyril and Methodius“ National Library are presented. It is known under the titles *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân*, *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân*, *Kitâb Têvâ ‘if’Aşere* and *Tevâ‘if-i‘ Aşere* and contains authentic information about various mystical dervish groups and the various forms of mysticism in the Ottoman state in the 16th century. In some of the titles (*Kitâb Têvâ ‘if’Aşere*) they are defined as „groups of extreme beliefs“. One of the transcripts was owned by Osman Pazvantoglu’s mother, Rukiye Khatun, and probably by Pazvantoglu himself, and entered the Vidin library, respectively. Copies of the work are still stored in Istanbul, Ankara, Bursa, London, Paris, Munich, Turin, Uppsala, Leiden.

Key-words: Transcripts, *Haje-i Jihan*, *Vahidi*, *Vidin*, *Rukiye Khatun*, *Rum Abdals*, *Bektashi*.

Увод

Ръкописната колекция на отдел „Ориенталски сбирки“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ не престава да разкрива пред нас своите съкровища. И несъмнено удовлетворението от откритията е още по-голямо, когато в ръцете ни попадат ръкописни текстове, които сме издирвали в процеса на работата си преди това и сме си задавали въпроса дали преписи от тях са съществували в частни или обществени библиотеки и книжни колекции на представители на турско-мюсюлманското население в българските земи под османска власт. И ако такива е имало, каква е била впоследствие тяхната съдба. Един такъв писмен паметник е съчинението *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân* (*Хадже-и Джихан ве Нетидже-и Джан*). За наше щастие в процеса на работата по втория том на *Каталога на из-*

точните ръкописи в началото на 2019 г. попаднахме на препис на това съчинение.¹ Наскоро пък – при продължаващата работа с ръкописния фонд – открихме втори препис от същото съчинение.

Въпросния писмен източник бяхме цитирали в нашата дисертация още преди години, но използвайки го по публикации.² При търсене на различна информация в научните информационни ресурси при работата по том 2 на *Каталога на източните ръкописи, съхранявани в НБКМ*, установихме, че впоследствие доста след защитата на нашия дисертационен труд съчинението е било обект на изследване и от колеги в чужбина, и дори издадено в транскрипция на турска латиница с обяснителни бележки и предговор.³ Практиката да се издават важни и ценни съчинения в транскрипция от османотурски на турска латиница с критични бележки е трайно утвърдена през последните три десетилетия в Турция, което разширява читателското поле на съчиненията от османската епоха и историческата информираност за епохата. Преди да дадем кратки бележки за самото съчинение, искаме да представим съхраняваните в нашия фонд преписи.

Преписите в НБКМ

Първият кодекс, който съдържа препис на съчинението *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân*, носи сигнатура ОР 448. Вероятно той е постъпил в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ от Видинската вакъфска библиотека на Осман Пазвантоглу. При постъпването му в Библиотеката обаче на него не е поставено като индикация розово листче с текст „Библиотека Пазвантоглу“ от служител, който е обработвал постъплението от Видин, каквото обикновено фигурира на повечето кодекси от там. Той не съдържа и характерния за Видинската вакъфска библиотека печат. Индикация за видинския произход на кодекса обаче е печатът, който откриваме на л. 1б в ръкописа. Там в горния десен ъгъл фигурира кръгъл печат с текст *Vakf Rûkiye hatun vâlide Pasbânzâde Seyyid Osman Paşa (Вакъф на Рукийе хатун, майка на Пасбанзаде Сейид Осман паша)*. Същият печат присъства и на последната страница от кодекса (л. 196б), която е празна. От него става ясно, че кодексът е бил притежание на Рукийе хатун, майка на Пасбанзаде Осман паша – известният видински първенец и отцепник Осман Пазвантоглу. На свой ред тя го дарява на обществената библиотека, която изгражда нейният син във Видин.⁴

¹ *Brief catalogue of the Oriental manuscripts preserved in St. St. Cyril and Methodius National Library: Volume 2: OP 201–OP 500. Compiled by Anka Stoilova, Nevena Gramatikova, Zorka Ivanova. Sofia: St. St. Cyril and Methodius Nat. Libr., 2020, с. 424.*

² **Граматинова**, Невена. Неортодоксалният ислям в българските земи: Минало и съвременност. София: Гутенберг, 2011, с. 283.

³ *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân. İnceleme – Tenkitli Metin. Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Bülent Şığva, Arş. Gör. Yusuf Babür. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, 1. Basım.*

⁴ За изградената от Осман Пазвантоглу вакъфска библиотека във Видин *вж. Стайнова*, Михаила. Османските библиотеки в българските земи XV–XIX в.: Студии. София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1982, с. 81–102; **Кендерова**, Стоянка. Библиотеката на Осман Пазвантоглу във Видин

Известно е, че Рукийе хатун е една от дарителките на книги за библиотеката на своя син.

Проф. Стоянка Кендерова, която дълги години изследва съдбата и книжния фонд на библиотеката, създадена от Осман Пазвантоглу, отбелязва, че в оригиналния каталог на тази библиотека, изготвен през март 1837 г. и съхраняван в Националната библиотека, фигурират като дарителки четири жени, наречени „хатун“ (жена, госпожа), но името на майката на Осман Пазвантоглу – Рукийе хатун, отсъства. Тя допуска, че към момента на съставянето на каталога, библиотеката (или според нас книжната колекция) на Рукийе хатун все още е функционирала самостоятелно и най-вероятно, при учредяването на Видинската вакъфска библиотека, се е преляла в нея.⁵ Името на Рукийе хатун и печата за собственост, в който фигурира нейното име, откриваме и в други ръкописи, постъпили от Видин.

Освен въпросния печат, на последната празна страница, близо до долния ръб на ръкописа, фигурират и други два кръгли печата, които са по-малки по размер и са идентични. Мастилото и при двата печата е много бледо и поради това текстът е трудно четлив, но единият е малко по-ясен и на него се различа следното: „... (?) Vakf (?) Osman bin Ömer (?)...Seyyid (?)“. Този текст ни навежда на мисълта, че това може да е печатът на самия Осман Пазвантоглу и в даден момент ръкописът е бил негова собственост. Или пък печатът е собствено на основаната от него библиотека. Въпросът предстои да бъде уточнен.

Кодексът със сигнатура ОР 448 съдържа две съчинения. Първото е въпросното *Hâse-i Cihân ve Netîce-i Cân* (*Хадже-и Джихан ве Нетидже-и Джан*), а второто също е в областта на мистицизма, но към момента все още не сме го идентифицирали с категоричност.⁶ Още на пръв поглед обаче прави впечатление, че е интересно съчинение. Физическите характеристики на кодекса са: 197 листа; размери на листовите 198–200 x 145 мм; размери на текстовото поле 170 x 120 мм; 15 реда на страница. Писмото е *несих*, при това изписан красиво. Текстът е написан с черно мастило, като заглавията на отделните части са с червено мастило. Първото съчинение обхваща частта между л. 16 и л. 110б, а второто – между л. 111а и л. 196а. Хартията е дебела, плътна, по-скоро бяла. На места някои от листовите са доста замърсени, но текстът е четлив. Например доста замърсена е последната страни-

(1837 г.). – В: *Модернизационни тенденции в стопанския и културен живот на Видинско и Тимошко (XIX–XX в.)*: Сб. материали от науч. конф., проведена на 24–25 октомври 2013 г., Видин. състав. Светлана Кръстева. София: Веда Словена – ЖГ, 2014, с. 7–18; Kiel, Machiel. The date of construction of the Library of Osman Pazvantoglu in Vidin. – В: *Études balkaniques*, 1980, 2, с. 116–119; Stajnova, Mihaila. Ottoman Libraries in Vidin. – В: *Études balkaniques*, 1979, 2, с. 54–69.

⁵ Кендерова, Стоянка. Библиотеката на Осман Пазвантоглу..., с. 13; Кендерова, Стоянка. Дарителите на книги за библиотеката на фамилията Пазвантоглу във Видин. – В: *Библиотека*, 2008, № 1, с. 28.

⁶ В т. 2 на *Каталога на източните ръкописи* първото съчинение е обозначено като ОР 448 (1). При работата на второто съчинение в кодекса дадохме работното заглавие *Manzûme fi şerh-i Besmele*. Вж описанието в: *Brief catalogue of the Oriental manuscripts*..., с. 425.

Началната страница на първия препис на съчинението
Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân

ца от преписа. Кодексът е с твърда и здрава корица, облечена в черно платно, и е добре запазен. Началните две коли обаче са малко разкъсани от корицата.

На първата страница след корицата (форзаца), която е жълта на цвят, фигурира вписване, в което се разчита числото 1194, а под него има подпис. Това число може да означава година, макар че на това място не фигурира думата „сене“, която е категорична индикация, че става въпрос за година. Възможно е също това да е пореден номер на книгата във фонда на книгохранилището, част от което е била. Ако приемем, че числото 1194 е година, то тя съответства на 1780 г. по християнското летоброеие. Възможно е собственикът или някой от собствениците на ръкописа да я е вписал в кодекса. А в случая такава е Рукийе хатун и тази година напълно съответства на времето, в което тя е живяла. Или пък Осман Пазвантоглу, ако приемем, че другият печат, фигуриращ в ръкописа, е неговият. Не изключваме обаче това да е и пореден номер на книгата в библиотеката.

Втората страница на първия препис на съчинението
Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân

В разглеждания кодекс със сигнатура ОР 448, съдържащ интересувания ни препис, на стъпалото на кодекса е написано заглавието *Kitâb Letâif bi keftâr tavâif* (*Kitâb Летаиф би кефтар таваиф*). Заглавието фигурира и на първата страница на преписа (л. 16), но не е обособено по класически вид над самия текст в правоъгълна рамка или унван, а е оформено като първи ред на текста, като е разделено на две и в средата между двете части е записана формулата „бесмеле“ (*Bismillâh rahman er-rahim* (*В името на Бог, милостивия и милосърдния*)). То е написано с червено мастило и е дадено в следната форма: *Hazâ kitâb Letâ' if ve Hâce-i Cihân bi-keftâr ma' tavâ' if*. Заглавията на отделните части също са с червено мастило. Частта от л. 16 до ред 5 на л. 5а може да се определи като въвеждаща, а между ред 5 на л. 5а и 96 е частта, озаглавена: *Der Beyân-ı Sebeb-i Te' lif-i Kitâb ve Tasnif-i Hitâb ve Âverden-i Özr-i Taksir-i Hiş Be-Piş-i Ehl-i Dâniş ve Dür-Endiş* (*Разкрива причините за съставянето на съчинението и систематизира обръщенията [към читателите]...*), в която авторът представя мотивите си за написването на съчине-

нието и разяснява кое го е провокирало да се заеме с това. Текстът тук е в поетична форма, съдържа 264 стиха и завършва така:

*Anı kim bir du'ādan eylese yād
Hak anı eylesün cennette ābād.*⁷

Частта от л. 9б до л. 18а е въвеждащата част на същинското изложение и е озаглавена *Der Âgâz-ı Kitâb* (Начало на книгата).

При сравняването на последната страница на препис ОР 448 (I) с изданията от Карабей, Шъгва и Бабюр препис установяваме пълно припокриване на текста с изключение на последователността на две от двустихията.⁸ В нашия препис обаче след края на съчинението фигурира едно изречение на кописиста, което за съжаление не дава информация за неговото име и за датата на завършването на преписа, но съдържа индикация за това кой е неговият първоизточник. За установяването на това обаче е необходимо категорично и ясно осмисляне на първата дума в изречението, което към момента ни затруднява. Текстът, който разчитаме е следният:

*Nolu [?– Tolu, Nevi (?) ...] nüshaya göre yazdım ey cân
Tashih itmeğe komadı ez-zaman.*⁹

Всъщност според нас на това място в кодекса има липса. На тази мисъл ни навежда фактът, че долу в левия ъгъл на страницата има кустос – думата „kusûr“, а текстът на следващата страница не започва с тази дума. Вероятно преписът има още една страница, където този стих (може би част от колофон) е довършен и където може да е имало и други вписвания – включително името на кописиста, годината и мястото на копиране. От следващата страница вече започва другото съчинение в кодекса, за което смятаме, че липсва началото. Несъмнено то се е намирало в липсващата част в кодекса. В този смисъл смятаме, че макар да не може да

⁷ Прев.: *Този, който го прославя дори в една молитва,
нека Бог да му даде живот в рая.*

⁸ Изданието на Карабей, Шъгва и Бабюр е направено на базата на три преписа на съчинението.

Първият е от библиотеката Сюлейманийе в Истанбул, от колекцията книги на Хасан Хюсню Паша (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, № 670) и е обозначен в изданието с абrevиатурата „НН“. Преписът е от 1000 (1591/92) и кописист е Дервиш Мустафа Едирневи Мевлеви. Вторият се съхранява в Националната библиотека в Анкара (Ankara Milli Kütüphâne, № Yz A65) и е обозначен с абrevиатурата „МК“. Преписът е от 964 (1557) г., кописист е Исмаил ес-сейид ел-хадж Мустафа ибн ес-сейид ел-хадж Мустафа. Третият препис е в библиотеката Селим Ага в Юскюдар в Истанбул (Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi, Emir Hoca Kemankeş Bölümü, № 501). Обозначен с абrevиатурата „КК“, недатиран. Вж Hâse-i Cihân..., с. 55.

⁹ Прев.: *Написах го според [...] [...] препис, хей, душа,
да го коригирам, не разполагам с време.*

Началната страница на втория препис
на съчинението

тази връзка са изказвани тези за склонност и дори за принадлежност на Осман Пазвантоглу към бекташизма. Известно е, че той изгражда гробница (тюрбе) на гроба на Салахеддин Баба в с. Шейх Чифлик, което било част от мукатаата Сахра, спадаща към мукатаите, водещи се към град Видин, които Пазвантоглу притежавал. Михаила Стайнова, която публикува български превод на вакъфнамето на вакъфа, учреден към духовния център на името на Салахеддин Баба, квалифицира основаното текке (завие) като бекташийско, макар че никъде в превода на учредителния акт не откриваме посочване на принадлежността на този божи угодник, загинал в битка за вярата по време на войната с Австро-Унгария през 1699 г. Тя пише още: „...Големият брой еничари, присъствали като свидетели при съставянето на този вакъфски документ, може да се обясни с обстоятелството, че се учредява бекташийско теке на шейх, загинал преди сто години на мястото на това теке в битката при обсадата на Видин от австрийски войски“. Стайнова допълва, че на него е „трябвало да оказват почести еничарите, принадлежащи към бекташийския орден, към който несъмнено е принадлежал и Осман Пазвантоглу“.¹⁰

бъде точно датирано, изготвянето на преписа трябва да се отнесе към XVIII в.

В ръкописа никъде не фигурират вписвания и бележки на читатели – нито при преписа на интересувашото ни съчинение, нито при преписа на следващия текст, поради което не можем да изкажем становище за неговата популярност сред читателите от средите на мюсюлманското население във Видин и околността, имайки предвид, че ръкописът е с видински произход. Като знаем историята на фамилия Пазвантоглу обаче, могат да се изкажат някои тези в тази посока, но за това са необходими по-задълбочени проучвания. Известно е, че Осман Пазвантоглу, както и неговият баща Йомер Пазвантоглу са били членове на йеничерския корпус, а както знаем духовен патрон и наставник на този корпус е бекташийският орден, чийто духовен епоним е Хаджи Бекташ Вели. В

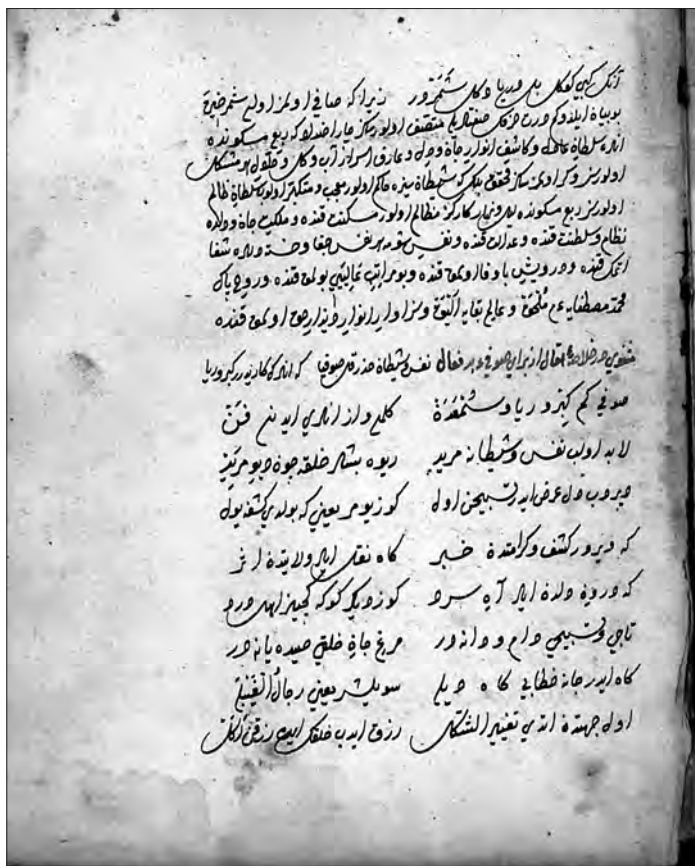
¹⁰ Стайнова, Михаил. За вакъфската дейност на Осман Пазвантоглу във Видин и Видинския край. – В: *Векове*, 1982, кн. 6, с. 72–77. В духовния център, оформил се около гробницата на

Ние сме на мнение, че освен връзката на Пазвантоглу с йеничерския корпус, предполагаща априори за мнозина автори принадлежност към бекташизма, досега не са открити категорични свидетелства за подобна принадлежност, но тя не е изключена. Подобна склонност или принадлежност предполага и интерес към съчинения с религиозно-мистично съдържание и такива, свързани конкретно с бекташизма и сходните му течения. Вероятно самият Пазвантоглу е чел този ръкопис, още повече, че допускаме, че вторият печат в края на кодекса е именно негов. Същото се отнася и за неговата майка Рукийе, която е била собственичка на книгата.

Вторият препис, съхраняван в Националната библиотека, е със сигнатура ОР 2229 и е единствено съчинение в кодекса. Самият кодекс е в доста по-лошо състояние в сравнение с този със сигнатура ОР 448. Той съдържа 100 листа – форзац, плюс 99 листа (I + 99). Текстът е между л. 1б и л. 99б. Размерът на корицата, която е твърда и подлепена с кожа, е 195 x 153 мм. Размерите на листовите са 195 x 150–152 мм, а размерите на текстовото поле варират между 146–150 x 92–95 мм. Хартията е плътна, дебела, жълтеникава, а на места листовите са пожълтели още повече от времето. Някои листове, предимно в началото и в края, са доста замърсени, а на много места има и петна. Подвързващата част на корицата със самите коли е силно разкъсана. Мاستилото е черно, а заглавията на отделните части са с червено мастило. Видът на писмото е по-скоро смесен, с елементи на фариси и насталик, и напомня в голяма степен писмото на ръкописи от XVII–XVIII в.

При сравнението между препис ОР 448 (I) и препис ОР 2229 установихме, че при втория липсва крайт, т.е. липсват шест реда (три по три стиха в двете колони) и още четири реда, написани във форма на колофон, които фигурират в препис ОР 448 (I). Това се дължи на обстоятелството, че в кодекс ОР 2229 липсват последните листове, което се потвърждава и от кустоса, написан на последния наличен лист. Липсата в края възпрепятства възможността да установим дали преписът е имал колофон, в който са посочени датата и годината, в които е завършен, и името на кописта. На л. Ia и Ib и л. Ia на ОР 2229 има различни вписвания. Любопитно е, че на две места на л. Ia има бележка с текст *Hazâ kitâb Dakâyik el-Hazâyik*. Това според нас е заглавие на съчинение, чието съществуване към момента не сме установили, но е ясно, че то не отговаря на съчинението в кодекса. Още повече, че началото на преписа на л. 1б започва със заглавието на съчинението, дадено във

Салахеддин Баба (не изключваме неговото съществуване и преди това), се е сформирала и книжна колекция, за което пише Светлана Иванова. При изброяването в нейната публикация на заглавията в тази колекция, базирано на съхранявания в нашия фонд *Каталог на библиотеката на Осман Пазвантоглу*, не откриваме заглавието на представяното съчинение *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* (още *Kitâb Tevâîf 'Âşere*). Т.е. независимо, че като съдържание то би предизвикало интереса на неговите обитатели, ръкописът е останал в ръцете на семейство Пазвантоглу: вж **Иванова**, Светлана. За библиотеката към текето на Салахеддин баба, построено от Осман Пазвантоглу във Видин (исторически реалии). – В: *Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV–XIX век: Сборник изследвания в памет на проф. д.и.н. Елена Грозданова*. София: ИК Гутенберг, 2016, с. 470–473.

Страница от втория препис на съчинението

формата *Kitâb Tevâ'îf Âşere* (Книга за крайните групи (общности). Заглавието е написано с червено мастило.

Преписът ОР 2229 е в смесена форма – в проза и стихове, в каквата е и оригиналът на самото съчинение. На страница са изписани по 15 реда, като там, където текстът е в стихове, той е оформен в две колони. В кодекса няма никаква индикация за датиране на преписа, тъй като както посочихме последната страница с колофон, където биха могли да фигурират тези данни, липсва. Във вписванията, за които стана дума, също няма такива сведения. Като изхождаме от характеристиките на писмото обаче смятаме, че той е от XVII или първата половина на XVIII в., а не е изключено да е и по-ранен. Лошото състояние на кодекса също може да бъде аргумент в тази посока, макар че имаме прекрасно съхранени кодекси от по-ранно време.

При сравняване с изданието на Карабей, Шъгва и Бабюр установяваме, че в нашия препис липсват някои стихове от началото в стихотворна форма, откъдето се установява, че авторът е Вахиди. В изданието вариант текстът е:

Kim ola Vāhidi ki anun medhin eyleye
*Meddāhi olıcak anun ol müste 'ân ebed.*¹¹

На л. 46 в препис ОР 2229 откриваме част, обособена със заглавие, в която Вахиди датира категорично своето съчинение. Книгата била завършена в първото десетдневие на месец Сафер през 929 г. по хиджра (т.е. XII. 1522–I. 1523), когато остров Родос бил превзет от армията на султан Сюлейман, син на султан Селим хан, син на султан Байезид хан, син на султан Мехеммед хан.¹² След това в текста фигурира ода в прослава на владетеля, като след нея между издадения вариант и нашия препис има несъответствие – в нашия препис липсва онази част от издадения препис, която е озаглавена като *мюнаджаат* (молитва в стихотворна форма, насочена към Аллах с конкретно желание).

От ред 8 и 9 на л. 5а в този препис започва частта, озаглавена *Der-Beyân-ı Sebeb-i Te 'lif-i Kitâb ve Tasnif-i Hitâb ve Âverden-i 'Özr-i Taksir-i Hiş Be-Piş-i Ehl-i Dâniş ve Dür-Endiş* (*Разкривам се причините за създаване на книгата...*), в която авторът разяснява мотивите, които са го провокирали да напише съчинението. При сравнението на текста от нашия препис и издадения ръкопис прави впечатление, че има известно разминаване между тях. В нашия екземпляр липсват някои стихове, които фигурират в издадения препис. На л. 96, ред 3 (дясна колона), откриваме споменаване на автора. Той заявява: *Murâdî Vahidinünde du'âdır* (*Желанието и на Вахиди е молитва* [отправляне на молитва]).¹³

По полетата и на кодекс ОР 2229 не фигурират бележки и коментари от читатели, което ни възпрепятства да установим колко е бил четено съчинението и какви реакции е пораждало в съзнанието на читателите. Но според нас немалкият брой преписи от съчинението, съхранявани в различни книгохранилища по света, за което говорим по-долу, е свидетелство за интереса към него.

За самото съчинение

Самото съчинение, което представяме тук, е известно под няколко заглавия, които фигурират в установените преписи от него като заглавия или пък като отбелязвания от читатели в празните страници в началото на известните кодекси. Това са *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân, Kitâb tevâ 'if 'Aşere, Tevâ 'if-i 'Aşere, Muhâvere-i Hâce-i Cihân bâ-'Ulemâ Meşâyih ve Sûfiyân, Hâzâ Kitâb-i Hâce der-Beyân-ı Tevâ 'if-i 'Aşere be-Sûret-i Netîce-i Cân, Menâkıb-ı Hâce-i Cihân*. Трите най-популярни заглавия можем да преведем по следния начин: *Хадже-и Джихан и Нетидже-и Джан, Предание за Хадже-и Джихан, Книга за крайните групи (или Книга за групите с крайни вярвания)*.

¹¹ **Süleymaniye** Kütüp hanesi, Hasan Hüsnü Paşa № 670, v. 6a; **Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân**. İnceleme – Tenkitli Metin. Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Turgut Karabey, Yrd. Doç. Dr. Bülent Şığva, Arş. Gör. Yusuf Babür. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, 1. Basım, с. 73.

¹² **ОР 2229**, л. 46.

¹³ **ОР 2229**, л. 96.

На научната общност това съчинение е представено за първи път от изтъкнатия турски изследовател Абдюлбаки Гьолпърнарлъ в специална публикация, посветена на него, като още няколко години преди това той съобщава за съществуването на този писмен паметник в друга своя публикация.¹⁴ В статията си, публикувана през 1935 г. в сп. „Тюркият меджмуасъ“, Гьолпърнарлъ говори за два преписа от съчинението. Единият, който е негово лично притежание, и другият, съхраняван в Библиотеката *Сюлейманийе* в Истанбул, който е бил част от книжната колекция на Халет ефенди. Преписът – собственост на Гьолпърнарлъ е имал колофон, в който се посочват месецът и годината на създаването му и това са месец шеввал, 1013 г. по хиджра (съответства на февр.–март 1605), но името на кописта и мястото, където е направен преписът, не са дадени.¹⁵ Установява се обаче, че в този препис оригиналните първи два листа са липсвали. Но липсващият текст е записан по-късно на други листове от читател на съчинението и те са прибавени на мястото на липсващата част в началото. Изхождайки от писмото, Гьолпърнарлъ смята, че тази прибавка е направена приблизително около 1200 г. х. (1785–1786).

Другият препис, за който той говори, – този в колекцията на Халет ефенди в библиотеката *Сюлейманийе*, е без колофон и никъде не са посочени датата на копиране и името на кописта. Но на базата на използваната хартия и писмото той смята, че този препис е много по-късен от неговия.¹⁶

За други преписи на въпросното съчинение съобщава Гюнай Кут – близо 40 години след работата на Гьолпърнарлъ. След издаването на Католага на турските ръкописи в Британския музей от Чарлс Рио през 1888 г.¹⁷ във фонда на този музей постъпват още 771 кодекса на османотурски език, които не са описани в специален каталог. При работата си в Британския музей Г. Кут се запознава с един първичен списък, написан на пишеща машина, който съдържа заглавията на една част от тези ръкописи. Сред тези заглавия Кут установява, че под сигнатура OR 8062 е записано съчинението *Kitâb-ı Tevâ 'if-i 'Aşere*.¹⁸

Ръкописът, съхраняван в Британския музей, е бил реставриран и подвързан след постъпването му. Той съдържа 208 листа, като в края има липси. Преписът не е датиран от самия копист, но на две места има печат за собственост, от който става ясно, че е бил притежание на лице на име Дервиш Субхи Сейди Ахмед Мевлеви. Печатът е датиран от 1314 г.х. (1896–1897). След откриването на този препис, Г. Кут, поставяйки си за задача да издири и други преписи на съчинението, дава списък в цитираната публикация, който съдържа общо 19 установени преписи

¹⁴ **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Menâkıb-ı Hâce-i Cihan. – B: *Türkiyat Mecmuası*, 1926–1933, cild 3, c. 129–132; **Gölpınarlı**, Abdülbaki. – Hamzavilik ve Bâtınlıkta Mütakabil Tedahüller. – B: *Atsız Mecmua*, Sayı 13, 1932, c. 16.

¹⁵ **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Melâmilik..., c. 130.

¹⁶ **Пак там**.

¹⁷ **Rieu**, Charles. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum. London, 1888.

¹⁸ **Kut** (Alpay), Günay. British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevâ'if-i 'Aşere'den Ta'ife-i Bektaşîyan. – B: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1971. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1971, c. 209–230.

са от съчинението. Включително тези на Гьолпънарлъ, за които вече стана дума. От тези 19 преписа единият е вече посоченият на Гьолпънарлъ, 3 се намират в Библиотеката *Сюлейманийе* в Истанбул, 2 – в Библиотеката на Истанбулския университет, 2 – в Националната библиотека в Анкара, 1 – в библиотеката Ченигир в Маниса, 1 – в Библиотеката Селим Ага в Юскюдар, 1 – в библиотеката в Бурса, а останалите 8 са в книгохранилища извън Турция. Освен посочения в Британския музей в Лондон, други се съхраняват в Париж, Мюнхен, Торино, Марбург, Упсала, Лайден.¹⁹

Преписът в Националната библиотека в Париж в *Каталога на турските ръкописи*, намиращи се в тази библиотека, съставен от Едгар Блоше, е датиран към втората половина на XVI в.²⁰ От информацията, изнесена от Кут, установяваме, че другите два най-стари преписа са тези от Националната библиотека в Анкара – съответно от 960 г.х. (1553) и 964 г.х. (1557) г.²¹ Е. Блоше дава следното описание на ръкописа:

„Трактат за религиозните ордени в исляма, без заглавие и име на автора, посветен на Сюлейман II, син на Селим (f. 11r), озаглавен в препис в библиотеката в Мюнхен *Kitâb Tavâ' if 'Aşere*, в който се говори последователно от (и за) Абдали от страната Рум, Джаами, Бекташи, Шемси, Мевлеви, Едхеми, Факихи и улема, Суфии. Произведението е написано в проза и стихове под форма на въпроси и отговори. Отговарящият е Хадже-и Джихан (Ходжа-и Джихан), а задаващият въпросите – неговият син на име Нетидже-и Джан. Турски несих²² от втората половина на XVI в., 113 листа, 21 x 14 см. Турски картон²³“.

Съчинението *Хадже-и Джихан ве Нетидже-и Джан*, известно още като *Менакъб-ъ Хадже-и Джихан* и *Китаб-и Таваиф-и Ашере*, съдържа автентични сведения за различни религиозно-мистични дервишки групи и за мистичния живот (мистицизма) в Османската държава през XVI в. Всъщност чрез устата на своя герой Хадже-и Джихан (Ходжа-и Джихан) авторът Вахиди излага собствените си религиозно-мистични възгледи. Накратко изложението съдържа отделни разкази за различните дервишки мистични обединения, които са построени във форма на въпроси и отговори. Според разказа Хадже-и Джихан живеел в Хорасан и бил почитан мъдрец, но нямал деца въпреки напредналата си възраст. Най-накрая в резултат на непрестанните му молитви той бил възнаграден от Аллах със син, когото кръстил Нетидже-и Джан. Хубостта на това момче дотолкова се прочула, че станала тема за съчинителите на дестани и народът взел да се тълпи пред дома на Хадже-и Джихан, за да го зърне.²⁴

¹⁹ Пак там.

²⁰ Blochet, Edgar. Catalogue des Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale: T. 1, Ancien fonds: № 1–396; Supplément: № 1–572. Paris: Bibliothèque Nationale, 1932, с. 354–355.

²¹ Kut (Alpay), Günay. British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar..., с. 221.

²² Несих – вид писмо. – Бел. авт.

²³ Картон – подвързия. – Бел. авт.

²⁴ Karamustafa, Ahmet T. Menâkıb-ı Hoca-i Cihân. – B: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cild 29, 2004, с. 109 (108–111).

За да спре това постоянно прииждане на хора и да върне народа към неговите всекидневни занимания, той покрил лицето на сина си с кърпа. Това обаче още повече разпалило тяхното желание да го видят. В резултат на това накрая той решил да се пресели със семейството си в Медина. Основал там свой ханекях (мистична обител) и заживял в него, като в унисон с традицията посрещал и оказвал подслон на посетителите, които идвали в обителта. Заедно с това по време на техните пребивавания тук той влизал в дискусии с тях за мистичните им възгледи, като една от целите му била неговият син Нетидже-и Джан, който с покрито лице седял в един ъгъл в стаята, където били посрещани гостите, да добие знания и опит.

В ханекяха последователно дошли на посещение десет групи – Календерите, Рум Абдалите, Хайдарите, Джамите, Бекташите, Шемс-и Тебризите, Мевлевите, Едхемите, Факихите и алимите (учените), Суфиите. С изключение на факихите и алимите (учените) всички останали са мистични общности с определени възгледи и вярвания. Вахиди описва външния изглед на всяка една от идващите групи в повествователна форма, след което дава думата на водача (шейха) на групата да разкаже какви са възгледите им. Шейховете разкриват своите възгледи и идеи в стихотворна форма, след което Хадже-и Джихан им отговоря в повествователна форма. Критикувайки възгледите на отделните групи, Хадже-и Джихан заявява на първите шест (*Календерите, Рум Абдалите, Хайдарите, Джамите, Бекташите и Шемс-и Тебризите*), че са на грешен път. Към останалите четири изразява умерено отношение, но възхвалява само групата на суфиите. Според него това са „истинските влюбени в Бога“ (*gerçek âşık*). На брой групата е от 30 души.²⁵

След това съчинението продължава с наставленията на Хадже-и Джихан към суфиите и завършва с това, че разкрива пред тях лицето на сина си Нетидже-и Джан, с което те достигат до търсеното щастие. В тази част (за суфиите) Вахиди чрез своя герой Хадже-и Джихан засяга много ключови въпроси, свързани с мистичното учение и мистичната практика.

От гледна точка на проблематиката, с която конкретно се занимаваме, за нас са много интересни по-общите или по-детайлни много живи описания на мистичните общности като Календерите, Рум Абдалите, Хайдарите, Джамите, Бекташите, Шемс-и Тебризите и Едхемите. Много от сведенията, които дава Вахиди, се припокриват със сведенията от други източници. Например много сходна информация дава френският географ и високопоставен служител във френския двор Никола дьо Николе в своята книга „Пътувания в Турция“, базирана на неговото пътуване през 1551 г., но и на наблюдения от предишно пътуване.²⁶ Тоест тя почива на наблюдения само 20–30 години след създаването на съчинението на Вахиди

²⁵ Пак там.

²⁶ Nicolay, Nicolas de. Le Navigazioni et Viaggi, Fatti Nella Turchia, di Nicolo de' Nicolai del Delfinato, Signor D'Arfevilla, Cameriere, & Geografo ordinario del Re di Francia, con diuerse singolarità uiste, & offeruate in quelle parti dall'Autore. Nouamente tradotto di francese in italiano da Francesco Flori da Lilla, Aritmetico. Venetia: Preffo Francesco Ziletti. 1580.

За това съчинение от колекцията на НБКМ вж Минчева, Бояна. Перли в КОРОНата: Великопепният век през погледа на пътешественика. – В: Библиотека, 2020, № 4, с. 17–21.

и е написана около 45 години след него. Съчинението на Никола дьо Николе се съхранява в специалната колекция на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, в превод на италиански език от френския оригинал.²⁷ Вилайетнамето на Тимур (Демир) Баба, което сме изследвали подробно, също съдържа много сведения, които съвпадат с описанията в представяното съчинение, известно със заглавията „Хадже-и Джихан ве Нетидже-и Джан“, „Менакъб-ъ Хадже-и Джихан“ и „Китаб-и Таваиф-и Ашере“, както и с написаното от Николе. Разбира се, никога не трябва да забравяме тяхната пристрастност към конкретно религиозно учение.

За личността на автора – Вахиди – не разполагаме с особено много и категорични сведения. В статията си А. Гьолпърнарлъ дава следната информация за него: „Вахиди е от Истанбул. Според Лятифи²⁸ той е получил прозвището Вахиди, защото едното му око било сляпо. Бил мистик (суфий), принадлежащ към тариката Зейнийе. Бурсалъ Тахир бей пък пише, че е бил автор на още две съчинения – *Sâadet-nâme* и *Şifâ us-sudûr*, и бил внук на Измитли Кара Давуд (кадия в Измит (Никомидия)), който починал в Бурса през 948 г. по хиджра (1541/42) и бил погребан в двора на месджида, който изградил там. Името му било Абдюлвахид“.²⁹

Ахмед Т. Карамустафа обаче поставя под съмнение авторството на тази личност и изказва становището, че не е възможно Абдюлвахид Кара Давудзаде да е авторът на това съчинение, защото е починал на млада възраст през 985 г. по хиджра (1577), а работата е завършена в края на 1522 – началото на 1523 г.³⁰ При работата ни с препис ОР 448 (1) от това съчинение при изготвянето на *Каталога на източните ръкописи* ние също изпитвахме силни колебания и съмнения, че именно този Абдюлвахид – внук на Кара Давуд (отъждествен с Вахиди), е авторът на интересувашото ни съчинение, но възприехме тази теза, опирайки се на Гьолпърнарлъ, Лятифи и Бурсалъ Тахир.³¹ Тук обаче коригираме това мнение и приемаме тезата на Карамустафа, който отхвърля неговото авторство. Така че въпросът за истинската личност на автора остава открит.

На описанията на отделните общности и на техните вярвания и ритуални практики тук няма да се спираме, защото те ще бъдат предмет на друга наша публикация. Но с оглед на научната коректност трябва да посочим, че това съчинение – като извор за религиозния и социалния живот и за историята на мистицизма в Османската империя, е оценено високо от специалистите и през 1986 г., половин век след статията на Гьолпърнарлъ, Ахмед Т. Карамустафа защитава докторска дисертация върху него в Университета МакГил в Монреал (Канада), включвайки исторически анализ и критичен анализ и превод на определени части от текста на

²⁷ Р ит. 580.1.

²⁸ Лятифи – автор на биографичен сборник (тезкире) за османските поети – Бел. авт.

²⁹ **Gölpınarlı**, Abdülbaki..., с. 130; **Bursalı**, Tahir. Osmanlı Müellifleri. Cild 2, с. 475.

³⁰ **Karamustafa**, Ahmet T. Menâkıb-ı Hoca-i Cihân. – В: *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cild 29, 2004, с. 110.

³¹ **Brief catalogue of the Oriental manuscripts preserved in St. St. Cyril and Methodius National Library: Vol. 2: OP 201–OP 500...**, с. 424.

английски език.³² Именно то е в голяма степен и в основата на неговото изследване *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Middle Period 1200–1550* (Непризнаващите правила приятели на Бога: Дервишките групи в средновековния ислямски период 1200–1550).³³

³² **Karamustafa**, Ahmet T. *Vāhidī's Menākīb-i Ḥvoca-i Cihān ve Netīce-i Cān*. Critical Edition and Historical Analysis. A Thesis Submitted to The Faculty of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. McGill University, Montreal July 1986.

³³ **Karamustafa**, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Middle Period 1200-1550*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1994.

Бюрото за оценка на технологии – поглед от дистанция

ХРИСТО МУТАФОВ

Technology Assessment Bureau – a view from a distance

Hristo Mutafov

Summary

The author talks about his participation in the Bureau of Technology Evaluation (BOP), formed at the suggestion of General Atanas Semerdzhiev. The idea was accepted and approved by T. Zhivkov. The operational management was assigned to Prof. Margarita Pandeva.

Key-words: BOP, Todor Zhivkov, Atanas Semerdzhiev, Margarita Pandeva.

Човек живее не само личния си живот като индивид, но и съзнателно или несъзнателно живота на своята епоха и на своите съвременници.

Tomas Mann, 1924

Изпълнявайки от първия ден на постъпването ми на работа в Националния център за научна медицинска информация (Център/ЦИМ) чисто производствени задачи по аналитико-синтетичната обработка на научни публикации, бързо установих тяхната различна научна значимост. Това обуслови интереса ми към оценката на познавателното естество на Научноизследователските разработки (НИР), чието осмисляне постепенно формира моята изследователска доминанта – изучавах съществуващата литература по въпроса и публикувах (начиная от 1974 г.) всякъде, където успеях да пробия бронята на редакционните колегии или да ги заобиколя.

Една вечер, някъде преди новата 1985 г., на вратата в жилището ми се позвъни и един строго униформен шофьор (за когото в първия момент помислих, че идва да ме арестува) ме откара с една „Чайка“ до голям мезонет на най-горния етаж на ул. „Сан-Стефано“ № 22А, където бях посрещнат най-любезно от проф. д.ик.н. Маргарита Запрянова Пандева (1933–2019), по онова време все още „доцент“, която ме представи на няколко присъстващи.

Трябваше да минат седмици, преди да осъзная, че проблемите, които се обсъждат от компанията, имат отношение към вече приключвано проучване на провеждани в страната изследвания, технологии и производства в областта на електрониката, че изготвяните експертизи трябва да отразяват наистина реалното състояние на нещата и че са предназначени лично и само за председателя на Държавния съвет – другаря Т. Живков. Разбрах, че съм бил привлечен за участие

в тази изследователска група след като проф. М. Пандева и генерал-полковник Атанас Семерджиев (1924–2015), началникът на Генералния щаб на Българската армия, са се запознали с моята статия „Нов метод за оценка на завършените дисертационни НИР“ в издавания от Централния институт за научна и техническа информация (ЦИНТИ) информационен бюлетин „Научно-техническа политика“ (год. 12 (1985), № 3, с. 3–12), предоставена им от инж. Стефан Д. Павлов, член на редакционната колегия на бюлетина.

Така между мен, инж. Ст. Павлов и проф. М. Пандева се е реализирал по-редният пример за един от начините за разпространение на научната информация – лично общуване между учените посредством споделяне на сведения за конкретни публикации в научни списания, последвано от активна съвместно-персонализирана изследователска дейност. И това не е единственият, случил се лично с мен пример. По подобен „литературен“ път, насочен от проф. д.п.н. Александра Куманова, стигнах до творчеството на академика от Росийската академия по естествени науки, канд. физ.-мат.н., д.филос.н., проф. по информатика и проф. в Колежа „Св. Тома Аквински“, Юлий Анатолъевич Шрейдер (1927–1998). Открих публикациите им и посредством е-майл-кореспонденция се запознах лично, станах добър приятел и постигнах активно общонаучно сътрудничество с изтъкнатите специалисти в областта на научната информация:

- ст.н.с. І.ст. д-р мед. Владимир Семенович Либенсон (1930–2022), ръководител на отдели по оптимизация на научните изследвания в Московските научноизследователски институти (НИИ) по туберкулоза и по организация и икономика на НИР в НИИ по микрохирургия на окото;

- ерудиция Алексей Владимирович Блек, заведущ научно-информационната служба в НИИ по експериментална медицина в Петроград, който успях да ангажирам даже като лектор за серия лекции за специализанти и аспиранти в Медицинския университет (МУ) в София. По време на личното ни общуване, като мой личен гост в София, Алексей Владимирович, потомък на удостоен за „столбови дворянин“ от цар Петр І Алексеевич (1682–1721), завладя вниманието и сърцето ми със своята ерудиция и аристократично и в професионален аспект, поведение.

Творческото ни професионално сътрудничество и интензивно житейско приятелство със ст.н.с. І.ст. инж. Юрий Александрович Клочко (1945–2022) от Института за изследване на научно-техническия потенциал и история на науката в Киев дължа от насочването ми към сътрудничество с него от акад. проф. д.ик.н. и к.тех.н. Геннадий Михайлович Добров (1929–1989), световноизвестния учен, директор на Института, с когото се бях срещнал за консултации по изследователската ми проблематика.

Доц. Любен Атанасов (1935–1999), Юрий и проф. Веселин Борисов Василев (1939–2021) бяха най-точните, най-изчерпателни, най-проникновените рецензенти, всеки от тях – в различните етапи на моята дисертационна епопея.

Сред всички тях, но не на последно място, трябва да отдам цялото си внимание и най-голямо уважение на акад. проф. д.филос.н. Леонид Григориевич Джахая. Дългогодишното ни активно приятелско общуване, възникнало като професио-

нално преди повече от 40 години в София, след това продължи по време на неговата дейност в Института за примати в Сухуми, продължава интензивно и днес. След бягството му от Сухуми при „освобождаването“ на Абхазия от СССР контактувам най-активно с него, макар и телекомуникационно, в Тбилиси.

Експертната група е била сформирана по предложение на ген. Ат. Семерджиев, идеята – възприета и одобрена от Т. Живков, а оперативното ръководство е било възложено на проф. М. Пандева (това е версията, която ми е била съобщена). През цялото време на функционирането на групата ген. Ат. Семерджиев изпълняваше ролята на ангажиран и компетентен неин патрон, а проф. М. Пандева – на високоактивен и компетентен мениджър с позитивно отношение към всеки член на групата, включително и относно лични негови проблеми.

След няколкократни заседания на работната група, по предложение на ген. Ат. Семерджиев, бях определен за зам.-ръководител на програмния колектив по проблемите за оценка на иновациите, подготвящ информация лично за Т. Живков. С въпросите на административното регламентиране и финансирането на дейността на групата се занимаваше проф. М. Пандева. Първоначално групата е била сформирана към Комитета за наука и висше образование при Министерския съвет (МС). Впоследствие – като част от изследователска програма към Информационно-социологическия център при ЦК на БКП, с наименованието „Бюро за оценка на технологии“ (БОТ).

След обсъждане на моята методика за оценка на НИР, ген. Ат. Семерджиев и проф. М. Пандева решиха да се направи оценка на съществуващите, актуални по това време у нас – 80-те години, изследвания и производства в областта на биотехнологиите и на лазерите.

Беше ми предложено и приех изпълнението на проектите (13 март 1985) „Оценка на биотехнологичните НИР, реализирани в България през периода 1981–1990 г.“ и „Оценка на НИР в областта на лазерните технологии, реализирани в България през периода 1981–1990 г.“.

Подготвеният от мен и редактиран окончателно от проф. М. Пандева и ген. Ат. Семерджиев методичен материал „Подход за оценка на продукта от завършени НИР“, като метод за работа на ръководената от проф. М. Пандева „Програмна изследователска група“, беше без мое присъствие представен на 22 декември 1985 г. официално на Т. Живков.

В течение на времето участвах в поне три срещи на Т. Живков с нашата малочислена група членове на БОТ. Срещите винаги бяха в неголямата, но пък прочута сред политически изкушения, овална заседателна зала на Политбюро до кабинета му. Той винаги се ръкуваше любезно-безлично с всички участници в срещата. Мен лично всеки път много ме впечатляваше неговото ръкуване – малка безволева длан, влажна и студена, все едно че държа студен, влажен и мек гол охлюв в ръката си... При разговорите по проблематиката на конкретната среща той коментираше компетентно, високо оценявайки получените от нас доклади, даваше уместни препоръки по конкретни елементи на текущите изследвания и възлагаше нови задачи по актуална за него предимно икономическа проблематика. По вече поетите от мен оценъчни изследвания относно научноизследователската и

внедрителската дейност в областта на лазерите и биотехнологиите не се случи да възникне разговор по същество.

По време на среща на състава на БОТ на 21 март 1986 г. с Т. Живков в МС, Т. Живков извика новоназначения началник на кабинета му – член-кореспондента на Българската академия на науките (БАН) проф. Никола Костадинов Стефанов (1932–), и му възложи да оказва пълно съдействие за работата ни. Тогава проф. Н. Стефанов разбра за съществуването – моето и на моята методика за оценка на НИР. Инструкцията имаше за резултат точно обратния ефект – вместо да съдейства, той, използвайки административно-управленските си възможности, тихомълком, дразнейки ежедневно проф. М. Пандева, правеше всичко възможно, според силите си, за да пречи на работата ни. (Защо? – Не се използваше методика от ръководения от него Център по наукознание към БАН, чийто директор беше, а методиката на някакъв си неизвестен за него и сътрудниците му Хр. Мутафов! Не случайно Центърът по наукознание днес е в небитието...)

Въпреки наличието на повече участници в списъка на групата по оценката на биотехнологичните и лазерните разработки, практически самите оценъчни изследвания бяха проведени лично и само от мен, съчетавайки задълженията си в Центъра за информация по медицина с работата по експертизите. Наложих се да осъществя многократни срещи на различни места в столицата и провинцията с повече от 150 специалисти. За да не се сблъскам с неразбиране и негативизъм, беше ми дадено писмо от Държавния съвет, задължаващо всеки, към когото се обърна, да ми оказва съдействие. По-късно ми бяха издадени и служебни карти (№ 398/1.XI.1990 и № 107/6.II.1991). Текстът в двете карти беше: „Задължават се държавните органи да му оказват нужното съдействие при изпълнение на служебните му задължения“.

Всички около мен в Центъра, а и някои познати в МУ знаеха, че работя по „няква“ задача, свързана вероятно с високопоставени личности и служби, а някои от партийно и служебно значимите персони вероятно са знаели с какво и с кого са свързани заниманията ми. Само с това може да се обясни обстоятелството, че никой не ме попита или направи забележка за множеството немедицински лица, посещаващи ме в течение на месеци в периода 1985–1989 г. и за моите „своеволни“ излизания в работно време.

Така масовата успешна апробация на основния резултат от моето дисертационно изследване – „Методът за социо-познавателно характеризирание (респ. за „оценка“) на НИР“, осъществена посредством съдържателната, с висока познавателна и потенциално висока социална значимост моя дейност в БОТ, беше неподвиждана и внезапно възникнала за мен възможност за практическо прилагане на теоретичните постановки в доктората ми, 2–3 години преди официалната му защита през 1991 г.

Защо неподвиждана? – Тъй като Комитетът за държавна сигурност (КДС) беше имал грижата да не успее да защитя дисертация и успя да проточи защитата ѝ с 19 години (1973–1992):

1975, 16 декември

Доносник съобщава, че на междусекционен колегиум в Научноизследователския институт по социална хигиена и организация на здравеопазването (НИИСХОЗ) д-р Цветан Кардашев ще предложи зачисляването ми за свободен аспирант за защита на дисертация. Доносът съдържа императивно указанието, че – **досие ИНТЕЛИГЕНТИ**: „Чрез ръководството на Министерството на народното здраве (МНЗ) ще се вземат мерки за отсрочване разкриването на процедура за подготовка на кандидатска дисертация на д-р Мутафов в НИИСХОЗ“.

1975, 18 декември

Депонирах в НИИСХОЗ за зачисляване в свободна аспирантура разработката „Формализиран метод за преценка на научната стойност на кандидатските дисертации“.

1975, декември

Досие ИНТЕЛИГЕНТИ – доносник съобщава: „...обектът (т.е. Хр. Мутафов) сам пише рецензията на професора [проф. Тодор Захариев], който ще му разкрие процедура за аспирантура...“.

1976, 10 март

Досие ИНТЕЛИГЕНТИ – разработката действително била „загубена“, точно преди обсъждането ѝ от научния съвет на НИИСХОЗ. И така, в деня, когато трябваше да се състои обсъждането, когато се явих на самото заседание, ми беше заявено (от винаги подчертано любезния д-р Тодор Казанлъклиев), че представеният от мен материал се е изгубил, но не ми беше предложено да го възстановя, въпреки че на всеки би трябвало да е ясно, че разполагам с копие от него. Реших, че лична недоброжелателност в професионалния кръг около мен е причина, но по-късно, след „нежната революция ‘89“, от **досие ИНТЕЛИГЕНТИ** разбрах, че на 20 март 1976 г. преписката по дисертацията ми е била иззета не от Научния секретар на НИИСХОЗ – д-р Т. Казанлъклиев, а от винаги любезния при нашите редки срещи проф. Т. Захариев, който всъщност в случая е бил „дългата ръка“ на VI управление на КДС в НИИСХОЗ.

Досие ИНТЕЛИГЕНТИ: в указания на шеф от КДС към оперативен работник и към доносник от 27 март 1976 г. четем: „Става въпрос за забавяне разкриването на процедура за кандидатска дисертация на д-р Мутафов (което е по наше искане)... за да защити дисертация на тема „Методи за оценка на ефективността на научните дисертации“, трябва да се запознае със значителен брой кандидатски дисертации, свързани с организацията на здравеопазването, както и с резултатите от внедряването им. По този начин би получил достъп до много широка информация... наред с това да... изучава отношението му към въпросите във връзка с XI конгрес на БКП... Става въпрос за забавяне разкриването на процедура за кандидатска дисертация от д-р Мутафов (което е наше искане)“.

В **досие ИНТЕЛИГЕНТИ** от 31 март 1976 г. отново четем: „Чрез ръководството на МНЗ да се осуети разкриването на процедура за кандидатска дисертация на д-р Мутафов по посочената тема“.

Излезе, че беше прав д-р Стефан Пастухов (племенник на известния политик Кръстьо Пастухов), с когото се бях запознал случайно по време на мое преби-

ваване в станцията на МНЗ на спирка „Журналист“ във Варна: „Христо, нямай илюзии, че ще те допуснат до защита на дисертация! Никой тоталитарен режим не допуска действия, в резултат на които би съществувала и най-малката възможност да бъде злепоставен или да се застраши съществуването му“.

Четири години работих най-интензивно по задачите си в БОТ. През цялото това време никой не ми зададе естествения въпрос: „Защо след като съм свързан, както изглежда, с такива важни служби и личности не съм поискал тяхното съдействие за провеждане на толкова дълго бавената моя дисертационна защита?“. Мисля си, че може би само аз си задавам този въпрос... Но за мен отговорът е ясен: познавайки добре методите на „големите и малки вождове, упражняващи „народната власт“ в страната ни, и достатъчно ориентиран за начина на мислене и действие на този, за когото работех, т.е. за Т. Живков, а също и кариеристичния морално-етичен облик на началника на кабинета му – проф. Н. Стефанов, не можех, не смеех и не трябваше да си позволявам и най-невинния опит да привличам вниманието им към мен и да търся съдействието им за моята скромна – в сравнение с техните високи амбиции – научна кариера. Представям си докъде биха могли да стигнат при най-малко съмнение, че са в макар и най-ниска степен застрашени – скоростно изгонване от София, скалпване на някакви обвинения, лагери и т.н. А така, просто работейки по моя метод за обективна оценка на научния принос, „скрит“ между всички членове на БОТ (за някои от тях ми беше ясна принадлежността им към властимащия „хайлайф“, зад гърба на формалния ръководител на БОТ – проф. М. Пандева и ментора на БОТ – началника на Щаба на армията – ген. Ат. Семерджиев (и двамата – съвсем наясно, както за политическата ми ориентация, така и за фамилията ми произход, но истински добронамерени), можах да апробирам конструирания от мен метод за оценка на научния принос – официално, в национален мащаб и то в три научно-приложни направления – медицина, биотехнология и лазерни изследвания!..

И така, след като през 1980 г. материалите по готовата ми подвързана докторска дисертация „попаднаха в ръцете“ на акад. Азаря Призенти Поликаров (1921–2000), директорът на Центъра за научна информация с Централна библиотека и Научен архив на БАН, този – години наред куртоазно лицемерен с мен, умен, образован, но извънредно социално-подвижен и хитър учен епигон, един от съветниците на Людмила Живкова, единият от двамата с проф. д-р Асен Христов Златаров (1885–1936; но и той „В страната на Съветите“ (София, изд. „Наука и изкуство“, 1936, 232 с.), „затворил си очите“ за порядките в „империята на злото“!) най-добри популяризатори на науката у нас, замрази процедурата ми цели 10 –!– години и защитата ми стана възможна едва през 1991 г. след „демократичния преврат 1989“.

Основен консултант при възникващи затруднения по предметно-тематичното естество на някои биотехнологични изследвания, освен рецензентите на конкретните анализирани разработки, ми беше доц. д-р Александър Борисов Рътков (1942–?) от Института по микробиология при БАН.

За оценката на лазерните производства ми съдействаха председателя на Комитета за наука при МС генерал-лейтенант Стоян Вълчев Андреев (1934–2017) и

полк. Светослав Мирчев. (За първи път в живота си и по време на професионалната си кариера имах шанса да работя с военни – изрядни професионално и като личности офицери!)

По време на среща на експертната ни група с Т. Живков, точно в деня и часа на избирането на Георги Иванов Атанасов (1933–2022) за премиер (24 март 1986), в рамките на свободен общ разговор, колега от групата запита директно Т. Живков как на такава посредствена личност се възлага такъв отговорен държавен пост. Крайно прямият отговор беше, че не може да се намери по-подходящ между наличните председатели на окръжните комитети на партията и че на конкретни други, по-интелигентни, не може да се има доверие!¹...

На въпроса защо ние от групата не виждаме резултати от информацията, която му предоставяме, той обясни, че явно ние – учените, нямаме представа колко е сложна общата управленска ситуация в страната и колко е трудно, почти невъзможно, да се правят бързи и резки организационно-кадрови промени, но че той оценява високо информацията, която му предоставяме, колкото и да е тя нелицеприятна, и ни благодари за проявеното усърдие.

Направи ми впечатление мъдрият от науковедска гледна точка негов съвет, а именно: успоредно с работата по възлаганите ни от него експертизи да продължим да работим, всеки от нас, по личните си доминантни изследователски проблеми, работата по които всъщност е направила всеки от нас, висококомпетентния специалист, така полезен, в случая за настоящата експертна група.

Оценяващ експертизите, представяни му от БОТ, ние, членовете на експертната група, бяхме удостоени лично от Т. Живков да бъдем гости-делегати на XIII конгрес на БКП (2–4 април 1986). Разхождах се два дни във фойето на т.нар. Национален дворец на културата (НДК). Насладих се на изненадата на няколко познати партийни функционери, които обичайно с „високо навирени носове“ ме „забелязваха“ обикновено снизходително, когато ми се беше случвало и налагало да влизам в служебни контакти с тях. Най-впечатляващо за мен беше изумлението на другаря генерал-майор акад. проф. д-р мед. д.м.н. Атанас Христов Малеев (1917–2001), ректор на Медицинската академия, който беше съкратил съпругата ми д-р Убавка Йорданова Яковчева-Мутафова от Националния институт за сърдечно-съдови заболявания (III градска болница в София), но пък не беше успял и мен да изгони от Центъра в битността ми на политически неблагонадежден, но това е друга история. Неочакваната ни среща вероятно ги е убедила, че съм дълбоко законспириран партийно-държавен функционер.

1986, 26–31 май

Участие в IV международен симпозиум на социалистическите страни по биотехнологии, Варна, Дом на учените „Жулио Кюри“. Моя, самопоставена ми, задача беше възможността да се ориентирам в най-новото в областта на биотех-

¹ Както пише и Хана Арент през 40-те години на XX в., най-лошият вид еднопартийна държава „неизменно заменя най-големите таланти, независимо от техните предпочитания, с онези глупци и бездарници, чиято липса на интелигентност и креативност си остава най-добратата гаранция за тяхната лоялност“.

нологиите, а и евентуално, при възможност, да осъществя диалог с подходящи участници в симпозиума. Отседнах в почивната станция на Министерството на народната отбрана, в апартамента на началник-щаба на армията ген. Ат. Семерджиев – „сблъсках“ се с привилегиите, предоставяни за „жълти стотинки“ на партийно-държавния „хайлайф“ в „Народната ни социалистическа република“, организирана чрез диктатура на пролетариата...

През 1987 г. беше завършена огромната по обем оценка на биотехнологичните изследвания и производства в рамките на една петилетка (общо 825 с.), а през 1989 г. подобна експертиза, но със значително по-малък обем и за лазерните такива (общо 113 с.). Окончателните текстове на синтезираните експертни доклади (едър шрифт: за биотехнологиите – 53 с.; за лазерните изследвания – 21 с.), предназначени лично и само за Т. Живков. Редактирахме ги тримата заедно – проф. М. Пандева, ген. Ат. Семерджиев и аз.

На 12 август 1987 г. доц. М. Пандева е връчила на ген. Ст. Андреев готовия научен доклад за оценката на биотехнологичните НИР. Докладът за оценката на лазерните технологии е бил предаден по предназначение през следващата 1988 г.

Двата доклада във формата и съдържанието, предназначени за Т. Живков, са следващите две самостоятелни части – V. БИОТЕХНОЛОГИИ и VI. ЛАЗЕРИ, от настоящата, подготвяна от мен поредица публикации за „Оценъчната научна дейност“.

И в края на краищата публикуването на монографията ми „Научният принос. Методологични анализи. Рецензиране“ (София, „За буквите – О писменехъ“, 2019, 472 с.) е успешният народополезен завършек – „лебедовата песен“ на изследователските ми усилия, обединяваща в едно завършено цяло теоретичните ми постановки с тяхното практическо приложение и проверка в три научно-практически области – медицина, биотехнология и лазерни технологии. Монографията можа да се реализира едва 30 години след защитата на доктората ми, след реалното инерционно постепенно отпадане на „протекцията“ от страна на службите на ДС и след приключването на дейността ми в БОТ. Т.е. оказа се, че цялата ми научно-изследователска дейност, продължила около ½ век е протекла като:

1. Безплатна 20-годишна „частна научна дейност“ по разработване на дисертационния ми труд, осъществявана безплатно и без директно в административен аспект отношение към служебните ми задачи в Центъра, но същевременно и при творческо изпълнение на служебно-професионалните ми задачи.

2. Извънслужебна нископлатена работа в продължение на 5 години в БОТ, последвана от непрестанни усилия за популяризиране на конструирания от мен „Метод за оценка на научния принос“ и подготовката и издаването на същия като монография. И днес – в 85-годишната ми социална зрялост и на разсъдъка ми, разбирам че Провидението е отсъдило най-доброто за мен както с кои *Хора* да се среща, така и какво, как и кога да свърша!

Проведената официализирана социо-познавателна характеристика на биотехнологичните и лазерните НИР с изразената от Комитета за наука при МС (заповед № Р-110/18.09.1987) висока оценка за ефективността на методиката, съчетана и с

оценката, и с официалното утвърждаване на резултатите от оценката на медицинските дисертации, посредством защитата на докторския ми труд, беше успешно потвърждение за правилността на предлагания от мен оценъчен подход в науката.

В попаднало в мен копие от Заповед № Р-110/18.09.1987 на Комитета за наука при Министерския съвет бях разбрал, че председателят на Комитета за наука при МС акад. Бл. Сендов (един от висшестоящите ръководители в „Програмата за мозъка“!) е отпуснал 5000 лв. награда за 12-те участници в „колектива“ по оценката на биотехнологичните НИР. Всъщност 90 % от работата я свърших аз и въпреки че за мен бил определен „най-големият хонорар!“ – 1400 лв, от всички останали само доц. М. Пандева (1000 лв) и инж. Ст. Павлов, отговорникът (?) за сп. „Научно-техническа политика“ на ЦИНТИ, който насочи доц. М. Пандева към мен като специалист по оценката на НИР, само те двамата заслужаваха да получат и те възнаграждение. Какви хонорари са получили останалите „членове на експертния колектив“ не зная. Ясно е само, че половината от цялата сума – 2600 лв, е отишла към останалите 10 „мъртви души“ от „колектива“. Това е чудесен пример за „социалистическите порядки“ в производството, в случая – и в научното производство!... (Неотдавна, през януари 2020 г., чух по телевизията, че за подобна и доста по-неопределена финансова информация, бившият премиер Иван Йорданов Костов (1949–) и сие, преди да се издигне до властовите си позиции, са получили от ръководството на Съюза на демократичните сили 30 000 лв!)

Ангажиментите ми във връзка с оценките на технологии по линия на БОТ, станаха причина за интереса ми към проблемите на т.нар. „Ценностен анализ“. В процеса на работата ми в БОТ открих голямото значение на този подход в рационализирането на производствените процеси и огромното число официални стандарти по проблема. За съжаление не можах да напредна по-дълбоко в материята и успях да съставя само един въвеждащ материал по проблема.

Проф. М. Пандева положи големи усилия за организиране, проектиране и планиране на още две инициативи, които при зараждащите се и настъпили около 1989 г. политически сътресения си останаха на ниво „идея“:

1. Програмен колектив за изпълнение на изследователски проект на Министерството на културата, науката и просветата (МКНП) с базова организация „Стопанско дружество за трансфер на технологии ИКАР“ (1 април 1988–28 февруари 1989). Развоен проект: „Оценка на научноизследователска и развойна дейност (НИРД) в областта на лазерните технологии и водещите направления на биотехнологията, изпълнени в НРБ през периода 1981–1988. Изграждане на автоматизирана система за обработка на резултати от оценка на НИР и от ценностен анализ на производствени технологии и/или продукти“. Подготвяйки се за проекта, с писмо на ИКАР, с изх. № 196/18.04.1988 г., даже беше уведомен проф. Ал. Вълчев, директорът ми в ЦНИМЗ, за моето участие в проекта и че ще се наложат мои командировки.

2. Договор от 20 декември 1990 г. между БОТ и 9-членен експертен колектив, между които, на първо място, бях вписан и аз, като координатор между БОТ и колектива, с ръководител проф. Асен Ставрев Тошков за изпълнение на експертна задача „Оценка на биотехнологичната НИД в България през периода 1981–1990

г. в ролята ѝ на съществена съставна част на целокупния иновационен процес“. Това, явно беше идея на проф. М. Пандева за припечелване на пари, но така или иначе, въпреки няколкократните срещи и обсъждания идеята не получи развитие и аз даже не успях да се запозная с „ръководителя“ проф. А. Тошков.

С това приключи опитът за изграждане на стабилна система за обективна оценка на научноизследователски и развойни проекти. Вероятно не е настъпил моментът или пък законите на познанието предполагат съществуването на „творчески хаос“ в тази област на човешкото Съзнание и действия..

И днес все още не зная и не мога да реша въпросът за генезиса на БОТ:

- БОТ един от елементите на прословутата „Програма за мозъка“ на Людмила Живкова, респ. на ЦК на БКП, предназначена да създаде „комунистическия супермен“ с умения на „западен мениджър“ ли е или е решение на самия Т. Живков – последно усилие да получи обективна информация за състоянието на науката у нас, знаейки много добре подмазваческия нрав на плеядата от посредствени мениджъри и лъже-интелигенти около властта му, на които не би могъл да разчита за достоверна информация. Ако е последното – предоставените му от мен експертизи за биотехнологичните и лазерните НИРД, макар и достоверни, се оказаха и те закъснели в усилията му да „преведе“ режима през бурята на перестройката.

- Капризно благоволение на Съдбата лично към мен ли е конструирането на такава констелация на обстоятелствата, че да ми предостави шанса да апробирам теоретичните си спекулации върху голям брой обществено значими и признати, напълно независими от мен обекти, какъвто са биотехнологичните и лазерните научни и внедрителски проекти или аз просто се оказах дребничка пешка, попаднала на подходящото място в подходящото време?

Или пък е реализация на известния в обществения и в научния живот принцип, че всяка информация, респ. идея намира творческия Субект, който ще я реализира...

Източници

Експертно-научен доклад за служебно ползване, предназначен директно за председателя на ДС на НРБ, подг. чрез използване на Методика за оценка на НИР на д-р Хр. Г. Мутафов, под неговото рък. и с активното му участие, разработен в рамките на комплексното изследване „Оценка на научноизследователските и развойно-внедрителските разработки в областта на лазерните технологии и водещите направления на биотехнологиите, изпълнени в НРБ през периода 1981–1988. Изграждане на автоматизирана система за обработка на резултати от оценка на НИР и ценностен анализ на производствени технологии и/или продукти по договорна тема с МКНП-наука, № 864/20 февр. 1988“. Специализиран научен съвет, назначен от МКНП-наука, е приел доклада на 20.01.1989 г. с „висока оценка за анализа на научната стойност на лазерните изследвания“ (потвърдено с изходящо писмо № 26.00-5/13.03.1989 г. на МКНП. Трудът, 22 с. с 9 приложения е депониран в ЦДА – приемно-предавателен протокол, т. 1, от 1.01.2019 г.

Експертно-научен доклад с ограничено разпространение, предназначен директно за председателя на ДС на НРБ. Разработен е съгласно заповед № Р-60/31 от дек. 1986 г. на Комитета за наука при МС, чрез използване на Методика за оценка на НИР, създадена от д-р Христо Г. Мутафов, от научен колектив под рък. и водещото участие на д-р Хр. Г. Мутафов. Със заповед на Комитета за наука при МС № Р-110/18.09.1987 г. е изразена „високата оценка за ефективността на приложената методика и за работата на изследователския колектив, в който участва и д-р Хр. Г. Мутафов: писмо на Комитета за наука при МС, изх. № 92.00-48/27.10.1987 г. Трудът в 5 т., е депониран в ЦДА – приемно-предавателен протокол, т. 2-б от 1.02.2019 г.

Мутафов, Хр. Новото научно знание и възможности за неговата оценка. Дисертационен труд за присъждане на званието „Доктор на философските науки“. – София : СНС по философия, 1991. – 666 с. (Депониран в НБКМ, сигн. Д973-975/1993.)

Мутафов, Хр. и др. Оценка на научните изследвания в областта на биотехнологиите, изпълнени у нас през VIII петилетка. Т. 1. – 53 с. Т. 2. – 117 с. Т. 3. – 270 с. Т. 4. – 183 с. Т. 5. – 130 с. – София : Комитет за наука, септ. 1987 г. – 908 с., 53 с., 6 прил.

Мутафов, Хр. и др. Резултати от експертен анализ и оценка на 22 секретни разработки по лазери, изпълнени в НРБ през периода 1981–1988. – София : МКНП, 1989. – 22 с., 9 прил.

Мутафов, Хр. Научният принос. Методологични анализи : Рецензиране. – София : „За буквите – О писменехъ“, 2019. – 472 с.

София, 1 май 2022

Методи за стабилизация на хартия при опазване на писменото културно наследство

РАДОСТИНА АНГЕЛОВА, ВЕСКА ЛАШЕВА

Methods for stabilizing paper while preserving the written cultural heritage

Radostina Angelova, Veska Lasheva

Summary

With long-term storage of paper documents, irreversible changes in properties and quality occur. Aging of paper is a process with a change in its chemical composition and a decrease in its mechanical strength. As the paper ages, the fibers become brittle and fragile. Some types of paper, especially those with a high wood content, are of low durability due to their high lignin content. Lignin oxidizes, changes and the paper becomes brittle and yellow. The aim of the present work is to study and apply different methods of deacidification and neutralization of acidity on paper objects.

Key-word: paper, paper documents, paper aging, neutralization, water treatment.

Въведение

При продължително съхранение на документи от хартия в нея настъпват необратими промени в свойствата и качеството. Стареенето на хартията е процес с изменение на химичния ѝ състав и намаляване на механичната ѝ якост. При стареене на хартията влакната стават крехки и чупливи. Някои видове хартии, особено тези с голямо съдържание на дървесинна маса, са с ниска дълготрайност, поради голямото съдържание на лигнин. Лигнинът се окислява, изменя се и хартията става крехка и пожълтява.

В статията си авторите¹ анализират проучванията си и представят различни методи на деацидификация и неутрализация на киселинността върху обекти от хартия.

Консервацията и реставрацията на материалите е свързана със запазване, възстановяване и доближаване на обектите до първоначалното им цялостно състояние. За да се приложат възстановителните процеси, необходимо е да се познават същностните изменения на материалите, изграждащи писмените паметници на културата при дълготрайното им съхранение и да се преустанови действието

¹ Авторите изказват своята благодарност на Фонд „Научни изследвания“ – България и на ХТМУ – София за дадената им възможност да работят по проект № КП-06-Н49/1-2020: „Изследване на нови възможности за придаване на мултифункционални свойства на хартии“.

на разрушителните фактори, предизвикващи ускореното стареене на хартията и мастилата. Да се разкрият надеждни методи за тяхното възстановяване.

Дълготрайността на хартията зависи от метода на получаване и от вида на използваните полуфабрикати, проклеиващи вещества, пълнители, багрила, киселинността на хартията, условията на съхранение – относителна влажност и температура на средата, светлинните лъчи и микробиологичните въздействия.

Производството на хартия се смята за едно от четирите велики изобретения на Китай. През 105 години Цай Лун, който служи в двора на династията Хан, изобретява хартията, като използва износена рибарска мрежа, кора от черница, влакна от лико и парцали. Тези суровини са евтини и се намират в изобилие. Той ги смесва с вода, прави каша, която после суши и пресова. Според легендата, той наблюдава как птиците правят гнезда и взема идеята от тях. Производството на хартия се е пазило в дълбока тайна дълго време.

Основният технологичен процес за производството на хартия е запазен и до днес. Растителни влакна са се размиляли (разтривали) в каменни корита с тежко дървено чукало, след което от тях се получава разреждана водна суспензия (дисперсия). Тя минава през сито, върху което се отлива лист.

Хартията е еластопластичен, капилярно порест листов материал, получен от растителни влакна, обработени по определен начин и свързани здраво помежду си в тънък лист.

Цели седемнадесет века хартията се е произвеждала ръчно, без да настъпят усъвършенствания.

В края на XVIII в. започва промишленото производство, след изобретяването през 1799 г. на първата машина за производство на хартия от французина Никола Луи Робер.

Хартията се изготвя обикновено от определена комбинация от различен вид влакнести материали – от иглолистна и широколистна целулоза, дървесинна маса, отпадъчна хартия. Съставът ѝ се определя от вида на влакнения материал. Едни от важните условия за дълготрайността е влакненият материал да не съдържа лигнин и тя да е получена в неутрална или слабоалкална среда.²

Исходната якост на хартиения лист зависи от:

- морфологичните особености на влакната;
- химичните фактори, които са свързани със състава на дървесината – лигнин, хемицелулози и целулоза;
- физико-механичните фактори на база степен на набъбване на влакната и физичните фактори на якост на самите влакна.

Колкото е по-високо съдържанието на целулоза в използваната хартия, толкова по-голяма е нейната дълготрайност. Водородните връзки остават непроменени за столетия, но късите целулозни вериги са склонни към окисляване. При тази целулозна деструкция се намалява якостта и продължителността на живот на хартията.

² Боева, Р. Стареене на материалите: Лекционен курс. София: ХТМУ, 2017, с. 1–10.

Влакнестият материал в значителна степен определя дълготрайността на хартията, както и рН на хартиената суспензия.

Същността на подготовката за производство на хартия се състои в разvlakняването на влакнестите материали в хидропулпер, откъдето зависят нейните свойства, и при размилането те се формират. Това е много важен процес, при който се извършва механично въздействие върху влакнестия материал във водна среда. Хартията се получава от разнообразни по вид влакнести материали, намиращи се в определено количествено съотношение и определящи нейните качества. Те зависят от вида на влакнестия материал и от технологичния режим на обработване и получаване на материалите в готова хартия. Основните изменения при хартиите за дълготрайност са понижаване на механичните свойства и белотата ѝ.³

Физико-механичните свойства на хартиите са едни от основните и са най-важни. Определят се от:

- изходния материал на хартията;
- якостта на дължината на влакната;
- степента на фибриленост на влакнестия материал;
- химичния състав на влакната.

Белотата отразява светлината разсеяно (дифузно) и равномерно. Колкото е по-голяма белотата, толкова е по-голям контрастът между изображението и фона. При оцветените хартии има увеличаване на светлопоглъщането и намалена светлопроницаемост. Това, което човек възприема като цвят, се явява отразена светлина. В състава на хартията влиза също така и голямата група вещества, които ѝ предават специални свойства. Това са различни видове консерванти, органични багрила и пигменти, глицерин, оптични избелители и др.

Процесът на естественото стареене на хартията е дълъг, но за да може да се определи съпротивлението му и дълготрайността на хартията, се използват изкуствени методи за ускоряване на стареенето. Методите са:

1. Изкуствено термично стареене.
2. Изкуствено светлинно стареене (фотостареене).

Първият метод се осъществява в сушилен шкаф с циркулация на въздуха при температура 105° С в продължение на 72 часа, с поддържане на определена влажност. Престоят от 72 часа при 105° С се равнява на 25 години естествено стареене. Шест денонощия се равняват на 50 години, а 24 дни на 200 години; при повишена влажност процесът става по-интензивен.

При *втория* метод (фотостареене) се облъчва хартията с UV лъчи от определено разстояние. При този метод се наблюдава:

- понижаване на белотата;
- повишаване на пожълтяването на хартията;
- понижаване на физико-механичните свойства.

За регулиране на дълготрайността е необходимо да има:

³ **Съйкова, Г.** Основни методи за консервация и реставрация на хартия. София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1986, с. 5–30.

- подходящ подбор от влакнест състав на хартията, с високо съдържание на α -целулоза (памучни влакна);
- проклеиване в неутрална среда;
- хартия без йони (без пълнители);
- правилно съхранение на обектите от хартия.

Необходимостта от стабилизация на документите от хартия е свързана с изменение на състава ѝ и нейната деструкция в процеса на естественото стареене. Стареенето се съпровожда от намаляване на механичната здравина и степента на белота. Основните процеси са: деструкция на целулозата, окислителни процеси, хидролитична деструкция, образуване на напречни връзки и механохимическа деструкция. Хартията, като капилярно-порест материал, е способна да поглъща от заобикалящия въздух газообразните вещества. Скоростта на реакцията се увеличава с повишаването на температурата и на влажността. Киселинното натрупване във самата хартия идва и от киселите мастила, с които са изписани или отпечатани текстовете на самите документи, книги, ръкописи и др.⁴

Неутрализацията на киселинността на хартията е консервационен процес, при който чрез обработване единично или масово на документите в състава на хартията се въвеждат буферни вещества, които поддържат рН в оптимални граници. При неутрализация целта е не заздравяване и укрепване на хартията, а намаляване на скоростта на деструкция в процеса на естественото стареене при съхранение. Този вид обработка е важен за чупливи и в значителна степен повредени документи, както и за повреди, които не са силно изразени, но имат ниско рН. Необходима е, когато хартията има все още значителна здравина.

Неутрализацията на киселинността на хартията и мастилата може да се извърши с водни или спиртно-водни промивки, аерозолно напръскване, намазване с четка или газообработка с буфериращи вещества.

Американският учен Бароу прави значителен принос при консервацията на документи, чиито методи са основани на интегриране в хартията на алкалоземни метали – калций и магнезий. Листовите хартия се държат в разтвор от калциев и магнезиев хидрокарбонат, след това се сушат на въздух с йонообмен. Така едновременно протича и неутрализация на киселинните групи на целулозната верига, натрупани в хартията.

Първата неводна неутрализация е била приложена в Лондон, когато осветлението е било на газ, съдържащ сяра, и картините са били повредени от серния диоксид. За неутрализация са използвали разтвор от бариев хидроксид в метанол. В процеса на обработване се образува бариев сулфат, който е безвреден за картините и хората.⁵

Сред препоръчаните съединения са водни разтвори на хидрокарбонатите на калция и магнезия и смес от калциев хидроокис $\text{Ca}(\text{OH})_2$ и калциев хидрокарбо-

⁴ Добрусина, С. Стабилизация бумаги документов. Москва, 2014, с. 10–21.

⁵ Добрусина, С. А., Чернина, Е. С. Консервация документов. Санкт-Петербург: Наука и Практика, 2013, с. 180–191.

нат $\text{Ca}(\text{HCO})_2$. Добър ефект се постига при обработване на хартия с разтвор на калциев метаборат.

Специфичен интерес представлява използването на дисперсии от микро- и наночастици от калциев и магнезиев хидроксид в спирт. Неутрализацията с наночастици е бърз преход на хидроокисите в соли, което позволява да се избегне алкалната деградация на целулозата.

Един от факторите за съхранение на книги и документи е светлинният режим. Той се определя от нормативните параметри на светлинното въздействие. Светлината представлява разновидност на електромагнитно излъчване и свойствата зависят от дължината на вълната. Най-разрушително въздействие върху хартията и книгите оказва ултравиолетовото излъчване. Хартията, съдържаща дървесинна маса, пожълтява и се руши под въздействието на видимата светлина. Въздействието на светлината е винаги вредно за документите и фондовете, изображенията и текстът избеляват, намалява здравината, еластичността и белотата на хартията.⁶

Консервацията и превантивните мерки за опазване на библиотечните фондове, като комплексен проблем, обхваща въпросите за изясняване причините за разрушаване на писмените материали. Разработване на правилата за установяване на оптимален режим на съхранение с цел да се запазят фондовете от физико-химични и биологични разрушения: методи за консервация и реставрация; методи за стабилизация и възстановяване на самата хартия; съсредоточаване на усилията за минимализиране на щетите, причинени от окисляване и биологични агенти.

Причини за разрушенията

Много са фактори от околната среда, които предизвикват повреждане, а понякога и разрушаване на обектите в библиотеките, архивите и музеите. На първо място са температурата, относителната влажност на въздуха, светлинното излъчване (особено УВ лъчите), механичните и химически примеси, съдържащи се във въздуха. Комплексното им въздействие дава отражение върху характера на повредите при различните документи и книги.⁷

Една от причините за разрушаването на хартиените носители на информация е поглъщането на атмосферен въздух. Това води до получаване на свободна сярна киселина вследствие катализиращото действие на някои катиони, соли и йони. Сулфатите разрушават краищата на листа, т. е. най-удобните за достъп на атмосферен въздух места на книгите. Повишената концентрация на кислород във въздуха благоприятства ускоряването на процеса на стареене на хартията. Увеличената влажност на обкръжаващата среда действа по подобен начин. В атмосферата наличието на въглероден диоксид също способства за ускоряване стареенето на хартията. В присъствие на влага във въздуха, която хартията адсорбира, се иницира киселинната хидролиза на целулозата. По време на стареене окислител-

⁶ Иванова, Н., Бечева, С., Тодорова, Д. Ръководство за упражнения по химия, технология и свойства на хартията. София: ХТМУ, 2009, с. 15–20.

⁷ Лоцманова, Е., Быстова, Е. Атлас поврежденных бумаги, блока, переплета библиотечных и архивных материалов. Санкт-Петербург: Наука, 2011, с. 5–30.

ните процеси повишават киселинността на хартията и стареенето ѝ се ускорява. Частичното увреждане на книжните фондове в резултат на съхраняването е променлива величина, която може да варира. От голямо значение е и излагането на даден документ в експозиция (изложби). За премахване на риска от замърсяване е необходимо да се използват памучни или ленени ръкавици, както и при работа ръцете и повърхностите трябва да са чисти и сухи.⁸

От значение е и мястото на книгата: дали тя се намира в пряк контакт с вредните примеси на въздуха и светлината. Нанесените повреди на подвързиите са: изкривяване, разкъсване, разлепване, отделяне на книжното тяло от подвързията, замърсяване и мн.др.

С острота се появява необходимостта от разкриване на същностните процеси на естествената деструкция на хартията, лепилата, кожата, пергаментата и мастилата. Най-важното е да се определят най-благоприятните условия на съхранение на библиотечните фондове и средствата за възстановяване на загубените физико-механични свойства на хартията при употреба на безвредни стабилизационни вещества и механизация на възстановителните процеси. Характеризирайки режимите на запазване на документите, трябва да се отбележат следните режими:

- светлинен;
- температурно-влажен;
- санитарно-хигиенен.⁹

Светлинният режим за съхранение се определя от нормативните параметри на светлинното въздействие. Светлината е разновидност на електромагнитното излъчване и свойствата зависят от дължината на вълната. За библиотеките, архивите и музеите най-важен се явява диапазонът на излъчване, характерен за обикновената дневна светлина. Най-разрушително въздействие върху хартията оказва ултравиолетовото излъчване. Хартията, съдържаща дървесинна маса, пожълтява и се руши под въздействието на видимата светлина. Въздействието на светлината е винаги вредно за документите и фондовете: изображенията и текста избеляват, намалява се здравината, еластичността и белотата на хартията. Необходимо е колкото може по-малко да са изложени на светлина. В днешно време най-перспективни са светодиодните лампи, при тях отсъства УВ и ИЧ излъчването.¹⁰

Относителната влажност на въздуха и температурното влияние оказват най-голямо въздействие на библиотечните фондове и документи. Повишаването на влажността на въздуха води до повишаване на влажността на самата хартия, понеже тя е хигроскопична. Хартията е капилярно-поресто тяло и има висока хигроскопичност. В среда с въздух, с висока относителна влажност има висока абсорбционна способност – тя се навлажнява. Увеличаването на съдържанието на

⁸ Великова, Т. Д. Биоповреждение документов: Сб. статей. Санкт-Петербург: Наука и практика, 2009, с. 160.

⁹ Добрусина, С. А. [и др.]. Основные технические процессы реставрации документов. Санкт-Петербург: Учебное пособие, 2002, с. 65.

¹⁰ Lasheva, V. In fluece of treatment with organic solvents on the properties and durability of paper. – В: *Professional papermaking*, 2009, с. 1–6.

влагата спомага за протичане на хидролитичните реакции, водещи до деструкция на полимерните целулозни вериги. По този начин физико-механичните свойства на хартията намаляват, а процесът на естественото стареене се увеличава.

Библиотечните фондове и документи не биха могли да се запазят без нормативите за хигиена и спазването на този режим. Провежда се специална хигиенна обработка на фондовете и на документите, предприемат се необходимите мерки. Наблюдава се относителната влажност на въздуха, следят се температурните промени, механичното обезпрашаване на прах и твърди частици, които въздействат на хартията. Степента на замърсявания на определен вид хартия зависи от редица фактори, по важните от които са: условията на съхранение и ползването, агрегатното състояние на замърсяващото вещество и структурата на хартията. При ползване на документите върху тях попадат микроскопични пращинки, които не се забелязват лесно и полепват по хартията. Те се смесват с различни мазни и влажни вещества и образуват лепкава маса, която прониква в хартията и запълва поресто-капилярната ѝ структура.¹¹

Основната предпоставка за избор на подходяща технология за рестаурация е предварителното изследване на самия обект и на материалите, с които ще се обработва той. Чрез анализа за състоянието му се създава строго дефиниран рестаурационен подход за всеки отделен документ, ръкопис, въобще за всеки конкретен случай. Важен е изборът на методи и технологии за стабилизация на хартията и мастилата, на техниката на рестаурационните процеси.

Консервацията и рестаурацията на библиотечните фондове и на писмените материали изискват комплексно проучване, както на постъпилите за обработка материали, така и на методите и технологичните операции, които трябва да се извършат.¹²

Методите на рестаурация са в пряка зависимост от състоянието на:

- материалите, постъпващи за консервационно-рестаурационни процеси;
- от тяхното историческо значение;
- качеството на хартията;
- устойчивостта на мастилата и състоянието на подвързията.

Консервацията и рестаурацията напоследък бележи бързо развитие. Многобройните проблеми на тази научна дисциплина днес ангажира вниманието на различни по образование специалисти, които разработват теоретически постановки и практическата реализация на всеки рестаурационен процес. Основната предпоставка при избора на подходяща технология за консервация и рестаурация на обектите от хартия е предварителното им изследване. Няма аналитичен метод, който да дава изчерпателни сведения за характера, природата и физико-химичните свойства на отделния ръкопис или документ. Чрез анализа за състоянието на отделната книга, ръкопис или документ се създават предпоставки за строго определени консервационно-рестаурационни подходи в конкретния случай, както

¹¹ Георгиева, Т. Етични проблеми при консервацията на стари книги и ръкописи. – В: *Електронна библиотека на архивиста и документалиста*, 2016, с. 2–5.

¹² Durovich, M. Restanravani a konzervovani arhivalii a knih. Praha: Litomyst, 2002, с. 10–25.

и предпоставки за разкриването на нови методи и технологии за стабилизация на хартията и мастилата, за техники на консервационно-реставрационни процеси.

Описание на дейностите

Данните, получени от началната експертиза, се вписват в консервационно-реставрационни протоколи, които описват състоянието на обекта, както и консервационните, и реставрационни дейности, които трябва да се извършат. Подробно се описват и сведения, които носи самият документ: дали има извършена предишна реставрация, вида ѝ, има ли подвързия и състоянието на самата подвързия. Каква реставрация се налага да се извърши на подвързията? При визуален оглед на обекта се обръща внимание на текста и се определя доколко може да бъде разчетен. Ако не може, тогава е необходимо да се потърси експертно мнение за самия текст. При документи със слаба четливост на текста и силно разрушена структура на хартията огледът се извършва с оптически уреди: лупи, инфрачервена и ултравиолетова светлина. По този начин се получава информация за оптичните свойства на документите и възможностите за проявление и разчитане на изчезналите или изтрпiti в миналото текстове, като данните се записват в съставения вече протокол. При физико-химичен анализ се определя правилният подход при избора на методите и средствата за реставрация. Установява се съставът и киселинността на хартията, видът на мастилата и устойчивостта им към различните разтворители.¹³ Микробиологичните изследвания определят характера на разрушенията, вида и концентрацията на дезинфекционните средства. Възстановяването на форматната големина и целостта на даден документ се осъществява по стандартизирани методи на реставрация:

- класическа (ръчна) реставрация;
- листоотливане;
- ламинация.

Общото в тях е, че при реставрационните процеси се използват прозрачни материали – японска хартия или филмопласт, копринени воали, синтетични полимери, лепила и стабилизатори на хартия, които в повечето случаи гарантират дълготрайността на документите.¹⁴

Добра и гъвкава процедура за хартията е *деацидификацията* – неутрализация на киселинността на хартията и мастилата с водни или спиртно-водни промивки, аерозолно напръскване, намазване с четка или газообработка с буферни вещества. Така се постига добър резултат поради съответния влакнест състав на хартията. Хартията става гъвкава и еластична, намалява се чупливостта и част от мръсните наслагвания се избягват. Материалите, които по установени показатели за киселинност на хартията се нуждаят от задължителна неутрализация, но мастилата с които е написан текстът, не позволяват неутрализационна водна обработка с водни, спиртно-водни или други разтвори трябва да се подложат на предварителна консервационна обработка за защита на текстовата част.

¹³ Фляте, Д. М. Свойства бумаги. Москва: Професионал, 2010, с. 10–25.

¹⁴ Lasheva, V. In fluece of treatment..., с. 1–6.

Основните изисквания към подбора на методите за реставрация за един или друг писмен материал да са съобразени със следните условия:

- да не се променя оригиналният вид на документите;
- реставрационните процеси да имат обратимост, т.е. в случай на необходимост обектите да придобият първоначалния си вид;
- използваните материали и реактиви да са безвредни за хартията и мастилата;
- процесите на естествено стареене на хартията да протичат по-бавно в реставрираните материали, отколкото при нереставрираните.¹⁵

Класическата (ръчна) реставрация е предпочитан метод на работа в много от реставрационните лаборатории. При извършване на възстановителната работа всички операции се извършват ръчно. За целта се използват различни видове хартии, тъкани и полимерни съединения, които, залепени към разрушените материали, осигуряват стабилизирането на хартията, възстановяването на целостта и формата на оригиналите и четливостта на текста. Разбира се, този вид реставрация има и своите негативни страни като бавен и ниско производителен труд. Технологичните процеси при класическите методи на работа са твърде разнообразни, но най-общо могат да се сведат до:

1) *Съединяване на разкъсаните части на документите*. Това е често срещана повреда при библиотечните фондове и се изразява в разкъсването на частите на дадена книга в текстовото поле или по страничните бели полета, разкъсване на подвързията или началните и титулни страници, накъсани единични документи и материали като карти, графики и др. Съединяването на разкъсаните части се осъществява като листът, който се реставрира, се почиства, неутрализира и укрепва съгласно предвидените консервационни процедури, след което се монтира върху реставрационното бюро. С марлени тампони, намокрени в дестилирана вода, разкъсаният документ се навлажнява и със скалпели и пинсети се премахват всички гънки. Разделените части на листа се приближават една до друга така, че текстът свободно и ясно да се чете. Документите, които са изписани с водонеустойчиви мастила, предварително се укрепват. По линията на разкъсването се нанася лепилен слой, а върху лепилния слой се монтира и залепва подобна на цвят, дебелина и прозрачност японска хартия. С помощта на скалпел, моделажно ножче или шпатулки се извършва прилепването на хартията към документа, като се отнема изцяло излишното количество от хартията и от лепилния слой. Широчината на японската хартия, която свързва двете разкъсани части на документа не трябва да бъде по-широка от 0,5 см. В противен случай реставрационната дейност става груба, изхажява се повече от японската хартия и документите губят естествения си вид, а също намалява и четливостта. За да не се получава ръб върху повърхността на листа, който се реставрира, японската хартия не се реже с ножици, а се

¹⁵ **Tsvetanska, I., Lasheva, V., Yankova, I., Dimitrova, D.** Creating an eco-chemical model for university, postgraduate professional and continuing education for the preservation of written cultural heritage. – В: *13th annual International Conference of Education, Research and Innovation*, 9–10 November, 2020. [онлайн]. [прегледан 9.06.2022]. <https://library.iated.org/view/TSVETANSKA2020CRE>

накъсва на ленти по дължината на самата хартия с широчината на липсващата част или във влажно състояние се отнема по контурите на разкъсванията върху самия документ. Реставрацията се извършва от двете страни на всеки документ.¹⁶

2) *Монтирането на лист от отделни фрагменти* се извършва като почистените и укрепени отделни части на разрушения документ се монтират с особено внимание и точност до пълното им съвпадение с липсващите части на разкъсванията. Всеки фрагмент от липсващите части се съединява с другия чрез малки парченца японска хартия. Задължително е отнемането на допълнителната хартия и лепило. След като се извърши сглобяването на липсващите части от едната страна, се изчаква документа да изсъхне, за да се запълват липсващите части и от другата страна.

3) *Запълването на липсващите части* се извършва по класическия метод на реставрация с подходяща по цвят, тон, дебелина японска хартия, като винаги се предпочита един тон по-светъл нюанс от оригинала.

4) *Дублиране на документи с японска хартия*. Това е процес, при който се извършва цялостно укрепване на разрушената хартия на оригиналите. Той се извършва, когато хартията е чуплива, крехка или са започнали разрушителните процеси, когато е загубила своите физико-химични показатели за еластичност и здравина и има засилено пожълтяване, оксидиране или изгнила. Дублирането, по преценка на реставратора, може да бъде едностранно или двустранно.

5) *Укрепване на ъглите на книгите и обектите* се налага при често използваните книги в библиотеките. Те биват силно замърсени, протрити, изтънели, подгънати или накъсани. Реставрацията се осъществява с механично или химично почистване и запълване на липсващите или разкъсани части.

6) *След извършването на всички консервационно-реставрационни процеси* документите задължително се поставят за изглаждане под преса.

Практическа дейност

Извършени бяха консервационно-реставрационни операции на две книги от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“:

1. „Двете ми срещи с Фердинанд“ от Александър Стамболийски. Фондация „Земеделско съюзно издателство Ал. Стамболийски“. 80 с.

2. „За децата до три години“ от мл. научен сътрудник при НИИОМД В. Манова-Томова. Научноизследователски институт по охрана на майчинството и детството. Държ. изд. „Народна просвета“. 1955 г. 100 с.

Първата книга: при визуален оглед се установи, че меките кориците са видимо здрави, но с унищожени ъгли и гръб. По книжното тяло имаше разкъсани страници и липсващи части. Нямаше наличие от предшестваща реставрационна намеса. Извърши се проучване за печати и пагинация, колите се разделиха и почистиха от стария лепилен слой. Направи се укрепване на печатите с 2 % разтвор от стил-целулоза в толуол (намазва се само печатът под камина). След изсъхване на печатите, книгата се деацидифицира, като за целта тя по листно се потопи няколко

¹⁶ Пак там.

пъти в топла вода до премахване на жълтия цвят, след което се потопи в разтвор от калциев хидроокис $\text{Ca}(\text{OH})_2$ в студена вода за около 10 минути. Листата се извадиха на чисти филтърни хартии и се укрепиха с глутофикс, който се нанесе първо от едната страна на листата, а след изсъхване и от другата, за укрепване на хартията. След това се поставиха под преса, за да не се залепят страниците при работа с филмопласт. След пресата се извърши проверка на пагинацията, а също и проверка на колите или листата по колонцифрите или сигнатурата. Колите се окомплектоваха и се извърши подготовка за реставрация с филмопласт и каутер. Липсващите части бяха запълнени след пресоването на страниците, а колите се съединиха с филмопласт. С помощта на каутер се разгладиха и под действието на повишена температура филмопластът се интегрира в хартията и така старата хартия се свърза с новата. Листата се изрязаха по формат и се комплектуваха по коли.

За зашиване на колите се използва памучен конец с подходяща дебелина спрямо дебелината на хартиения лист. Така оформеното книжно тяло се прикрепя към тънката корица само откъм гръбната гънка. Готовата книга се постави между две дъски и под тежести (но не под преса) до пълното ѝ изсъхване за около 10–12 часа.

Втората книга: при визуален оглед се установи, че кориците са изтънели, силно начупени, с унищожени ъгли. По книжното тяло имаше разкъсани страници, липсващи части, силно запрашени, пожълтели и замърсени на места има наличие на печати, наложи се водна обработка на кориците, премахване на картоната и дублиране на двете корици. Нямахме наличие от предшестваща реставрационна намеса. На книгата се извърши проучване за печати и пагинация, колите се разделиха и почистиха от стария лепилен слой. Направи се укрепване на печатите с 2 % разтвор от етилцелулоза в толуол (намазва се само печатът под камина). След изсъхване на печатите книгата се деацидифицира, като за целта полистно тя първо се потопи няколко пъти в топла вода до премахване на жълтия цвят, след което се потопи в разтвор от калциев хидроокис $\text{Ca}(\text{OH})_2$ в студена вода за около 10 минути. Листата се извадиха на чисти филтърни хартии и се укрепиха с глутофикс, който се нанесе първо от едната страна на листата, а след изсъхване и от другата страна за укрепване на хартията. Листата се поставиха под преса. След пресата се извърши проверка на пагинацията, също и проверка на колите или листата по колонцифрите или сигнатурата. Колите се окомплектоваха и се извърши подготовка за класическа ръчна реставрация. Липсващите части бяха запълнени след пресоването на страниците, а колите се съединиха. Листата се изрязаха по формат и се комплектуваха по коли. На двете меки корици се извърши дублиране с японска хартия за здравина и за да може да се облекат с тях капаците.

За зашиване на колите се използва памучен конец с подходяща дебелина спрямо дебелината на хартиения лист. От плътна хартия се формира форзац, който служи за закрепване на книжното тяло и корицата. За заздравяване и укрепване се използва тифон, а за по добър външен вид се залепи в двата края на книгата капителбанд. Така оформеното книжно тяло беше готово. От мукава се формираха капази, облечени с дублираните листове, а за гърба и ъглите се използва

изкуствена кожа. Извърши се скачване на книжното тяло с корицата. Готовата книга се постави между две дъски и под тежести (но не под преса) до пълното ѝ изсъхване – за около 10–12 часа.

В резултат от проведените консервационно-реставрационни процедури двете книги бяха възстановени. Създаде се възможност за тяхното интегриране, съхранение и ползване в бъдеще. За по-добро качество при консервационно-реставрационната намеса се използваха лепила, които са на водна основа и с обратимо действие.

Заклучение

Увеличеното съдържание на влага, оптималната температура, хранителните субстрати, кислород и др. са необходимите условия за пълноценното развитие на микроорганизмите и за протичане на всички техни биосинтетични и метаболитни процеси, в резултат на което настъпва деструкция на органичните вещества и разрушаване на книгите в цялост. Особено важно е да се знае целулозно-разрушителната дейност на отделните видове с цел да се усъвършенстват методите за борба срещу увреждания на библиотечните фондове.

Разработването на мерки за опазване и осигуряване на най-приемливите условия за съхранение на документите, за осигуряване на дълъг живот, физическа цялост, без да губят своята информация, са приоритет във всяка лаборатория по консервация и реставрация. Необходимостта от стабилизация на киселинността на хартията за повишаване на нейната дълготрайност е проблем, даже и в случай когато хартията не е кисела и има рН близо до неутралното (например, от 6,3 до 6,5). Обработката с буферни разтвори е за предпочитане, отколкото с вода, тъй като нагледно повишава дълготрайността на хартията.

Със сборника „Емилиян Станев. Той и другите“ Радка Пенчева отбеляза 115-годишнината на писателя класик

ВЛАДИМИР ШУМЕЛОВ

With the collection *Emilian Stanev. He and the others* Radka Pencheva celebrates the 115th anniversary of the classic writer

Vladimir Shumelov

Summary

Dr. Radka Pencheva reveals various aspects of Emilian Stanev's contacts – creative and intellectual – with Elin Pelin, Dimitar Talev, Dimitar Dimov, Chudomir, Elisaveta Bagryana, Petar Dinekov, Yordan Radichkov, Todor Borov, Boris Delchev, Blaga Dimitrova, Stoyan Karolev.

Key words: Emilian Stanev, friends.

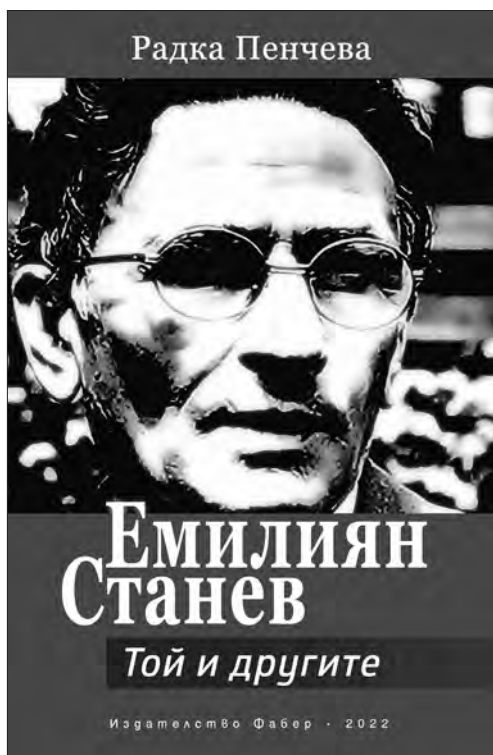
Георги Марков има едно есе, което се нарича „За приятелството“. В него той пише за този вид междуличностна връзка по принцип, без да я конкретизира. В този текст „литературните“ приятелства липсват. А знаем, че те съществуват, те са особено оцветени при отделните автори и сами по себе си говорят много на читателите, на литературните изследователи. Писателят е човек като останалите хора, но и различен като характер и талант, често егоцентрик и самовлюбен, и именно това прави тази междуличностна връзка особена и носеща друга информация. Г. Марков пише:

„Голямата магия на приятелството за мен е в началото. Как то започва? Знам поводите за много приятелства, но никога не съм могъл да си обясня причината, поради която от толкова много лица, които ни обкръжават в качеството на наши съвременници, ние избираме някои от тях, които приближаваме до себе си и ги правим наши верни спътници за дълго време“.

В книгата си д-р Радка Пенчева се опитва да открие разковничето на този въпрос, като го фокусира около личността и творчеството на Емилиян Станев. Дълги години главен уредник на музея на писателя в родния му град, с няколко книги върху живота и творчеството му, тя отново ни завръща към сложната личност на Емилиян Станев изключително през документалните свидетелства на неговите приятели. И чрез критическо-есеистичните думи на писателя за творчеството на неговите приятели. Принципът на двойното огледало.

Приятелството е сложно нещо и както пише Г. Марков:

„Всеки път, когато срещнете приятеля или приятелите, в каквото и положение да сте, вие изпитвате ободряващото чувство на топлина и сигурност. Някои хора

се сприятеляват твърде бавно, процесът на приближаването им трае дълго време. Други стават приятели почти отведнъж, при първата среща, сякаш взаимно са се чакали. А трети хора цял живот се люшкат в съмнения дали наистина имат искрено приятелство“.

Но как върви това понятие, отнесено към личността на Емилиян Станев? В своите „Уводни думи“ Р. Пенчева пише: „В литературната анкета на проф. Ив. Сарандев с Емилиян Станев той говори, че не се е чувствал близък с други писатели. Може би само с Йордан Радичков. Все пак от ръкописния дневник на Надежда Станева ние научаваме за неговите контакти с други творци“. Приятелството предполага близост, доста други качества, които не всеки има, но несъмнено Емилиян Станев е контактен. В тази книга изплуват неговите близки контакти на битов признак – да цитираме отново уводните думи в книгата: „През 1970 г. държава-

та дава за ползване на Емилиян Станев вила в кв. „Бояна“ край София. Около него живеят и други писатели – Елисавета Багряна, Тодор Боров и др. Така се оформя т.нар. Боянска компания, в която влизат Елисавета Багряна и нейната приятелка Жана, Тодор Боров и съпругата му Харитина, Блага Димитрова и Йордан Василев, проф. П. Динеков, Бранко Георгиев, Ем. Станев и Н. Станева“.

Интелектуалци, писатели, поети, критици от епохата на Народната република, но дали те са били приятели с Емилиян Станев? Тази сложна дилема до голяма степен е осветлена в отделните статии в основния раздел на книгата „Емилиян Станев и другите“. Тя събира статии на Р. Пенчева по различни поводи, разкриващи различни аспекти от съприкосновенията – творчески и интелектуални – на писателя с Елин Пелин, Димитър Талев, Димитър Димов, Чудомир, Елисавета Багряна, Петър Динеков, Йордан Радичков, Тодор Боров, Борис Делчев, Блага Димитрова, Стоян Каролов. Връзки, които доиграждат образи и надникват в творчески лаборатории, но едва ли можем всички да подведем под знаменателя приятелства, по-скоро вижте уточняващите подзаглавия след тирето на съответната двойка – „два художествени погледа върху дуализма“ (Ем. Станев и Елин Пелин), „духовно близки“ (Д. Талев и Ем. Станев), „едно интелектуално приятелство“ (Ем. Станев и Д. Димов), „богатство в многообразието“ (Ем. Станев и Чудомир), „документални свидетелства“ („за приятелството между Ем. Станев и Елисавета Багряна“), прия-

телството между Ем. Станев и П. Динеков (според Дневника на последния), „отново заедно“ (Ем. Станев и Радичков), „спомен за двама“ (Т. Боров и Ем. Станев), „едно сложно приятелство“ („Ем. Станев в оценките на Б. Делчев“), „творчески съприкосновения“ (Блага Димитрова и Ем. Станев), „приятелството между Емилиян Станев и Стоян Каролев“.

Това са единадесет статии за различни писатели и литературни критици от различни поколения и епохи и хронологично те засягат различни периоди от живота на Емилиян Станев, като тук слагаме и статиите на Емилиян Станев в Приложението за Чудомир (от 1937 г.), Димитър Талев (от 1957 г.), Димитър Димов (от 1966 г.) и Елин Пелин (от 1978 г.). Приложението е особено ценно за литературния изследовател и историк, защото обхваща метатекстове на писателя за писатели, които по един или друг начин са оказали влияние върху творчеството и възгледите му за живота и изкуството изобщо. Метапрепратките от приложението изграждат паралелни междутекстови връзки със статиите от основния корпус на книгата „Емилиян Станев и другите“, което концептуализира цялата структура на сборника. Книгата надгражда информацията от сборника „Спомени за Емилиян Станев“ („ЛИК“, 2007), излязъл по повод 100-годишнината от рождението на писателя, с разширен обхват от имена и статии и хронологичен обхват на житейския и творчески път на Ем. Станев.

Голяма част от статиите почиват на документални свидетелства: записките на съпругата на писателя Надежда Станева, дневниците на Чудомир, Петър Динеков, Борис Делчев, на Емилиян Станев, но също и писма, анкети, спомени. Съчетани с визуалния материал в края на книгата – факсимилета на документи, потретни и групови снимки на писатели и на Емилиян Станев, те усилват документално-обективната тежест на книгата. По повод на предишни книги на Радка Пенчева, свързани с литературната история и критика и литературната архивистика, нееднократно съм изтъквал техните достойнства като важни национално-идеологически изследвания с допълващи корпуса на литературния персонализъм текстове, които продължават посоката да разчитат „литературата като жива памет“ (проф. Елка Константинова), стъпили върху стабилната основа на документа и архива и изпълнени с дълбок хуманистичен патос.

Мисля, че тази книга, издадена по повод 115-тата годишнина от рождението на Емилиян Станев, ще обогати критическия вклад към творчеството на писателя, но тя е и огледало за носталгията ни по един хуманистичен литературен проект на един от най-известните ни съвременни български писатели.

Пенчева, Радка. Емилиян Станев : Той и другите. – В. Търново : Фабер, 2022. – 188 с. : с ил., портр., факс.

Кой уби Христо Ботев?

РАДКА НЕДЕВА

Who killed Hristo Botev?

Radka Nedeva

Summary

Review of the new book by the historian Nikolay Ivanov "Botev's Killer". Based on newly researched historical sources, the author proves that Hristo Botev was shot dead by a Turkish soldier.

Key-words: Hristo Botev, killer, archives, memories.

По два проблема се пише постоянно в нашата публицистика през последните години: кой предава Васил Левски и кой убива Христо Ботев. Сякаш има един апетит да се докаже, че Христо Ботев е убит от български четник от четата му. Новата книга на Николай Иванов идва да ни докаже противното – Ботев е убит от турците.

Николай Иванов е един от най-изявените документалисти в съвременната ни литература. Изследвал е въпроси, свързани с Васил Левски, Стефан Стамболов, Христо Ботев, Георги Бенковски. Всички негови изследвания стъпват на ново-разчетени архиви, новооткрити спомени на съвременници, а там, където няма подобни документи, – на извършени съвременни изследвания и измервания от специалисти.

Новата му книга „Убиецът на Ботев“ не прави изключение в този смисъл. В архивите на БАН той намира сведения от протоколите на родолюбивото дружество „Развитие“ в гр. Враца, направени през 1934 г. В тях се намират спомените на овчари и техните наследници, които са били очевидци на идването на Христо Ботев с четата му във Врачанския балкан. Събрани от Димитър Бучински, тези материали са предадени в архива на БАН и до днес остават неразчетени. Голяма заслуга за събирането на тези документи има и Васил Атанасов Бояджиев, родом от Враца, уредник на музея във Видин. Ето какво пише той на Д. Бучински, когато е събрал окончателно документите и ги е подготвил за издаване: „...Мустафето отрече, че е убил Ботев, което твърди Ив. Черешаров в записките си, които ми даде. Мустафето (Джамбаз Мустафет) е турчин на военна служба по онова време във Вратца, родом от Видин. Ние го разпитвахме във Вратца някога и той отрече това, дето се носи слух, че е убил Ботев. Пред мен Мустафето каза следното:

„Не съм го убил аз, а го уби друг от моята група, която беше с мен, кога се завръщахме вечерта след боя откъм мина „Плакалница“.

Аз съм написал подробно тези неща в книгата за Ботев, която привършвам“.¹

¹ Вж с. 11 от книгата „Убиецът на Ботев“.

Действително след Освобождението Мустафет е сочен от хората във Враца като убиец на Ботев. Той отрича това и сочи за истински убиец друг човек от неговите подчинени в полицейската си група. Н. Иванов публикува спомените на овчари, от които Хр. Ботев е купил агнета за прехрана на четата – Вачо Пиронков, Петър Мазнов и др. Смята, че убиецът е бил войник от турската армия, известен под името нишанджия. Под това име е имало войници на турска служба и те са били способни да убият човек на 1000–1200 м от тях. Ботев е бил прав и затова е станал удобна мишена за черкезина. За по-голяма достоверност Николай Иванов привежда и пример с нишанджиите, описани от писателя Цани Гинчев в повестта „Ганчо Косерката“. Верен и на силата на практическите доказателства, авторът привежда и мнението на специалисти за вероятната възможност за

убийството на Ботев от нишанджия. Той отхвърля и тезата на Захари Стоянов в книгата му за Ботев, че убиец е един от овчарите, от които е купил агнета.

Книгата на Николай Иванов „Убиецът на Ботев. Нови архивни документи“ идва да успокои донякъде съвестта ни като българи.

Не българин, а турски войник е убил Христо Ботев.

Иванов, Николай. Убиецът на Ботев : Нови архивни документи. – В. Търново, 2022. – 74 с. : сн., факс.